
บทนำ

ความเป็นมา

ในปลายศตวรรษที่ 20 นักวิชาการสตรีศึกษาจำนวนมากได้ตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาสมัยใหม่ในระบบโรงเรียนแม้มีอันตึงอย่างอ่อนกอนันต์ต่อเด็กและสตรีเพศ โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากจำนวนปีที่อยู่ในระบบโรงเรียนและผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาที่นับวันจะล้าหน้าเด็กผู้ชาย ประเทศไทยเป็นหนึ่งในจำนวนประเทศกำลังพัฒนาไม่กี่ประเทศที่ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาระหว่างเด็กสองเพศในกลุ่มชนชั้นกลางเริ่มลดลงและไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจนตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เช่นกัน (Knodel, 1997) แต่การศึกษาดังกล่าวไม่มีพลังอำนาจปลดปล่อยที่แท้จริงผู้หญิงไว้กับความเป็นรอง/ความเป็นอื่น ทั้งในบริบทของการศึกษา การงานอาชีพ การเมือง และในพื้นที่ส่วนตัวเท่าที่ควร นักคิดสตรีนิยมด้านศึกษาจึงเริ่มสำรวจตรวจสอบและทำความเข้าใจกับแก่นของการศึกษาสำหรับเด็กและสตรีใหม่ ที่ท้ายสุดกลับไม่มีพลังในการท้าทายโครงสร้างอำนาจเพศภาวะที่ยังรากลึกอยู่ในสังคม ที่สำคัญยังได้มีการพุ่งเป้าการวิเคราะห์ไปที่ความเหลื่อมล้ำและภาวะไร้อำนาจของผู้หญิงที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่วิชาชีพการศึกษาด้วย รวมทั้งได้เคลื่อนตัวจากประเด็นสิทธิและโอกาสทางการศึกษาสู่ประเด็นห้องเรียนและโรงเรียนมากขึ้น เช่น การสำรวจตรวจสอบและสังเคราะห์แบบเรียน หลักสูตร ศาสตร์การสอน และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจในสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ รวมทั้งเจาะลึกลงไปสู่การปฏิบัติการในห้องเรียนและเสนอแนวคิดการวิเคราะห์ ความแตกต่างหลากหลาย (diversity) ของผู้เรียนบนฐานเพศภาวะและบนฐานพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) ความแตกต่างหลากหลายในห้องเรียนที่สตรีนิยมให้ความสนใจจึงมีทั้งความแตกต่างบนฐานเพศภาวะ ชาติพันธุ์ สีผิว เชื้อชาติ และพิการ นอกจากนี้ยังได้เสนอศาสตร์การสอนแนวสตรีนิยม (feminist pedagogy) สู่การเรียนการสอนในห้องเรียน (Weiner, 2004; Stromquist, 2003) เพื่อสร้างพลังอำนาจให้ผู้เรียนที่ถูกกดทับให้มีพื้นที่ยืนและแปรเปลี่ยนความไม่เท่าเทียมสู่ความแตกต่างหลากหลาย

การวิจัยเรื่องการศึกษาในระบบโรงเรียน: การสร้างตัวตนและความเป็นอื่นของผู้หญิง จึงเป็นความพยายามทำความเข้าใจกับมุมมองทางทฤษฎีสตรีนิยมด้านการศึกษาและโรงเรียนใหม่ รวมทั้งสำรวจตรวจสอบการเคลื่อนตัวของงานวิจัยในประเด็นการศึกษาของเด็กและผู้หญิงในระบบ

โรงเรียนในยุคบุกเบิกและปัจจุบันในสังคมไทยโดยสังเขป จุดเน้นสำคัญ คือ การศึกษาระบบโรงเรียนได้ส่งทอดสู่การก่อรูปและสร้างความหมาย ความเป็นตัวตนทั้งความเป็นตัวฉัน (self) และความเป็นคนอื่น (other) ในเด็กผู้หญิงอย่างไร

วัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัย

รายงานวิจัย เรื่องการศึกษาระบบโรงเรียน: การสร้างตัวตนและความเป็นอื่นของผู้หญิง มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อสำรวจและศึกษามโนทัศน์เพศภาวะ (gender) ที่เชื่อมโยงกับการศึกษาในระบบโรงเรียนและการสร้างตัวตนของผู้หญิง โดยมีขอบเขตการศึกษาดังนี้

1. ศึกษาแนวคิดและข้อถกเถียงเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีนิยมทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ
2. ศึกษาแนวคิดและข้อถกเถียงเรื่องสิทธิทางการศึกษาของสตรีสยามในยุคบุกเบิกการศึกษาระบบโรงเรียน
3. วิเคราะห์การศึกษาระบบโรงเรียนกับการสร้างตัวตนของเด็กและผู้หญิง

วิธีการวิจัยและวิธีการ

โครงการวิจัย เรื่องการศึกษาระบบโรงเรียน: การสร้างตัวตนและความเป็นอื่นของผู้หญิง เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) การจัดเก็บข้อมูลหลักๆ ประกอบด้วย

1. การสำรวจและศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งจากหนังสือและบทความวิชาการ ทั้งในและต่างประเทศ ที่สามารถเข้าถึงได้ผ่านระบบห้องสมุดของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และการสืบค้นในระบบออนไลน์

2. ลงพื้นที่ไปเยี่ยมชมชุมชนกุฎีจีน ซึ่งเป็นชุมชนที่รัชกาลที่ 3 ได้ทรงอนุญาตให้คณะมิชชันนารีหลายนิกายรวมทั้งนิกาย โปรเตสแตนต์จากสหรัฐอเมริกาที่มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกการศึกษาและการแพทย์สมัยใหม่ในสยามประเทศ คณะมิชชันนารีกลุ่มนี้ได้เดินทางมาพำนักในประเทศไทยในราวปี พ.ศ. 2383 และได้รับอนุเคราะห์ให้เข้าไปพักอาศัยในชุมชนกุฎีจีน และชุมชนใกล้เคียง ชุมชนกุฎีจีน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ตรงข้ามกับย่านปากคลองตลาด ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งกรุงเทพมหานคร ชุมชนกุฎีจีน สมัยต้น-กลางรัตนโกสินทร์ เป็นแหล่งพำนักและที่อยู่อาศัยของชาวจีนโพ้นทะเล ชาวมุสลิม และชาวคริสต์ รวมทั้งคณะมิชชันนารี ต่อมาไม่นาน นาง สตีเฟน แมทตูน (Mrs. Stephen Mattoon) ซึ่งเป็นภรรยาของนายแพทย์ สตีเฟน แมทตูน (Stephen Mattoon) ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายขึ้นเป็นแห่งแรกๆ ซึ่งภายหลัง

ได้พัฒนามาเป็น“โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน” ในปัจจุบัน นอกจากนี้ได้ไปเยี่ยมชมสถานที่ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของโรงเรียนสตรีวังหลัง ภายหลังได้พัฒนามาเป็น “โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย” โรงเรียนสตรีวังหลังถูกบันทึกว่าเป็นโรงเรียนสตรี แห่งแรกในกรุงเทพฯ ได้รับการจัดตั้งในปี พ.ศ. 2417 โดยมิชชันนารีสตรีชื่อ แฮเรียต เอ็ม เฮาส์ (Harriet M. House) หรือที่รู้จักกันในนามนางเฮาส์ นางเฮาส์เป็นมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์เช่นกัน เดินทางจากสหรัฐอเมริกาพร้อมสามีคือ หมอซามูเอล เรย์โนลด์ เฮาส์ (Reynolds Samuel House) สถานที่ตั้งโรงเรียนสตรีวังปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลศิริราช

3. สำหรับการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้มุมมองสตรีนิยมเป็นกรอบคิดและให้ความหมายข้อมูล

นิยามศัพท์

เพศภาวะ (gender) หมายถึงเพศที่ถูกกำหนดและประดิษฐ์สร้างโดยสังคมและวัฒนธรรมจึงสามารถเลือกและแปรเปลี่ยนได้ ส่วนคำว่า เพศ (sex) มีความหมายว่าเป็นเพศเชิงชีววิทยาที่อาจหมายถึงเฉพาะโครโมโซมเท่านั้น

การศึกษาระบบโรงเรียน (schooling) หมายถึง หนึ่ง การศึกษาที่มีโรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการจัดการเรียนการสอน สอง มีหลักสูตรกลางที่เรียกว่าหลักสูตรชาติเป็นแกนกลางของแบบแผนการเรียนรู้ทั้งระบบ และสาม รัฐมีอำนาจค่อนข้างเบ็ดเสร็จในการจัดการศึกษาให้กับพลเมืองของรัฐ

การไร้อำนาจและความเป็นอื่นของผู้หญิง หมายถึง ตำแหน่งแห่งที่ความเป็นรองของผู้หญิงในความสัมพันธ์บนฐานเพศภาวะ ทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและและสาธารณะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ชุดความรู้ทางการศึกษาในมุมมองสตรีนิยมซึ่งเป็นแนวคิดที่สำคัญในการสร้างข้อถกเถียงเรื่องสิทธิการศึกษากับพลเมืองชายขอบบนฐานเพศภาวะที่มักถูกกลืนสิทธิขั้นพื้นฐานรวมทั้งสิทธิการศึกษาตั้งแต่ในยุคบุกเบิก
2. เข้าใจวาทกรรมการศึกษาเพื่อการกดทับและสร้างตัวตนความเป็นอื่นให้ผู้เรียนและการศึกษาเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจ
3. มีชุดความรู้สำหรับการจัดการเรียนการสอนในกลุ่มวิชา การศึกษาพหุวัฒนธรรม วิชาชีพครู และนโยบายการศึกษา

การศึกษาในมุมมองสตรีนิยม

เนื้อหาในส่วนนี้กล่าวถึงพัฒนาการแนวคิดสตรีนิยมในโลกตะวันตกและในสังคมไทยพอสังเขป

สตรีนิยม: คำและความหมาย

คำ สตรีนิยม (feminism) ในโลกตะวันตกเป็นที่กล่าวขานมาเป็นเวลาช้านาน และมีความหมายแตกต่างกันไปบ้างตามยุคสมัยและเงื่อนไขสังคมวัฒนธรรม แต่ทว่า คำ สตรีนิยมที่เป็นระบบคิดมีจุดร่วมกันอย่างน้อยสองประการ หนึ่ง เป็นระบบคิดที่พยายามอธิบายสถานะความเป็นรอง/ความเป็นอื่นของผู้หญิง และ สอง เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงและปลดปล่อยความเหลื่อมล้ำและไร้อำนาจของผู้หญิงในความสัมพันธ์บนฐานเพศภาวะ (gender relations) (วารุณี, 2545, 2-5) ทั้งในพื้นที่ส่วนตัว หรือ 'โลกในบ้าน' (private sphere) และในพื้นที่ 'สาธารณะ' (public sphere) ฉะนั้นสตรีนิยมที่เป็นระบบคิด จึงมีจุดมุ่งหมายมิใช่เพียงระบบความรู้ทางวิชาการที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อทำความเข้าใจและวิเคราะห์ตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย แต่ทว่ามีเป้าหมายทางการเมืองเพื่อทวงคืนความเป็นมนุษย์ให้เพศภาวะหญิงร่วมอยู่ด้วย สตรีนิยมจึงเป็นคำที่ผู้หญิงเลือกสร้างขึ้นเพื่อสื่อความหมายถึงเงื่อนไขการดำรงชีวิตและสถานะตัวตนที่มีความไม่เสมอภาค (inequality) กับ ถูกกดทับเอาเปรียบ (oppression) โดย และมีความเป็นรอง (subordination) จากบุรุษเพศ (Phillips, 1987)

Anne Phillips (1987) เสนอว่า ความหมายของคำทั้งสาม คือ ความไม่เสมอภาค (inequality) การถูกกดทับเอาเปรียบ (oppression) และมีความเป็นรอง (subordination) จากบุรุษเพศ เคลื่อนไปตามยุคสมัย และแม้ว่าคำทั้งสามมีความหมายคล้ายคลึงกันอยู่พอสมควร แต่ทว่าแต่ละคำได้สื่อความหมายที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงอยู่ด้วย เช่น คำ ความไม่เสมอภาค/ความเหลื่อมล้ำ (inequality) ได้รับการประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสะท้อนเงื่อนไขความไม่เป็นธรรม (injustice) การถูกกีดกัน (exclusion) และการถูกปฏิเสธในการเข้าถึงสิทธิความเป็นพลเมืองในมิติต่างๆที่รัฐได้หยิบยื่นให้บุรุษฝ่ายเดียว ประวัติศาสตร์บันทึกว่าผู้หญิงในโลกตะวันตก อาทิ ประเทศ

อังกฤษ ถูกจำกัดสิทธิในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งหลังบุรุษมาเป็นเวลายาวนานนับร้อยปี จนนำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิงในหลายประเทศเพื่อทวงสิทธิทางการเมืองที่รู้จักกันในนาม ‘Women Suffrage Movement’ คำ ความไม่เสมอภาค ในศตวรรษที่ 19 จึงอิงอยู่กับการเข้าไม่ถึงสิทธิทางการเมือง ผู้หญิงในประเทศอังกฤษ เนเธอร์แลนด์ และบางประเทศในแถบสแกนดิเนเวีย ได้มีการรณรงค์ เดินประท้วงตามท้องถนนในเมืองต่างๆ และรวมตัวกันอดอาหารประท้วงจึงได้รับสิทธิการออกเสียงเลือกตั้ง ในบางประเทศ ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิทางการเมืองอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เช่นได้รับสิทธิการเลือกตั้งระดับท้องถิ่นเป็นเบื้องต้น ต่อมาจึงขยับไปสู่การเมืองระดับชาติ ส่วนในประเทศ ฟินแลนด์ ไอร์แลนด์ และสวีเดนพบว่าผลพวงของการต่อสู้ในช่วงแรกนั้น รัฐให้สิทธิทางการเมืองแต่เฉพาะสตรีที่เป็นโสด โดยอ้างว่า หญิงที่แต่งงานแล้วได้ใช้สิทธิทางการเมืองผ่านชายสามี (UN, 1994) ต่อมาการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งกลายเป็นสัญลักษณ์การเคลื่อนไหวของสตรีนิยมในเคลื่อนไหวลูกที่สอง ซึ่งอยู่ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 จูเลียต มิทเชลล์ (Juliet Mitchell) วิเคราะห์ว่าในระยะดังกล่าวโลกตะวันตกต่างมีความใฝ่ฝันสูงสุดร่วมกันที่จะให้ประชาชนได้เข้าถึงสิทธิความเป็นพลเมืองเสมอภาคถ้วนหน้า ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 และเมื่ออย่างเข้าฤดูกลางของศตวรรษที่ 19 สิทธิธรรมชาติ (natural rights) ความเป็นธรรม (justice) และประชาธิปไตย (democracy) เป็นทั้งอุดมการณ์สังคมและมนทัศน์ยุทธศาสตร์ที่กลุ่มชนชั้นกลางใช้เป็นกระบอกเสียงในการเรียกร้องเพื่อยกระดับสิทธิความเป็นพลเมือง สิทธิทางการเมือง และสิทธิทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้หญิงชนชั้นกลางจึงปรากฏตัวขึ้นภายในบรรยากาศของการแสวงหากลิ่นอายสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตย ทั้งนี้ไม่มีประเทศใดที่ผู้หญิงได้เข้าถึงสิทธิความเป็นพลเมืองเทียบเคียงกับบุรุษเพศ สิทธิความเสมอภาคที่เป็นมนทัศน์และเป็นอุดมการณ์ในสังคมประชาธิปไตยจึงห่างไกลจากชีวิตของผู้หญิง

นอกจากสิทธิทางการเมือง คำ ความไม่เสมอภาค ยังนำมาใช้เพื่ออธิบายการถูกกีดกันสิทธิของผู้หญิงในด้านการศึกษาและการมีงานทำ ซึ่งสิทธิดังกล่าวเปรียบประดุจลมหายใจของการเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีชนชั้นกลางตั้งแต่ในเคลื่อนไหวลูกที่หนึ่ง (Mitchell, 1987) และก่อนหน้านั้น

ปัจจุบันความไม่เสมอภาคยังคงเป็นคำยุทธศาสตร์ที่สตรีหลายกลุ่มนำมาใช้เพื่อเรียกร้องเพื่อคืนความเป็นธรรมให้สตรี เช่นให้สตรีได้รับค่าจ้างที่เท่าเทียมกับบุรุษในงานประเภทเดียวกัน การส่งเสริมโอกาสให้ผู้หญิงได้รับการศึกษาและฝึกอบรมในทักษะฝีมือที่ถูกต้องอ้างว่าเป็นความรู้คู่บุรุษ เช่นการเป็นช่างซ่อมคอมพิวเตอร์ในประเทศลาว สิทธิการเข้าถึงปัจจัยการดำรงชีพ เช่นที่ดิน แหล่งทุน สวัสดิการและการเข้าถึงสัญชาติเป็นต้น ส่วนคำการถูกกดทับเอาัดเอาเปรียบ (oppression) ให้นำหนักไปที่สถานะของผู้หญิงที่ถูกพรากความเป็นมนุษย์ด้วยการครอบงำของอุดมการณ์ความ

เชื้อที่หล่อหุ้มสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้หญิงเป็นส่วนหนึ่งอยู่ด้วย และแรงกดดันทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งได้สนธิกำลังจำกัดพื้นที่และบทบาทผู้หญิงให้อยู่ในสถานะเบื้องล่าง เบื้องหลังบุรุษ ส่วนความเป็นรองความเป็นอื่น (subordination) มีความหมายที่สื่อถึงกระบวนการที่ผู้หญิงถูกทำให้มีความเป็นมนุษย์น้อยกว่า มีสิทธิ์มีเสียงน้อยกว่าโดยผู้มีอำนาจเหนือซึ่งหมายถึงเพศภาวะชาย (Mitchell, 1987)

พัฒนาการสตรีนิยมในตะวันตกและการเมืองการศึกษาของสตรีนิยม

Gaby Weiner (1997) กล่าวว่าจากร่องรอยในประวัติศาสตร์และจากหลักฐานบางส่วน แสดงให้เห็นว่า สตรีนิยม (feminism) เป็นคำที่มีพัฒนาการมายาวนาน อย่างน้อยๆ ในต้นศตวรรษที่ 19 แม้ว่าในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์ คำสตรีนิยมมีความหมายต่างกันก็ตาม ในฝั่งหมู่เกาะอังกฤษ ตามรากศัพท์ คำ feminism มาจากคำ “femina” ในภาษาลาติน ซึ่งเทียบเคียงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “women” และคำว่า สตรีนิยม (feminism) ได้ปรากฏในหนังสือ ชื่อ the Athenaeum ซึ่งเป็นหนังสือประเภทวรรณกรรมปริทัศน์ (book review) รายสัปดาห์ที่ตีพิมพ์ ณ กรุงลอนดอน ณ วันที่ 27 เดือน เมษายน ค.ศ. 1825 หนังสือ the Athenaeum ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ในประเทศอังกฤษราวๆ 100 ปี ระหว่างปี ค.ศ. 1828 และ ค.ศ. 1923 เนื้อหาครอบคลุมตั้งแต่ การเมือง ศิลปะ วรรณกรรม สังคมและเศรษฐกิจ (www.athenaeum.soi.city.ac.uk)

แต่นักวิชาการสตรีศึกษาอีกจำนวนหนึ่ง สันนิษฐานว่า คำ และสภาวะการณ์ทางสังคมที่นำไปสู่การสร้างภาษาและคำสตรีนิยมในสังคมตะวันตกนั้น น่าจะมีประวัติศาสตร์ยาวนานมาก่อนหน้านั้น มีการตั้งข้อสังเกตว่าในระยะเริ่มแรก สตรีนิยมถูกใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับการลดทอนความทุกข์ยากของสตรี (having the quality of females) และต่อมาในราวๆ ปี ค.ศ. 1890s ถูกนำมาใช้ในเชิงแนวคิดเพื่อเรียกร้องความเท่าเทียมระหว่างหญิงชาย (sexual equality) (Rossi, 1974 อ้างใน Weiner, 2004:1)

ร่องรอยพัฒนาการ คำ และความหมายของคำสตรีนิยมตะวันตกในซีกหมู่เกาะอังกฤษมีความสอดคล้องกับประสบการณ์ในประเทศแถบยุโรปเหนือ โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส ดังที่ได้ถูกกล่าวถึงในงานเขียนของวารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2546) “สตรีนิยม: ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20” วารุณี อ้างงานของ คาร์เรน ออฟเฟิน (Karen Offen) ที่ได้กล่าวว่า คำว่าสตรีนิยม ‘feminism’ มิใช่แนวคิดที่ปรากฏตัวในช่วงระยะสั้นๆ ทั้งนี้ ออฟเฟิน ได้อ้างหลักฐานจากงานเขียนในประเทศฝรั่งเศสที่พบว่า คำ ‘feminisme’ ได้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1890 และมีความหมายว่า ‘การปลดปล่อยสตรี’ คำข้างต้นยังมีการนำมาใช้เชิงยุทธศาสตร์ในการ

เคลื่อนไหวต่อสู้ของผู้หญิง เพื่อให้สังคมการเมืองคำนึงถึงคุณภาพชีวิตที่ดีและตัวตนของผู้หญิงในฐานะพลเมือง ซึ่งในขณะนั้นผู้หญิงชนชั้นกลางในโลกตะวันตก ทั้งในทวีปยุโรปเหนือ ในหมู่เกาะอังกฤษ และในทวีปอเมริกาเหนือ แม้มีโอกาสได้รับการศึกษาเฉกเช่นเดียวกับบุรุษจำนวนมากขึ้น แต่สิทธิและโอกาสในพื้นที่เศรษฐกิจและในสังคมการเมือง ยังถูกจำกัดเป็นอย่างมาก (Harding, 1986) ในศตวรรษที่ 19 จึงพบว่ามีการใช้คำ 'The Women's Question' อยู่ในข้อเขียนต่างๆ จำนวนมาก ที่ต่างสะท้อนถึงความสนใจเรื่องเงื่อนไขการดำรงชีวิตที่ทุกข์ยากลำบากของผู้หญิง มีการตั้งข้อสังเกตว่า คำถามและวิธีคิดเหล่านี้ น่าจะสะท้อนอุดมการณ์และจิตสำนึกที่เกิดขึ้นในสังคมต่างๆ ก่อนอุดมการณ์และจิตสำนึกสตรีนิยมร่วมสมัยปรากฏขึ้น Weiner (2004) แยกแยะว่าอุดมการณ์และจิตสำนึกสตรีนิยมร่วมสมัยนั้นมีลักษณะเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมือง ในขณะที่ในยุคก่อนหน้านั้น คำ สตรีนิยม เป็นเพียงภาษาที่สร้างขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นถึงสภาวะทุกข์ยากของผู้หญิง ที่ไม่ได้เชื่อมโยงกับความเป็นชนชั้นแห่งเพศ (sex class)

ในงานของวารุณี (2546:2) ผู้เขียนเสนอว่าร่องรอยการเรียกร้องเพื่อให้ความสำคัญกับความทุกข์ยากของผู้หญิงในปีกของทวีปยุโรปเหนือ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นลมหายใจของระบบคิดสตรีนิยมในยุคต่อมานั้น อาจมีประวัติศาสตร์การก่อเกิดที่ย้อนหลังกลับไปจนถึงศตวรรษที่ 13 ในงานเขียนของนักวิชาการสตรีนิยมชาวอเมริกา ชื่อ Dale Spender และในงานเขียนของเธอชื่อ 'There's Always Been a Women's Movement' ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ.1983 นั้น Spender ได้เขียนงานเพื่อรวบรวมความรู้ต่างๆของผู้หญิงมากมาย และนำเสนอแนวคิดทำนองว่า ในทุกยุคทุกสมัยได้มีการเคลื่อนไหวเรียกร้องเพื่อนำเสนอประสบการณ์ความสูญเสียของผู้หญิงในด้านต่างๆ ในความสัมพันธ์กับบุรุษอยู่เสมอๆ และประมวลได้ว่าภาพร่องรอยการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยความทุกข์ยากของผู้หญิงส่อเค้าตั้งแต่ในยุคกรีกโบราณ จนกระทั่งถึงยุคสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ การปรากฏตัวของสิ่งที่เรียกว่าสตรีนิยมจึงมีมาโดยตลอด จะแตกต่างกันเฉพาะเรื่องข้อเรียกร้องรูปแบบและลักษณะเฉพาะของการเคลื่อนไหวที่มีความเฉพาะและต่างออกไป ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่หล่อหลอมสิ่งที่เรียกว่าสตรีนิยมและอุดมการณ์สตรีนิยมในยุคนั้นๆ (อ้างใน วารุณี, 2546:2)

ปัจจุบันสตรีนิยมร่วมสมัยมีหลายสายธารความคิด นัยของความแตกต่างที่กล่าวถึงหมายถึงความแตกต่างในชุดความรู้และกรอบคิดการวิเคราะห์ตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิง (positioning of women)บนฐานความสัมพันธ์เพศภาวะ (gender relations) ส่งผลให้การวางเป้าหมายการเมืองของสตรีนิยมที่เกาะเกี่ยวอยู่กับวิถีชีวิตผู้หญิงได้แตกตัวแยกย่อยมากมาย การจัดประเภทสตรีนิยมออกเป็นสายธารย่อยๆ ที่มักใช้อุดมการณ์ทางการเมืองเป็นกรอบคิด

นอกจากยังไม่มี ความลงตัวแล้ว ยังมักถูกโต้แย้งจากภายในกลุ่มสตรีนิยมด้วยกันเองเสมอๆ ด้วยถึงกระนั้น การจัดแบ่งสตรีนิยมออกเป็นสายสกุลต่างๆ อย่างหลวมๆ ยังคงปรากฏให้เห็น แม้จะมีความยุ่งยากมากขึ้นก็ตาม (Tong, 1989) อาทิ มีการแบ่งออกเป็น สตรีนิยมเสรีนิยม (Liberal feminism) สตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ (Marxist feminism) สตรีนิยมสังคมนิยม (Socialist feminism) และสตรีนิยมสายรากเหง้า/ก้าวหน้า (Radical feminism) ต่อมาในปลายทศวรรษที่ 20 สตรีนิยมที่เป็นทั้งแนวคิดวิชาการและการเมืองได้มีการแตกตัวเพิ่มออกไปอีกหลายสายสกุล จึงมีสตรีนิยมหลังสมัยใหม่ (Postmodern-feminism) สตรีนิยมสายสีผิว (Black feminism) สายวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Materialist feminism) สายรักร่วมเพศและนิเวศวิทยา (lesbian-eco-feminism) และสตรีนิยมประเทศโลกที่สาม (Third-World feminism) การปรากฏโฉมของสตรีนิยมสายสกุลใหม่ๆ ขึ้นในโลกใบนี้ นอกจากสะท้อนให้เห็นถึงการวางน้ำหนักการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยสตรีที่แต่ละสายธารให้ความสำคัญแล้ว ยังแสดงให้เห็นการขับเคลื่อนทางการเมืองและวิชาการของระบบคิดที่พยายามตั้งคำถามกับชีวิตผู้หญิงไม่หยุดนิ่ง แต่ละสายธารจึงมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องและมีความซับซ้อนมากขึ้น (วารุณี, 2546; Weiner, 1997)

สำหรับการตั้งคำถามเรื่องการศึกษาของผู้หญิงนั้น Weiner (1997) เสนอว่าผู้เขียน Madeleine Arnot ได้ศึกษาและสรุปว่าสตรีนิยมสามสายสกุลที่ได้สร้างคุณูปการต่อการศึกษาของผู้หญิง จนเกิดมักเกิดผลให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิและโอกาสทางการศึกษาอย่างกว้างขวางจนกระทั่งปัจจุบัน คือ สายเสรีนิยม (Liberal feminism) ซึ่งรู้จักในนามของการเคลื่อนไหวชูประเด็น 'สิทธิความเสมอภาคในการศึกษา' (Equal Rights in Education) สตรีนิยมสายรากเหง้า/ก้าวหน้า (Radical feminism) เสนอให้การศึกษาก้าวพ้นโครงการสร้างความเสมอภาคทางโอกาสไปสู่การทำ ความเข้าใจและต่อรองกับ 'โครงสร้างความสัมพันธ์ชายเป็นใหญ่' (Patriarchal relations) ส่วนสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์และสังคมนิยม (Marxist/socialist feminism) เสนอมุมมองการศึกษาที่อิง การต่อสู้กับโครงสร้างและอุดมการณ์ชนชั้น เชื้อชาติ และเพศภาวะ (class, race and gender)

Weiner (1997) ได้ทำการสรุปแนวคิดสตรีนิยมแต่ละสายธารหลักๆว่า ในสายเสรีนิยม (Liberal feminism) ซึ่งเป็นแนวคิดก่อตัวมาตั้งแต่การเคลื่อนไหวในคลื่นลูกที่หนึ่งในศตวรรษที่ 18 ถูกให้คำจำกัดความว่าเป็นระบบคิดที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกบุคคล และมีอุดมการณ์หลักอยู่ที่ความเท่าเทียม ความยุติธรรมและความเสมอภาคทางโอกาสระหว่างหญิงชายนั้น เป็นรองของผู้หญิงถูกนำเสนอให้เป็นภาพตัวแทนในทำนองที่ว่า ผู้หญิงในฐานะที่เป็นปัจเจกชน และเป็นกลุ่มทางสังคม (social category) ที่จำแนกบนฐานเพศภาวะ มีความไม่เสมอภาคกับบุรุษเพศ ซึ่งมีฐานะเป็นกลุ่มทางสังคม (social category) อีกกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นชั่วคราวข้ามกัน แนวคิดนี้

ได้เน้นย้ำสถานะและปรากฏการณ์การถูกดิรอนสิทธิและโอกาสทั้งในฐานะมนุษย์และพลเมืองของรัฐใดรัฐหนึ่งของผู้หญิง สตรีนิยมในกลุ่มนี้ให้ความสนใจกับการเป็นพลเมืองของรัฐของสตรีด้วยการเป็นพลเมือง(citizen)ของรัฐสมัยใหม่(modern state)รัฐใดหนึ่งในโลกใบนี้ เป็นที่มาของการมีเอกสิทธิ์ที่จะได้รับความคุ้มครองสิทธิความเป็นคนและสิทธิพลเมืองด้านต่างๆจากรัฐที่ตนสังกัดและรัฐอื่นๆ ที่ได้ผูกพันตามข้อตกลงและกฎหมายระหว่างประเทศ แต่ปรากฏว่ารัฐมักให้สถานะบุรุษเพศเป็นพลเมืองของรัฐเหนือสตรีอยู่เสมอๆ บุรุษจึงได้เข้าถึงและครอบครองสิทธิความเป็นพลเมือง(citizenship) ล้าหน้าสตรีเสมอมา เช่นในประเทศอังกฤษ ขบวนการผู้หญิงเรียกร้องสิทธิทางการเมือง (political rights) ในระบบรัฐสภา สิทธิในการเป็นนักบวชในนิกาย Church of England สิทธิทางเศรษฐกิจ (economic rights) และสิทธิพลเมือง(civil rights) จุดสำคัญของการเรียกร้อง คือ ให้รัฐและสังคม มองผู้หญิงในฐานะที่เป็นปัจเจกชนที่มีเจตจำนงเสรีและสามารถกำหนดชีวิตตัวเองได้ ทั้งในเรื่องเจตจำนงทางการเมือง สังคม และการศึกษา กฎหมายและจารีตใดๆที่มีเนื้อหาสาระลดทอนและจำกัดสิทธิผู้หญิงในฐานะปัจเจกจึงถูกตั้งคำถามและเรียกร้องให้มีการแก้ไข ในต้นศตวรรษที่ 19 ผู้หญิงไม่มีสิทธิที่แท้จริงใดๆ ทั้งสิ้น พวกเขาถูกปฏิบัติเยี่ยงสัตว์เลี้ยงของพ่อและสามี ดังปรากฏว่า การสืบทอดอำนาจการควบคุมแรงงาน ทรัพย์สินและเกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งตามจารีตแล้วถูกกำหนดให้ผ่านทางตระกูลฝ่ายผู้ชาย ในขณะที่เดียวกัน บุรุษเพศได้รับการวางบทบาทและที่ทางในโลกนอกบ้านส่งผลให้บุรุษนอกจากมีอำนาจเหนือผู้หญิงในพื้นที่บ้านแล้ว ยังเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยในปริมนทลการเมืองสาธารณะด้วย โครงการการปลดปล่อยผู้หญิงของกระแสธารความคิดสตรีนิยมแนวเสรีนิยมจึงเป็นการปักมุดไปที่ การเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน โดยมีเป้าหมายที่เสริมสร้างพลังอำนาจผู้หญิงให้เข้าถึงสิทธิและโอกาสในฐานะมนุษย์และพลเมืองเยี่ยงบุรุษ การขับเคลื่อนให้เด็กและผู้หญิงมีสิทธิและการเข้าถึงสิทธิทางการศึกษา การมีงานทำ และการเป็นตัวแทนทางการเมือง ผ่านตัวบทกฎหมาย จึงกลายเป็นจารีต ของงานการเมืองในกลุ่มสตรีนิยมแนวเสรีนิยมตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

โครงการทางการเมืองเพื่อสร้างความเสมอภาคทางเพศภาวะ (gender equity) ในแนวสตรีนิยมเสรีนิยมจึงประกอบด้วยข้อเสนอที่เฉพาะเจาะจงไปที่การเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน โดยเฉพาะการเปลี่ยนทางด้านกฎหมาย เพื่อเปิดพรมแดนโลกของผู้ชายให้มีที่ว่างสำหรับอีกเพศหนึ่ง หรือให้หญิงชายในฐานะมนุษย์และพลเมืองของรัฐได้รับการปฏิบัติบนฐานเดียวกัน อาทิ

- เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิทางการเมือง เช่นสิทธิการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สิทธิการเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้ง สตรีนิยมสายเสรีนิยมมีความเชื่อว่าความเสมอภาคทางการเมืองของผู้หญิงเป็นจริงได้เมื่อระบบการเมืองเป็นประชาธิปไตย การต่อสู้ของขบวนการสตรีนิยม

ในประเทศอังกฤษและอเมริกาจึงไม่ได้แยกขาดจากขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยและการสร้างความเข้มแข็งให้พลเมือง รวมทั้งการต่อต้านสงครามเวียดนาม สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องได้จากการเคลื่อนไหวของกลุ่ม 'the Women's Liberation Movement' ในสหรัฐอเมริกาที่แจ้งเกิดในราวๆ ค.ศ. 1960s ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันกลุ่มผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนไม่น้อยที่รวมตัวกันเพื่อแสวงหาวิถีสังคมสมานุภาพและเป็นประชาธิปไตยเริ่มมองหาวิถีคิดและแนวทางการจัดองค์กรทางการเมืองของผู้หญิงนอกกรอบที่แยกออกมาจากองค์กรที่มีผู้ชายเป็นแกนนำ กลุ่มเหล่านี้เริ่มสร้างจารีตการรวมกลุ่มผู้หญิงในรูปแบบใหม่ ที่มีแกนนำเป็นผู้หญิงและจัดองค์กรในรูปแบบเครือข่าย และเป็นแนวนอนซึ่งถูกให้ความหมายว่าการจัดองค์กรในแนวตั้งเป็นการรวบอำนาจนำไว้ที่คนหมู่น้อย จึงมีความเป็นประชาธิปไตยน้อยกว่าการจัดองค์กรในแนวนอนซึ่งเปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในระดับเข้มข้นได้มากกว่า องค์กรที่นำโดยผู้หญิงและมีสมาชิกเฉพาะผู้หญิงยังถูกให้ความหมายว่ามีความเหมาะสมในการหว่านเพาะเมล็ดพันธุ์การต่อต้านและต่อกรกับระบบชายเป็นใหญ่ในบรรดากลุ่มนักต่อสู้เพื่อสิทธิผู้หญิง

- เปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิการศึกษาและฝึกอบรมในหลักสูตรเดียวกันกับบุรุษ
- ไม่มีข้อกีดกันในการเข้าถึงตลาดแรงงาน มีสิทธิเสมอหน้าในการรับค่าจ้างและเข้าถึงทรัพยากรในการดำรงชีพ เช่นที่ดิน แหล่งเงินทุน ผลประโยชน์จากการพัฒนาและนโยบายสาธารณะของรัฐ
- เปิดพื้นที่ยืนให้ผู้หญิงก้าวเข้าสู่โลกสังคมการเมืองนอกระบบรัฐสภา พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และการเลือกคู่ครอง เป็นต้น

ต้นธารความคิดสตรีนิยมสายเสรีนิยมในคลื่นลูกที่หนึ่ง มีแนวคิดว่าการศึกษารากฐานในการพัฒนาความมีเหตุมีผลให้ผู้หญิงมีความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ความมีเหตุมีผลเป็นคุณลักษณะของปัจเจกชน ส่วนในคลื่นลูกที่สอง สตรีนิยมสายเสรีนิยมให้ความสำคัญกับการศึกษาทั้งเรื่องสิทธิและโอกาสในการเข้าถึงความรู้ที่เคยสงวนไว้ว่าเป็นความรู้คู่บุรุษ พร้อมเสนอให้ทบทวนการศึกษาที่ส่อแววมีอคติเพศภาวะโดยยกย่องชายเหนือหญิง และปลุกฝังวิถีคิดการแบ่งงานทางสังคมบนฐานเพศภาวะอย่างตายตัว ซึ่งมักตรึงผู้หญิงไว้ในโลกของ 'บ้าน' และงาน 'บ้าน' หรือบทบาทความเป็นแม่และเมีย

แนวคิดสตรีนิยมสายรากเหง้า/สายก้าวหน้า (Radical feminism) ปรากฏตัวขึ้นในปลายศตวรรษที่ 20 นักคิดคนสำคัญในกลุ่มนี้คือ Shulamith Firestone ผู้เขียนหนังสือชื่อ *Dialectic of Sex* (1970) ในหนังสือ *Dialectic of Sex* Firestone ได้เสนอแนวคิดวิเคราะห์สังคมต่างไปจาก

ทฤษฎีมาร์กซิสต์ ที่มีอิทธิพลทางความคิดอยู่ในโลกตะวันตกมากที่สุด และเสนอแนววิเคราะห์สังคมผ่านแว่นหรือมโนทัศน์ ชนชั้น (class) โครงสร้างสังคมจึงถูกนำเสนอเป็นระบบชนชั้น (class system) ที่อิงอยู่กับการควบคุมและครอบครองปัจจัยการผลิต เช่นที่ดิน ทุน แรงงาน เป็นต้น แต่ทว่าในหนังสือ *Dialectic of Sex* Firestone เสนอมุมมองให้มองสังคมที่เป็นชนชั้นแห่งเพศภาวะ โครงการปฏิวัติของสตรีนิยมในสายรากเหง้าจึงมุ่งไปที่การขจัดล้มล้างระบบสังคมชนชั้นแห่งเพศภาวะ และจุดนี้เองที่ทำให้สตรีนิยมสายรากเหง้าต่างไปจากสตรีนิยมอีกสองกระแสที่มีอิทธิพลทางความคิดอย่างกว้างขวางอยู่ในขณะนั้นและก่อนหน้านั้น Weiner (1994) เสนอว่าสตรีนิยมสายรากเหง้าได้เสนอแนวการวิเคราะห์ตำแหน่งของผู้หญิงในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายใหม่ในสามประเด็นด้วยกัน

ประการแรก ได้เสนอมโนทัศน์ ระบบชายเป็นใหญ่ (patriarchy) เป็นแกนหลักในการวิเคราะห์ การกดทับและเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง (women's oppression) ซึ่งตามรากศัพท์ เดิม 'patriarchy' มีความหมายว่าเป็นกฎของผู้เป็นพ่อ 'the rule of father' และได้ถูกนำมาใช้ใหม่เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์การครอบงำและการมีอำนาจเหนือกว่าของบุรุษเพศที่มีต่อชนชั้นสตรีเพศ และเป็นระบบการครอบงำที่มีประวัติศาสตร์ต่อเนื่องยาวนานและคู่ขนานไปพร้อมกับระบบอำนาจอื่นๆ เช่นระบบชนชั้น Firestone ได้วิเคราะห์ว่า ระบบชายเป็นใหญ่ คือระบบความสัมพันธ์ในสังคมที่เป็นพื้นฐานที่สุดและมีความเก่าแก่กว่าระบบอำนาจครอบงำระบบอื่นๆ ที่มีอยู่ในแต่ละช่วงประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ นอกจากนี้ สำหรับ Firestone ระบบความสัมพันธ์แบบครอบงำอื่นๆ ได้วิวัฒน์ต่อยอดมาจากระบบชายเป็นใหญ่ ระบบชายเป็นใหญ่จึงได้รับการนิยามจาก Firestone ว่า เป็นระบบที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือผู้หญิงผ่านการควบคุมการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) ของผู้หญิง ซึ่งได้แก่การควบคุมผ่านกิจกรรมการสืบเผ่าพันธุ์ เช่นผลิตลูก เลี้ยงดูเด็ก ทารก การควบคุมเพศสัมพันธ์ การแต่งงาน และร่างกายของผู้หญิง เป็นต้น นักคิดสำคัญในกลุ่มนี้ อีกคนหนึ่ง คือ Kate Millet (1971 อ้างใน Weiner, 1994: 146) ที่ได้วิเคราะห์ว่า ระบบชายเป็นใหญ่ดำรงอยู่และสืบทอดตัวตนที่มีความเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกับระบบทุนนิยม นัยหนึ่ง คือ สังคมทุนนิยมจะมีอยู่หรือล่มสลายไปจากโลกใบนี้ ระบบความสัมพันธ์ชายเป็นใหญ่ย่อมยังคงมีความสามารถในการดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง

ประการที่สอง สตรีนิยมสายรากเหง้าได้เสนอสมมุติฐานเชิงทฤษฎีที่เชื่อมโยงกับมโนทัศน์ชายเป็นใหญ่ ว่า 'การครอบงำของระบบชายเป็นใหญ่มีลักษณะเป็นสากล 'universal of oppression' ด้วยข้อสมมุติฐานที่ว่าผู้ชายทุกคนครอบงำกดทับผู้หญิง เพราะฉะนั้นผู้หญิงทุกคนจึงตกอยู่ในสถานะเดียวกัน คือเป็นผู้ถูกกระทำ หรือผู้ถูกกดทับครอบงำ ในระบบชายเป็นใหญ่

สังคมจึงประกอบไปด้วยชนชั้นครอบงำซึ่งประกอบไปด้วยเพศชายและชนชั้นที่ถูกยึดถูกปล้น อำนาจไปจากตน ประกอบด้วยสตรีเพศ สตรีนิยมในสายนี้มีความเชื่อเรื่องความเป็นสากลข้างต้น แม้ว่า จะยอมรับว่าระบบชายเป็นใหญ่ได้วิวัฒน์และสืบทอดในแต่ละบริบทสังคมวัฒนธรรมและยุคสมัยแตกต่างกัน ทั้งนี้ Firestone ได้เสนอว่า ประวัติศาสตร์รากเหง้าความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชายเกาะเกี่ยวอยู่กับปัจจัยทางสรีระที่แตกต่างของหญิงชายโดยเฉพาะเมื่อวิเคราะห์บทบาทของคนสองกลุ่มชนชั้นแห่งเพศในปริมนทลการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction sphere) และผลกระทบของความแตกต่างทางสรีระและบทบาทข้างต้น ความคิดของ Firestone ได้รับการโต้แย้งจากนักสตรีนิยมที่สำคัญอีกท่านหนึ่ง คือ Sherry Ortner (1974 อ้างใน Weiner, 1994: 146) ที่สร้างแนววิเคราะห์เชิงโต้แย้งว่า การที่ผู้หญิงถูกทำให้เป็นเพศตัวแทนในพื้นที่การผลิตซ้ำทางสังคมมิได้เกิดจากปัจจัยทางสรีระโดยตรงไปตรงมา แต่เกิดจากกระบวนการตีความของสังคมเกี่ยวกับสรีระของผู้หญิงว่ามีสถานะเป็นธรรมชาติจึงมีอาจแปรเปลี่ยนได้ ในขณะที่สังคมให้ความหมายว่า สรีระของผู้ชายเป็นวัฒนธรรมและความมีเหตุมีผล (civilization)

ข้อเสนอประการที่สามของสตรีนิยมสายรากเหง้าต่อระบบชายเป็นใหญ่ คือ การสร้างระบบการศึกษาที่วางชีวิตและประสบการณ์ของผู้หญิง เป็นแกนกลางของการจัดการศึกษา เพื่อให้ผู้หญิงเกิดการตระหนักรู้และเข้าใจการดำรงอยู่และการสืบทอดการครอบงำของระบบชายเป็นใหญ่ อีกนัยหนึ่ง คือ กระบวนการรื้อถอนระบบการศึกษาแบบเก่าที่ทำหน้าที่เป็นสถาบันถ่ายทอดความรู้และอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่สู่ตัวผู้หญิงและสังคม การศึกษาข้างต้นถูกกล่าวถึงว่าเป็น 'จัดการศึกษาเพื่อสร้างการตระหนักรู้' (consciences raising) ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นตั้งแต่ ทศวรรษ 1960s เป็นต้นมา 'จัดการศึกษาเพื่อสร้างการตระหนักรู้' ในความหมายหนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยนแบ่งปันข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์และพื้นฐานการดำรงชีวิตของผู้หญิง และอีกความหมายหนึ่ง คือ การศึกษาที่ต้องจัดให้ผู้หญิงในห้วงเวลาที่สังคมขาดแคลนความรู้เกี่ยวกับผู้หญิง Alix Shulman (1980) กล่าวว่า การศึกษาสำหรับผู้หญิง คือ กระบวนการที่ทำให้เราได้เข้าถึงความจริงเกี่ยวกับความรู้สึกของผู้หญิง ผู้หญิงมองชีวิตตัวเองและมองโลกอย่างไร อะไรทำให้เราเป็นและดำรงอยู่ในสถานะเช่นนี้ เราผู้หญิงได้มีบทบาทต่อโลกที่เราอยู่อย่างไร การศึกษาต้องทำให้เรากล้าเผยว่าเรารู้สึกต่อตัวเองอย่างไร ความรู้เช่นนี้ต้องได้มาจากการสำรวจตรวจสอบประสบการณ์ส่วนตัวในส่วนลึกที่สุดของผู้หญิงอย่างซื่อสัตย์ มิใช่เข้าใจว่าเราควรรู้สึกอย่างไร การช่วยกันแบ่งปันประสบการณ์ส่วนลึก ย่อมนำไปสู่การหาทางออกร่วมกันว่าจะสร้างทางออกเพื่อเปลี่ยนแปลงตำแหน่งแห่งที่ผู้หญิงเสียใหม่อย่างไรในท้ายที่สุด

ในปลายศตวรรษ 1970 ข้อเสนอทางทฤษฎีของสตรีนิยมสายรากเหง้าได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง และอาจกล่าวได้ว่ามีความโดดเด่นที่สุดในการเคลื่อนไหวของสตรีนิยมในเคลื่อนลูกที่สองในสังคมตะวันตก มีการบันทึกว่าในเกือบทุกเมืองใหญ่ในประเทศอังกฤษ ผู้หญิงได้รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มเล็กๆ มีการจัดองค์กรแบบหลวมๆ และพบปะกันในเวทีสัมมนาในระดับชาติ จนนำไปสู่การเคลื่อนไหวเรื่องการทำแท้ง ต่อมาการเคลื่อนไหวขยายไปประเด็น เพศวิถี สิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ ความรุนแรงจากผู้ชาย การเข้าถึงการจ้างงานและเงื่อนไขที่เลวร้ายในการทำงาน รวมถึงการเรียกร้องให้มีการจัดตั้งสถานเลี้ยงเด็กสำหรับผู้หญิงเป็นต้น (Shulman, 1980)

จึงอาจสรุปได้ว่าสตรีนิยมสายรากเหง้าได้ขยายประเด็นสาธารณะของกลุ่มผู้หญิงจากการเรียกร้องสิทธิเข้าสู่พื้นที่สาธารณะมาสู่การเรียกร้องสิทธิเพื่อปรับปรุงเงื่อนไขและวิถีชีวิตของผู้หญิงในพื้นที่ส่วนตัวและบทบาทดั้งเดิม เช่นเรื่องเพศวิถี สิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ ความรุนแรงจากผู้ชาย และสถานเลี้ยงเด็ก ซึ่งก่อนหน้านี้ได้รับการจัดวางให้เป็นประเด็นส่วนตัวเท่านั้น

แนวคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์และสังคมนิยม (Marxist-socialist feminism) อธิบายการถูกเอารัดเอาเปรียบและการถูกกดขี่ของผู้หญิงว่ามีความเชื่อมโยงกับรูปแบบการเอารัดเอาเปรียบของระบบทุนนิยมต่อชนชั้นแรงงาน ชนชั้นแรงงาน เป็นกลุ่มทางสังคมเช่นกัน แต่เป็นการจำแนกกลุ่มทางสังคม บนฐานสิทธิและอำนาจเหนือปัจจัยทางเศรษฐกิจ แนวคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์และสังคมนิยมเสนอ มโนทัศน์ 'งาน' (work) ที่ได้รับค่าจ้างและไม่ได้รับค่าจ้าง มาเป็นกรอบวิเคราะห์ โดยการนำมโนทัศน์ 'งาน' (work) ที่ได้รับค่าจ้างและไม่ได้รับค่าจ้างมาวิเคราะห์ตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และอธิบายว่าอิทธิพลของระบบคิดการจำแนกพื้นที่ทางสังคมออกเป็นสองปริมาณพล อย่างตายตัว คือ ในบ้านและนอกบ้าน ได้กระทำให้ผู้หญิงถูกเอารัดเอารัดเปรียบเชิงซ้อนจากเพศภาวะชาย เมื่อเกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

นอกจากนี้ในช่วงหลัง มีกระแสที่ชวนให้คิดว่า การประยุกต์ใช้สตรีนิยมหลายๆ แนวคิดเพื่อวิเคราะห์ความเป็นรองของผู้หญิงเป็นเรื่องที่น่าสนใจกว่า และยังทำให้เห็นว่าประเด็นเพศภาวะ (gender) และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศภาวะ (gender relations) มีความซับซ้อนเคลื่อนที่และมีวิวัฒนาการไม่หยุดนิ่ง วิธีคิดใหม่มีแนวโน้มที่จะได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสตรีนิยมสายหลังสมัยใหม่ (Postmodern-feminism) นักสตรีนิยมสายหลังสมัยใหม่สนใจเรื่องการใช้ภาษา วัฒนธรรม และวรรณกรรมต่างๆ มากขึ้น มีการตรวจสอบความหมายของคำว่า ความแตกต่าง (difference) ของผู้หญิงให้เชื่อมโยงกับความแตกต่างหลากหลายของประสบการณ์ของผู้หญิงในภูมิภาคต่างกัน นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอที่หลายคนสนใจ คือการมุ่งเป้าการปลดปล่อยความเป็นรองความเป็นอื่นไปที่การรื้อถอนทำลายล้างอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคล ต่อมาแนวคิดนี้ ยังส่งผลให้

ความหลังของ “ผู้หญิง” ในฐานะที่เป็นกลุ่มและเป็นชนชั้นทางเพศ (sex class) ลดลงด้วย ด้วยข้อเสนอที่ว่า “ผู้หญิง” มีเอกลักษณ์กระจัดกระจาย หลากหลายและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Weiner, 1997)

สตรีนิยมในสังคมไทยและการเมืองการศึกษาของสตรีนิยม

ในสังคมไทย นักวิชาการสตรีศึกษาอาวุโส (ดูในงานของ อมรธา, 2548 และวารุณี, 2546) เชื่อว่ากระแสสตรีนิยม ทั้งที่เป็นระบบคิดและขบวนการเคลื่อนไหวเป็นที่รับรู้ในวงกว้าง ราวๆ ทศวรรษที่ 2520 ทว่า คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ความทุกข์ยากของผู้หญิงและการเคลื่อนไหวของสตรีชนชั้นกลางและปัญญาชนชาย เพื่อให้สังคมและชนชั้นการปกครองเห็นความสำคัญเกี่ยวกับความทุกข์ยากลำเค็ญของผู้หญิงและการถูกเลือกปฏิบัติมิใช่เพียงคนได้ปรากฏร่องรอยมาก่อนหน้านั้นอยู่นับร้อยปี อย่างน้อยๆ ก็ในปลายรัชกาลที่ 4 เมื่อผู้หญิงสยามสามัญชนสองคนได้เปิดหน้าประวัติศาสตร์การต่อสู้ของผู้หญิงต่อจารีตชายเป็นใหญ่ และได้รับการกล่าวถึงจนกระทั่งปัจจุบันคือ อำแดงเหมือนและอำแดงจั่น ถึงกระนั้น เมื่อสตรีนิยมเดินทางท่องเที่ยวเข้าสู่สังคมไทย พบว่าเป็นคำที่มีทั้งคนรักและคนชัง สตรีนิยมในชุมชนวิชาการ ในพื้นที่หน้าสื่อ และในแวดวงการพัฒนาสังคมจึงอ้อมความหมายสองชั่วที่มีลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม ในด้านหนึ่งมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์การกดทับผู้หญิงในหลายๆบริบทของชีวิต แม้ว่าที่ผ่านมาสังคมไทยมักเชื่อว่าสตรีมี ‘สถานภาพสูง’ ก็ตาม แต่ความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชายที่อิงอยู่บนฐานเพศภาวะก็สามารถจับต้องได้ทั้งระดับพื้นผิวและที่เป็นสัญลักษณ์และอุดมการณ์ วลี ‘ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน’ ก็ดี ‘ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง’ ก็ดี จึงสะท้อนความเป็นจริงยิ่งกว่าจริง ที่ผู้หญิงจำนวนไม่น้อยและในทุกชนชั้นต่างมีประสบการณ์ร่วม ตัวอย่างเช่นปัญหาความรุนแรงในครอบครัว จากการศึกษาเชิงสำรวจโดยมูลนิธิผู้หญิงร่วมกับสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ในปี พ.ศ. 2543 พบว่า 44% ของหญิงที่มีคูหรือเคยมีคูเคยถูกทำร้ายทางกายหรือทางเพศจากสามีหรือคนรัก และใน ‘รายงานสถานการณ์ของผู้หญิงชนเผ่าในพื้นที่ภาคเหนือตามอนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติ ต่อสตรีในทุกรูปแบบ’ ในปี 2554 มีการบันทึกว่าความรุนแรงต่อผู้หญิงชนเผ่าที่ได้รับการบอกเล่าผ่านกรณีศึกษาและการประชุมเชิงปฏิบัติการอีกรูปแบบหนึ่ง คือ ความรุนแรงภายในครอบครัว หรือความรุนแรงที่ภรรยาถูกสามีกระทำในลักษณะต่างๆ แม้รายงานนี้ไม่สามารถรวบรวมข้อมูลเชิงสถิติที่จะยืนยันถึงสถานการณ์ดังกล่าวได้ชัดเจน ทว่าอาจอนุมานได้จาก การบอกเล่าถึงปัญหาความรุนแรงที่แฝงเร้นอยู่ภายในพื้นที่ ‘บ้าน’ ผ่านกรณีศึกษาเผ่าคะฉิ่น ใจความว่า “...ความรุนแรงภายในครอบครัวผู้หญิงชนเผ่าคะฉิ่นนั้น มีทั้ง

ทางตรงและทางอ้อม ทางตรงเป็นเรื่องที่ผู้หญิงในฐานะภรรยาถูกสามีทำร้ายร่างกายหลังจากที่สามีกลับจากดื่มและเมาสุรากลับบ้าน... ความรุนแรงในครอบครัว แต่ละบ้าน แต่ละหลังคาเรือนคงมีปัญหาแตกต่างกัน แต่เรื่องที่น่าจะเป็นปัญหาที่ปกติที่สุด คือ สามีเมาเหล้ากลับบมาตบตีลูกเมีย... ส่วนทางอ้อม คือการที่จารีตประเพณีให้อำนาจผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว และผู้หญิงมีหน้าที่ทำตามหัวหน้าครอบครัวสั่ง รวมทั้งให้อยู่แต่ในครัวเรือน จึงไม่มีโอกาสรับรู้โลกภายนอกใดๆ ...” ไม่ต่างจากเผ่าคะฉิ่น กรณีศึกษาอื่นๆ ต่างเน้นย้ำว่า ประสบการณ์ร่วมของผู้หญิงชนเผ่าในหลายๆ เผ่า คือ การถูกสามีทำร้ายร่างกาย อารมณ์ความรู้สึก และศักดิ์ศรีความเป็นคน มีการบันทึกว่าการกระทำทารุณกรรมทางกายภาพนั้น มีทั้งตบตี ตะลุม และบังคับให้ร่วมหลับนอน ความรุนแรงในลักษณะนี้มักดำเนินควบคู่ไปกับความรุนแรงทางเศรษฐกิจ ที่ผู้หญิงถูกผลักไสให้เป็นผู้แบกรับภาระหาเลี้ยงครอบครัวตามลำพัง ในบางราย สามีที่ติดยาบ้า ทำร้ายทุบตีภรรยาและบังคับเพื่อให้หาเงินทองมาให้สามีเสพยา และทำยที่สุดภรรยาต้องก้าวเข้าสู่วงการค้ายาบ้าและยาเสพติดประเภทอื่นๆ อาทิ ยาอี เพื่อหาเงินมาเลี้ยงดูสามีและลูกๆ ผู้หญิงที่อยู่ในสถานคุมขัง ที่จังหวัดเชียงใหม่ จำนวนไม่น้อยเดินเข้าสู่ตงเกิดด้วยคดียาเสพติด ซึ่งที่ประชุมเชิงปฏิบัติการอธิบายว่ามักมีจุดเริ่มต้นจากสามีติดยา และต้องการเงินมาเสพจึงบีบบังคับให้ภรรยาค้ายาบ้า กรณีศึกษาของ **เผ่าคะฉิ่น** ย้ำว่าผู้ชายที่ทำร้ายภรรยามักพัวพันกับสิ่งเสพติดอื่นๆ ด้วย เช่น การติดสุรา เสพยาบ้า เล่นการพนัน และติดสาว (นงเยาว์ และคณะ, 2554: 54-55)

สตรีนิยมจึงกลายเป็นมโนทัศน์เชิงยุทธศาสตร์ที่เปิดพื้นที่ให้สตรีทั้งชนชั้นกลางและชนชั้นรากหญ้าหยิบยืมมาเป็นอุดมการณ์และกระบอกเสียงในการต่อสู้ต่อรองกับระบบคิดที่วางผู้หญิงไว้เบื้องหลังบ้าง มองไม่เห็นผู้หญิงเยี่ยงมนุษย์บ้าง ในแง่นี้ สตรีนิยมจึงมีพลังในการอธิบายถึงสถานะที่ด้อยกว่าของผู้หญิง ทั้งในปริมนทลส่วนตัว การเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งชี้แนะและก่อให้เกิดการรวมตัวในกลุ่มสตรีทั้งในเมืองและชนบท ทั้งในหมู่ชนชั้นกลางและชนชั้นฐานรากของสังคมไทย จนกระทั่งเกิดขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีประเด็นต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง สิทธิทางการศึกษา สิทธิการมีงานทำและสิทธิในการควบคุมเนื้อตัวร่างกายและเพศสัมพันธ์เป็นเรื่องแรกๆ ที่ขบวนการสตรีในสังคมไทยให้ความสำคัญมาตั้งแต่ยุคปฏิรูปประเทศเพื่อก้าวสู่ความทันสมัยในช่วงรอยต่อระหว่างรัฐกาลที่ 4 และ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่ออย่างเข้าสู่รัชสมัยรัชกาลที่ 7 ได้เกิดจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือกฎหมายลักษณะผัวเมียเดิมได้ถูกยกเลิกไปในที่สุด นำมาสู่การสถาปนาระบบครอบครัว ‘แบบผัวเดียวเมียเดียว’ ขึ้น กฎหมายครอบครัวสมัยใหม่ได้ปรับปรุงแก้ไขเรื่องสิทธิและหน้าที่ระหว่างสามีภรรยา บิดามารดากับบุตรใหม่ (มาลี, 2551) แต่อีกด้านหนึ่งคงปฏิเสธไม่ได้ว่าสตรีนิยมถูกต่อต้านทำทลาย และมีความหมายเชิงลบ กระแสต้านมักสร้างวาทกรรมหรือกล่าวหาสตรีนิยมว่า เป็น

แนวคิดนอกคอกและแปลกแยกจากวิถีชีวิตผู้คนในสังคม รวมทั้งสตรีเพศด้วย ทั้งนี้มักได้รับการตอกย้ำว่าเป็นกระแสดิดและอุดมการณ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศตะวันตกในยุคอาณานิคม การต่อสู้เคลื่อนไหวของกลุ่มสตรี ทั้งในยุคอาณานิคมและหลังอาณานิคมมักถูกเยาะหยัน ว่าเป็นเรื่องของสตรีที่ใคร่มีหนวด ต้องการใช้ชีวิตย่ำราตรี ดีผู้ชาย และสำส่อนทางเพศ เป็นต้น (มาลี , 2551; วารุณี, 2546)

ปราณี วงศ์เทศ (2549: 3) ได้ตั้งข้อสังเกตข้อขัดแย้งทางความคิดเกี่ยวกับกระแสดสตรีนิยมในสยามอย่างน่าสนใจว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากความเข้าใจที่ว่า ผู้หญิงในประเทศแถบอุษาคเนย์ ทั้งที่อยู่ในแผ่นดินใหญ่ เช่น พม่า สยาม ลาว เขมร เวียดนาม และในหมู่เกาะ เช่น มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ และบรูไน ต่างมีบทบาทในการช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำงาน และสถานภาพสูง โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิงในประเทศอาณานิคมและในสังคมเพื่อนบ้าน อย่างเช่น ในสังคมอินเดียและจีน ซึ่งมีประเพณีขลิบอวัยวะเพศและมัดเท้าเด็กเพศหญิง ผู้หญิงมักไม่มีสิทธิในการครอบครองปัจจัยการผลิต มรดกตกทอดมักดำเนินการสืบทอดภายใต้ชนบจากบิดาสู่บุตรชายฝ่ายเดียว มีระบบการแต่งงานที่เจ้าสาวต้องอพยพไปอยู่บ้านฝ่ายชาย รวมทั้งจารีตการนับถือวงศ์วานคณาญาติสายพ่อทางเดียว ในขณะที่ผู้หญิงในสังคมสยามและในประเทศเพื่อนบ้าน ละแวกคาบสมุทรอินโดจีน แม้มีข้อแตกต่างอยู่บ้าง แต่จัดได้ว่าอยู่ในชนบที่ต่างออกไป ผู้หญิงส่วนใหญ่อยู่ในระบบการแต่งงานที่ฝ่ายหญิงไม่ต้องอพยพโยกย้ายไปอยู่ในบ้านฝ่ายชาย ประเพณีการสืบทอดมรดกที่พ่อแม่แบ่งสรรทรัพย์สินสมบัติให้ผู้สืบสกุล ทั้งบุตรสาวและบุตรชาย การสืบทอดมรดกที่พ่อแม่ให้ทั้งลูกสาวและลูกชาย ยังปรากฏในสังคมชาวมาเลย์และชาวชวาในประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย แต่ที่สำคัญอันเป็นข้อสังเกตของปราณี คือ เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปถึงที่มาของข้อสรุปข้างต้น กลับพบว่าตำนานบทบาทและสถานภาพสูงของผู้หญิงไทยที่กล่าวถึงแทบไม่มีงานวิจัยและหลักฐานรองรับ ส่วนหนึ่ง ในสังคมไทย งานทางวิชาการและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตผู้หญิงมีอยู่อย่างจำกัด ในทำนองเดียวกันมีงานศึกษาน้อยมากที่ให้ความสำคัญกับเรื่องราวของผู้ชายสามัญชน ซึ่งการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตและสถานะของผู้หญิงในด้านหนึ่ง ย่อมต้องเกี่ยวพันหนีไม่พ้นที่ต้องอ่านและทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตและสถานะของผู้ชายด้วย แต่ปรากฏว่างานวิชาการและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนเพศภาวะชายมีอย่างจำกัดเช่นกัน แหล่งอ้างอิงที่สำคัญอันเป็นที่มาของสถานภาพสูงของสตรีสยามจึงมักอิงอยู่กับงานทางด้านมานุษยวิทยาของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดย์ (George Coedes) นักวิชาการด้านมานุษยวิทยาชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาทำงานในดินแดนแถบนี้รุ่นแรกๆ และเป็นผู้นำทาง

ความคิดเรื่อง ความสำคัญของผู้หญิง และความสัมพันธ์ของการสืบสายวงศ์ชาคนาญาติทางฝ่ายแม่ ของผู้คนในดินแดนแถบนี้

แหล่งอ้างอิงอีกส่วนหนึ่งที่มักนำมาอธิบายถึงสถานะที่ไม่เป็นรองของผู้หญิงในดินแดนแถบอุษาคเนย์ โดยเฉพาะผู้หญิงไทย คือ ข้อมูลที่เป็นบันทึกของชาวต่างประเทศในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ในบันทึกเหล่านั้นมักบรรยายวิถีชีวิตหญิงชาวบ้าน ในทำนองว่ามีอิสระในการเลือกคู่ครองและการทำมาหากิน สามารถเดินทางไปทำมาค้าขายเล็กๆน้อยๆได้อย่างอิสระ อิสรภาพในส่วนนี้เป็นเรื่องที่สตรีในสังคมอินเดียและจีนไม่อาจมีประสบการณ์ร่วมได้ แต่ปราณี วงศ์เทศ(2549) ย้ำว่า ตำนานข้างต้นนอกจากแทบไม่มีหลักฐานใดๆ ที่สามารถอธิบายสถานะของผู้หญิงไทยได้อย่างกระจ่างชัดแล้วยังขัดแย้งกับข้อมูลในส่วนอื่นๆ อาทิ ขนบและกฎหมายที่มักให้อำนาจกับผู้ชาย ทั้งที่เป็นพ่อและสามี อยู่เหนือผู้หญิง และขนบเหล่านั้นก็มีให้เห็นในรูปแบบต่างๆ มากมายอีกด้วย ตัวอย่างเช่นจารีตและกฎหมายที่ให้อำนาจสามีและพ่อชายลูกสาวจนต้องตกไปเป็นทาสผู้อื่น ขนบและกฎหมายที่ให้อำนาจผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน รวมทั้งกฎหมายครอบครัวและมรดก ที่ให้อำนาจผู้ชายเป็นผู้จัดการมรดกและทรัพย์สินฝ่ายเดียว กฎหมายหย่าร้าง ก็ให้สิทธิในการหย่าร้างกับฝ่ายชายเหนือฝ่ายหญิง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ของระบบชายเป็นใหญ่ที่ต่อมากลายเป็นประเด็นการต่อสู้ของขบวนการผู้หญิง ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ความทุกข์ยากและไร้สิทธิความเป็นมนุษย์ของผู้หญิงในกรุงสยามมีตัวอย่างสะท้อนชัดเจนในหนังสือประวัติศาสตร์ชาวสยาม ของธิดา สาระยา ซึ่งผู้เขียนบรรยายว่า มีบันทึกอยู่ในหนังสือไซแอมรีโพซิตอรี (Siam Repository) ความว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวบ้านบางปลาสร้อย ทำหนังสือถึงกรมธรรม์ว่า ตนเองได้ขายเมียเป็นเงิน 9 ตำลึง เพื่อนำไปซื้อที่นา และที่อยู่อาศัย พอลงมือปลูกบ้าน ญาติเจ้าของที่ดินเดิมเข้ารื้อบ้าน แล้วฟ้องขับไล่ ผู้ว่าราชการจังหวัดไม่รู้จะตัดสินคดีอย่างไร จึงส่งเรื่องมาให้รัชกาลที่ 5 พิจารณา (ธิดา, 2544 :65)

ด้วยงานทางวิชาการและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตผู้หญิง และผู้ชายสามัญชนมีค่อนข้างจำกัด ดังนั้นประวัติศาสตร์ความเป็นตัวตนของสตรีนิยมและการเคลื่อนไหวของสตรี ทั้งที่เป็นปัจเจกและกลุ่มจึงมีภาพที่ไม่กระจ่างชัด ด้วยเหตุที่มีข้อจำกัดด้านหลักฐานมิติต่างๆ งานวิชาการในสังคมไทย จึงมักอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวของสตรีร่วมสมัยอิงกับประวัติศาสตร์วีรกรรมของสตรีชาวบ้านสองนางที่ได้รุกรบกระทำการกล้าหาญล้ำยุคสมัย คือ อ้าแดงเหมือนและอ้าแดงจัน สองอ้าแดงต่างลุกขึ้นมาเรียกร้องและทวงคืนสิทธิความเป็นคนให้ตนเอง จนกระทั่งสามารถมีอำนาจในการควบคุมสิทธิทางร่างกาย เพศวิถี และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ระดับหนึ่ง

สองอำแดงหญิงชาวบ้านที่เปิดโลกประวัติศาสตร์การต่อสู้ของสตรีชาวบ้านแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นที่รับรู้และประจักษ์จวบจนปัจจุบัน นั้นตามหลักฐานกล่าวกันว่า เริ่มจาก อำแดงเหมือนได้ทำหนังสือถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 4 โดยมีใจความว่า ตนเองถูกพ่อแม่ทุบตีกักขังและบังคับขืนใจให้เป็นภรรยาขาย ทั้งที่ไม่สมัครใจเพราะได้รักอยู่กับนายชิตจนถึงขั้นได้เสียเป็นเมียผัวแล้ว จึงเรียกร้องให้รัชกาลที่ 4 เห็นใจและคืนสิทธิการเลือกคู่ครองด้วยตนเองให้นาง ส่วนในกรณีอำแดงจั่น ได้ทำหนังสือถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 4 เช่นกัน มีใจความว่า ถูกนายเอี่ยมสามีนำชื่อไปขายให้ผู้อื่นซึ่งจะทำให้ตนต้องตกไปเป็นเมียทาสของชายอื่นโดยไม่สมัครใจ จากบันทึก เหตุการณ์ทั้งสองกรณีได้เกิดขึ้นในช่วงปลายของรัชกาลที่ 4 ซึ่งตามกฎหมายที่ยึดถือเป็นขนบอยู่ในขณะนั้น สามีสามารถขายภรรยาที่มีสถานะเป็นเมียทาสได้ ฎีกาทั้งสองฉบับมีผลให้สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ประกาศยกเลิกประเพณีคลุมถุงชน โดยการออกประกาศพระราชบัญญัติลักพา พ.ศ. 2408 ขึ้นและต่อมา ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติม เป็นพระราชบัญญัติลักพา พ.ศ. 2411 ทั้งสองฉบับเป็นการแก้ไขกฎหมายลักษณะผัวเมียเดิม เพื่อให้สิทธิหญิงในการเลือกคู่ครอง ตามมาด้วยการตราพระราชบัญญัติเรื่องผัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตรในปี พ.ศ.2410 เป็นกฎหมายที่ว่าด้วย สิทธิของหญิงมีสามี (จิตติมา, 2538) ซึ่งมีเนื้อหาว่า ผัวจะขายเมียที่มีไ้เมียทาสได้ก็ต่อเมื่อเมียนยอมพร้อมใจให้ขาย โดยต้องลงลายมือชื่อเมียไว้เป็นพยานหลักฐาน เพื่อแสดงการรับรู้ยินยอมและต้องมีพยานรู้เห็นด้วย ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้หญิงถูกบังคับขืนใจแสดงความยินยอม มาลี (2551:18) อ้างว่า วลี 'ผู้หญิงเป็นความ ผู้ชายเป็นคน' เป็นคำ ที่รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงสยาม ได้ทรงใช้เมื่อทรงมีพระบรมพระราชวินิจฉัยต่อกฎหมายโบราณของไทยซึ่งได้ใช้มาตั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาจนล่วงเข้าสู่รัชสมัยของพระองค์ ซึ่งมีสาระสำคัญว่า ผัวและพ่อ มีอำนาจเด็ดขาดเหนือชีวิตและร่างกายของเมียและลูก อำนาจนี้เรียกว่า 'อำนาจอิสระ' หรือ 'อำนาจอิสระภาพ' (เขียนตามภาษาโบราณ) อำนาจ 'อิสระ' ที่ว่า คือ อำนาจที่สามารถนำตัวลูกเมียไปขาย หรือนำไปตีใช้หนี้ให้นายเงิน โดยไม่ต้องถามความสมัครใจของลูกเมียก่อน ทว่าลูกเมียมิได้มี อำนาจ 'อิสระ' เหนือ พ่อและผัวแต่ประการใด

การชำระกฎหมายทั้งสองฉบับได้เกิดขึ้นในช่วงปลายรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 มีการสันนิษฐานว่า ผู้หญิงในสมัยนั้น น่าจะคับข้องและไม่พอใจกับความยุติธรรมที่ต้องตกเป็นเบี้ยล่างของผู้ชายมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่ทว่าการดิ้นรนต่อสู้ไม่เป็นที่ประจักษ์จนกระทั่งสังคมสยามเดินมาสู่ในยุคการเปิดประเทศในรัชกาลที่ 4 จึงอาจเป็นไปได้ว่า พระองค์ได้ทรงเปิดรับแนวคิดตะวันตก จึงได้มีนโยบายที่จะยกระดับสถานภาพสตรีให้ประจักษ์ต่อโลกภายนอก อันเป็นส่วนหนึ่งในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย สอดคล้องกับวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งเผยแพร่แนวคิดการปฏิบัติที่ให้เกียรติและยกย่องสตรี

ในรูปแบบใหม่ จึงมีหลักฐานปรากฏในบันทึกการประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404 (อ้างใน จิตติมา, 2538 : 9) และมีผลต่อการแก้ไขกฎหมายที่เกี่ยวข้องทั้งสองฉบับในเวลาต่อมา การแก้ไขกฎหมายข้างต้นน่าจะได้ช่วยลดทอนความทุกข์ยากและเสียเปรียบให้ผู้หญิงในยุคนั้นได้ จำนวนมากทีเดียว (วารุณี, 2546; จิตติมา, 2538) โดยเฉพาะหญิงสามัญชน ที่อยู่ในชนชั้นไพร่และ ทาส ทั้งนี้จะเห็นว่ก่อนหน้าที่จะแก้กฎหมาย สามียังคงมีอำนาจในการจำหน่ายแจกภรรยาที่ เป็นทาสได้ แต่จากหลักฐานที่ปรากฏในงานของธิดา สาระยา ที่ชาวบางสร้อยขายเมียไป จำนวน 9 ตำลึง เพื่อเอาเงินมาซื้อที่นา แสดงว่า แม้ย่างเข้าสู่รัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ขนบขายเมียของชายไทย ยังคงเป็นวิถีปฏิบัติ ไม่มากก็น้อย นอกจากนี้ กฎหมายข้างต้นยังไม่มีผลเป็นสากลทั่วประเทศสยาม ด้วยรัชกาลที่ 4 ไม่ทรงอนุโลมให้บังคับใช้กับสตรีในชนชั้นสูง โดยเฉพาะสิทธิการเลือกคู่ครอง (วารุณี, 2546) ดังที่ วารุณี ชี้ว่า ขนบใหม่ที่ทรงกำหนดขึ้นมิได้คืนสิทธิความเป็นคนให้หญิงชาว สยามทุกคน ทั้งนี้เนื่องจากในคำประกาศของ พ.ร.บ.ลักพา พ.ศ. 2408 ระบุว่าสิทธิในการเลือกคู่ เองตามความสมัครใจให้ถือปฏิบัติแต่เฉพาะ “หญิงในตระกูลต่ำ” ด้วยทรงวินิจฉัยว่า “วิสัยคน ตระกูลต่ำมีแต่คิดหาเงินหาทองยอมข่มขืนบุตรหลานแล้วเอาไปขาย...ให้ไปทนยากอยู่ในที่ๆ ตัวจะ ได้เงินได้ทองมาก” สำหรับเหตุผลที่ไม่ทรงอนุญาตให้สตรีในแวดวงชั้นสูงเลือกคู่ตามสมัครใจนั้น ด้วยทรงเกรงว่าอาจไปเลือกไพร่มาเป็นคู่ครอง ซึ่งจะนำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูลเป็นที่อัปอาย ชายหน้าบิดามารดาและวงศ์สาครณาญาติ จึงแสดงให้เห็นว่า สิทธิของปัจเจกบุคคลหรือสิทธิใน ความเป็นมนุษย์ของหญิงชายในขณะนั้นยังถูกบดบังด้วยสิทธิชุมชนเครือญาติ หรือสิทธิของชนชั้น (วารุณี, 2546: 183)

เหตุการณ์ต่อสู้อของสตรีสามัญชน ทั้งสองครั้งสองครา นอกจากส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงที่ สำคัญในเชิงสถาบันที่กล่าวมาแล้ว น่าจะส่งผลสะท้อนในด้านอื่นๆด้วย โดยเฉพาะช่วยเปิดพื้นที่ ให้สตรีเพศได้แสดงออกถึงความต้องการการเข้าถึงสิทธิในมิติอื่นๆ ที่ถูกกดทับบดบังมายาวนาน ให้ เป็นที่รับรู้ของสังคมมากขึ้น และได้พัฒนาสู่ขบวนการทางสังคมในเวลาต่อมา ดังจะเห็นว่า ในช่วง รัชสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงช่วงปลายของรัชกาลที่ 5 มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ ประเภทวารสารสตรีเกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย ความตื่นตัวได้ต่อเนื่องมาจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลง การปกครองมาสู่ระบบประชาธิปไตย อมรา พงศาพิชญ์ ตั้งข้อสังเกตว่า ความเคลื่อนไหวของสตรี ในช่วงรอยต่อดังกล่าวน่าจะจัดได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวของสตรีในคลื่นลูกที่หนึ่ง (อมรา, 2548) จุดสำคัญของการเรียกร้องต่อรองและต่อต้านของผู้หญิงในยุคนี มีทั้งให้ปรับแก้กฎหมายเพื่อคืน สิทธิความเป็นคนให้ผู้หญิงชาวบ้านแล้ว ให้เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิใหม่ๆ อาทิ สิทธิทางการ ศึกษาและสิทธิในการประกอบอาชีพแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นพร้อมกับยุคสมัย ในปลายรัชกาลที่ 5

ผู้หญิงจึงเริ่มเข้าสู่อาชีพพยาบาล ครู และอาชีพอิสระประเภทเจ้าของหนังสือพิมพ์ วารสารสตรีและคอลัมนิสต์ อย่างไรก็ตามอาชีพข้าราชการที่ก่อตัวในรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีหลากหลายประเภทนั้น มิได้เปิดกว้างให้ผู้หญิงแต่อย่างใด

สำหรับสิทธิการศึกษาและการฝึกอบรมของผู้หญิงนั้น อมรา(2548) ให้ข้อสังเกตว่า การเคลื่อนไหวขบวนการสตรีในทุกช่วงประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ตอนกลางจนถึงปัจจุบันมีประเด็นการศึกษาอยู่ด้วยทั้งสิ้น แม้ว่าประเด็นข้อเรียกร้องจะมีธรรมชาติแตกต่างออกไปก็ตาม

การศึกษาของสตรีสยามในระบบโรงเรียนยุคบุกเบิก

ในส่วนนี้จะกล่าวถึงการศึกษาของสตรีสยามในระบบโรงเรียนยุคบุกเบิก ที่ดำเนินการโดยมิชชันนารี สตรีชนชั้นสูง และรัฐ ตามลำดับ

อุดมการณ์เสรีนิยมในหมู่นักปราชญ์

ในห้วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ที่ได้ทรงครองราชย์ยาวนานถึง 42 ปี นั้น (พ.ศ. 2411- 2453) (ค.ศ. 1868-1910) พระองค์ทรงมีโครงการปฏิรูปการศึกษาหลายด้านด้วยกัน วุฒิชัย มูลศิลป์ (อ้างใน เจือจันทร์ และคณะ, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์: 4) ได้สรุปพระประสงค์และจุดมุ่งหมายของการศึกษาในรัชสมัยของพระองค์ไว้ 3 ประการ ดังนี้

- การศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนเข้าสู่ระบบราชการ
- การจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมพระศาสนา และ
- การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์

ในบรรดาโครงการการปฏิรูปการศึกษา โครงการปฏิรูปการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ได้รับความสำคัญในลำดับท้ายๆ¹ (วารุณี, 2524) จึงอนุมานว่าเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2427 เมื่อทรงมีโครงการจัดตั้งโรงเรียนหลวงเพื่อราษฎรขึ้นในอาราม ทั้งในเขตพระนครและตามหัวเมืองสำคัญๆ โครงการข้างต้นเป็นการเปิดพื้นที่การศึกษาแผนใหม่ให้กับเด็กชายได้จำนวนพอสมควร เมื่อ

¹ โครงการปฏิรูปการศึกษาของรัชกาลที่ 5 เริ่มจากจัดตั้งโครงการทุนหลวงผลิตปัญญาชนและกำลังคนในต่างประเทศ เพื่อมาเป็นมันสมองสร้างชาติ ต่อมาในปี พ.ศ. 2423 พระองค์ทรงมีโครงการโรงสกูลหลวงสำหรับเด็กชายในชนชั้นสูงขึ้นตามแบบตะวันตกเพื่อผลิตราชการสำหรับกรมทหารมหาดเล็ก ต่อมาได้ตั้งโรงเรียนหลวงอื่นๆ ขึ้น อาทิ โรงเรียนจัดทำแผนที่ ในปี 2425 ในปีเดียวกัน ได้เริ่มโครงการโรงเรียนในระดับมัธยมขึ้นโดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียน “พระตำหนักสวนกุหลาบ” อันเป็นโรงเรียนหลวงแห่งแรกสำหรับลูกหลานของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ทั้งนี้เพื่อเตรียมไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ วุฒิชัย (วุฒิชัย, ภู: 20 กรกฎาคม, 2553) กล่าวว่าการนิยมของชนชั้นสูงเรื่องส่งบุตรหลานไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ น่าจะเริ่มต้นในยุคนี้ และโรงเรียนฝึกอาจารย์เพื่อเตรียมบุคลากรสำหรับการขยายการศึกษาสู่สามัญชนปี พ.ศ. 2535 โรงเรียนเตรียมทหาร พ.ศ. 2439 ก่อนหน้านั้นได้โปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาแพทย์ และผดุงครรภ์ ขึ้น พ.ศ. 2415 (สุนันทา, 2530)

พิจารณาจากจำนวนโรงเรียนที่เปิดให้บริการในวัดต่างๆ ดังเช่นในปี 2428 ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของนโยบายการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์นั้น มีโรงเรียนวัดอยู่เพียง 29 แห่งที่ร่วมสนองพระนโยบาย แต่มีนักเรียนถึง 2010 คน (วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553: 70) แสดงว่าการศึกษาศูนย์ใหม่เริ่มเป็นที่คุ้นเคยและอาจกลายเป็นความต้องการของผู้คนในเมืองหลวงและเมืองใหญ่ขึ้นแล้ว ด้วยในจำนวนนี้มีโรงเรียนถึง 19 โรงเรียนที่ตั้งอยู่ในเขตพระนคร

ต่อมาในปี พ.ศ. 2445 พระองค์ได้กำหนดให้เด็กชายทุกคนที่อยู่ในเกณฑ์อายุที่เล่าเรียนได้ให้เข้าเรียนในโรงเรียนที่รัฐจัดให้ และยังเป็นกรเรียนแบบให้เปล่าด้วย ซึ่งนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญประการหนึ่งของการผูกร้อยความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างรัฐหรือพระมหากษัตริย์ กับประชาชน ที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชประดิษฐ์ขึ้น โดยการเข้ามาแบกรับภาระการศึกษาของทวยราษฎร์ นัยหนึ่งสิทธิการศึกษาของปวงชนได้ถูกผนวกให้เป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์การเมืองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชในยุคต่อต้านการล่าอาณานิคมและเตรียมสร้างรัฐชาติให้เป็นปึกแผ่นและทันสมัย แม้ทวยราษฎร์ในที่นี้ยังไม่นับรวมเด็กหญิงก็ตาม นโยบายเรียนฟรีของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชน่าจะตอกใจประชาชนไม่น้อย ในปี พ.ศ. 2454 หนึ่งปีภายหลังที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จสวรรคต สถิติโรงเรียนวัด และนักเรียนเพิ่มขึ้นหลายร้อยเท่า มีโรงเรียนอารามบอยทั้งหมด 3,672 โรงเรียน มีนักเรียนทั้งหมด 133,444 คน ที่สำคัญโรงเรียนส่วนใหญ่กระจายอยู่นอกเขตพระนคร ทั้งนี้ มีเพียง 437 โรงเรียนเท่านั้น ที่ตั้งอยู่ในเขตพระนคร (วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553: 70)

ตัวอย่าง การขยายตัวของโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ออกไปสู่หัวเมืองในระยะดังกล่าว อาจสังเกตได้จากสถิติการขยายตัวของโรงเรียนในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นหัวเมืองทางภาคใต้ที่มีโรงเรียนตั้งอยู่ค่อนข้างมาก ในปี 2436 มีโรงเรียนตั้งขึ้นในวัดในเขตเมืองชั้นในอยู่ 2 วัดด้วยกัน คือ วัดโพธิ์ และวัดพระนคร และในปีเดียวกันนั้น ในเขตเมืองชั้นในจังหวัดนครศรีธรรมราช มีคณะมิชชันนารีได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นอีก 2 แห่ง คือ โรงเรียนศึกษากุมารี และ โรงเรียนศรีธรรมราชศึกษา สันนิฐานว่าโรงเรียนศึกษากุมารีน่าจะเป็นโรงเรียนสำหรับเด็กหญิง ส่วนโรงเรียนศรีธรรมราชศึกษาเป็นโรงเรียนเด็กชาย ต่อมาในปี 2442 มีการจัดตั้งโรงเรียนที่ปากพนังเป็นแห่งแรก ทว่าใน 15 ปีถัดมา (ปี 2456) ซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของรัชกาลที่ 6 พบว่า มีโรงเรียนตั้งขึ้นในเขตลุ่มน้ำปากพนัง ส่วนใหญ่กระจายไปตามลำน้ำแม่ น้ำปากพนังถึง 29 จุด² (วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553, 31-65)

² รายชื่อโรงเรียนในประเทศไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ - พ.ศ. 2468 : 200 ปี การศึกษาไทย ลำดับเหตุการณ์สำคัญ (กฤษณา สินไชย, 2525) กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารกระทรวงธรรมการ รัชกาลที่ 5 และ 6 (อ้างใน วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553: 31-65)

แม้มีนโยบายการขยายจำนวนโรงเรียนวัดออกไปในพื้นที่ห่างไกลมากขึ้น และเป็นการเรียนรู้แบบให้เปล่าอีกด้วย เด็กหญิงยังคงถูกกันออกจากพื้นที่ทางการศึกษา ส่วนหนึ่งพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นรัฐประมุข ได้ทรงมีพระประสงค์ให้งดเว้นเด็กหญิงไว้ก่อน ดังเช่นมีพระราชหัตถเลขาตอบผู้ที่รับผิดชอบต่อโครงการการศึกษาในกระทรวงธรรมการ ในทำนองว่า

“... ตั้งโรงเรียนผู้ชาย เปนปลูกคนไว้ใช้ดีกว่าตั้งโรงเรียนผู้หญิง ซึ่งเปนหน้าที่ของตัวเอง ซึ่งจะต้องหาวิชาใส่ตัวสำหรับจะได้ไปมีฝีมือเปนแม่เรือน ควรจะออกทุนตัวเองบ้าง...” (สุนันทา, 2530:124, อ้างใน มาตี , 2552:4-3) ประกอบกับการที่โรงเรียนได้จัดขึ้นในอาณาบริเวณวัดและมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สอน ทำให้ผู้ปกครองส่วนใหญ่ลังเลที่จะส่งลูกหลานที่เป็นกุลธิดามาเรียน เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการไม่เหมาะสมที่จะให้ พระภิกษุสงฆ์คลุกคลีใกล้ชิดกับฆราวาสที่เป็นสตรีและยุวสตรี (มาตี, 2552) การขาดแคลนครูสตรีเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การขยายโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงของภาครัฐทำได้ค่อนข้างช้า (Costa, 1997)

เด็กหญิงในชนชั้นสามัญชนจึงเริ่มมีประสบการณ์กับการศึกษาแผนใหม่ที่จัดขึ้นในระบบโรงเรียนรัฐอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 เมื่อพระองค์ทรงโปรดเกล้าให้มีการขยายการศึกษาในระดับมูลฐาน ที่พัฒนาการมาตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2427 และปรับปรุงครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2445 โดยทรงประกาศเป็นพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้น เรียกว่า พระราชบัญญัติประถมศึกษา พุทธศักราช 2464 ซึ่งเป็นพ.ร.บ. ประถมศึกษาฉบับแรกของประเทศ และได้กำหนดให้เด็กทั้งหญิงชาย ทุกศาสนาและวรรณะ ที่มีอายุตั้งแต่ 7 ปีบริบูรณ์ เข้าเรียนหนังสือในโรงเรียนของรัฐบาลกลางและส่วนท้องถิ่น(ประชาบาล)ได้โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน (สภาสตรี, 2519 อ้างใน จิตติมา, 2538: 13)

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้าพุทธศักราช 2464 การศึกษาแผนใหม่ของเด็กหญิงได้รับการบุกเบิกมาพอสมควรจากสตรีชาวต่างประเทศที่เป็นมิชชันนารีในกายต่างๆ และจากสตรีชนชั้นสูงในพระราชสำนัก แต่อนุมานว่าเป็นโอกาสที่เอื้อสำหรับเด็กหญิงชนชั้นกลาง ในครอบครัวของขุนนางข้าราชการ และคหบดีชาวจีน เป็นส่วนใหญ่

งานศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ของนักศึกษาปริญญาโทและเอกจำนวนหนึ่ง (อาทิ งานของ มาตี, 2552: จิตติมา, 2538; ยุพาภรณ์, 2530) เกี่ยวกับสตรีในยุคหลังสนธิสัญญาเบาริง ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า การที่สยามประเทศเปิดประตูให้กลุ่มมิชชันนารีเข้ามาพำนักอยู่ในเมืองหลวงและตามหัวเมืองต่างๆ ส่งผลให้การศึกษาของสตรีชนชั้นกลางมีการไหวตัวขึ้น แท้จริงกลุ่มมิชชันนารีได้มีอิทธิพลต่อการศึกษาของสตรีในพระราชสำนักและในแวดวงชนชั้นสูงมาก่อนหน้าแล้ว และเริ่มเข้มข้นมากขึ้นตลอดรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 ความสนใจในการศึกษาสมัยใหม่ของสตรี

ชั้นสูงและความตื่นตัวของปัญญาชนไทยต่อกระแสวัฒนธรรมตะวันตก รวมทั้งวิถีเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ถาโถมเข้าสู่สังคมสยาม ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาริง น่าจะมีผลอย่างสำคัญต่อโอกาสทางการศึกษาของเด็กหญิงชนชั้นกลางและสามัญชนในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อดังกล่าวด้วย ทั้งนี้ สิทธิและปัญหาของสตรีชาวบ้านได้รับการพูดถึงอย่างจริงจังในพื้นที่การเมืองแล้วด้วย ดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้าแล้วว่า ในปลายรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 พระองค์ท่านได้ปรับปรุงกฎหมายที่สำคัญ 2 ฉบับเพื่อลดทอนความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชายและยกระดับสถานภาพของสตรีสยามให้สูงทัดเทียมกับอารยะประเทศ ภายหลังจากที่ได้รับฎีกาจากอำแดงเหมือนและอำแดงจั่น การปรับแก้กฎหมายทั้ง 2 ฉบับ ซึ่งเปรียบเสมือนการโยกโคลนอำนาจบุรุษเพศ ในความสัมพันธ์หญิงชาย เผยให้เห็นว่าความคิดและอุดมการณ์เสรีนิยมแบบตะวันตกได้ก่อตัวและเคลื่อนไหวอยู่ในวิถีคิดของชนชั้นปกครองสยามประเทศไม่มากนักน้อย นอกจากนี้อุดมการณ์เสรีนิยมดังกล่าวยังเข้าไปตีกินพื้นที่ทางความคิดและวิถีปฏิบัติในหมู่ปวงปราชญ์และปัญญาชนสยามด้วย

อุดมการณ์เสรีนิยมในหมู่ปัญญาชน

เทียนวรรณ (2385-2458) เป็นปัญญาชนคนสำคัญที่มักถูกกล่าวขานบ่อยครั้งในฐานะที่ได้เขียนงานวิพากษ์วิจารณ์สถานภาพสตรีในสังคมยุคปฏิรูปสู่ความทันสมัย เทียนวรรณเสนอแนะให้ปลดปล่อยความเหลื่อมล้ำของสตรีโดยการให้การศึกษาแก่สตรีเพศและแก้ไขค่านิยมของสังคมเรื่องชายมีภรรยาหลายคน ดังมีใจความว่า "...พวกเราชาวสยาม จะมีน้ำใจพร้อมกัน มีมานะคิดและจัดการบำรุงนารีในประเทศสยามของเราให้มีความเจริญรุ่งเรืองด้วยวิชาความรู้ แลคุณวุฒิ เป็นครุภาลังการเครื่องประดับกายใจ ให้เท่าเทียมแก่บุรุษย์ ทุกสิ่งทุกอย่างจึงจะชอบ ..." (เทียนวรรณ ร.ศ. 123 อ่างในจิตติมา, 2538: 20) ในทัศนะของเทียนวรรณ สตรีสยามถูกวางในที่ด้อยกว่า และถูกเอารัดเอาเปรียบเนื่องมาจากการ สตรีไม่มีโอกาสเข้าถึงความรู้สมัยใหม่ ดังที่กล่าวว่า "...หากสตรีมีความรู้เท่ากับชายแล้ว ...บุรุษก็คงไม่ไม่ดูถูก แลชมเหงผู้หญิงได้นัก เหมือนเมื่อผู้หญิงยังไม่มีความรู้เท่าแก่บุรุษย์..." (เทียนวรรณ ร.ศ. 123 อ่างในจิตติมา, 2538: 20) นิยามความเป็นผู้หญิงในทัศนะของเทียนวรรณ ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ของกรุงรัตนโกสินทร์นั้น แม้เป็นความคิดที่ล้ำหน้าสังคมในขณะนั้น แต่ยังคงเรียกร่องสิทธิของผู้หญิงที่อิงกับบทบาทเมียและแม่ มากกว่าอิงกับความเป็นปัจเจกชนคนหนึ่ง ที่ควรได้รับสิทธิการศึกษา การศึกษาสำหรับสตรีในทัศนะเทียนวรรณจึงเป็นการเติมแต่งผู้หญิงให้มีความครบเครื่องสามารถเสริมอำนาจและบารมีชายสามีได้สูงยิ่งขึ้น ดังที่ เทียนวรรณให้เหตุผลในการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีที่ว่า ย่อมเป็นผลดีแก่ชาย เพราะสตรีที่มีความรู้จะช่วยอบรมบุตรหลานให้เป็นคนดี เป็นกำลังสำคัญของ

บ้านเมือง ส่งเสริมการประกอบอาชีพของสามีให้ก้าวหน้ารุ่งเรืองขึ้น เนื่องจากสยามที่เป็นอารยะประเทศเริ่มคาดหวังสตรีที่มีความรู้ความสามารถ นอกเหนือจากการปรนนิบัติสามี อบรมบ่มเพาะกุลบุตรกุลธิดา ดูแลครอบครัว ทว่าสตรีสยามต้องสามารถหนุนช่วยสามีทำงานนอกบ้านและออกงานสังคมด้วย (จิตติมา, 2538: 20; มาดี, 2551)

นอกจากเป็นหัวข้อในการวิพากษ์วิจารณ์ เรื่องสถานภาพของสตรี เทียนวรรณ ยังได้ออกหนังสือพิมพ์รายบักษ์ ชื่อ "ตุลวิภาคพจนนิก" ระหว่าง พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2449 และ "ศิริพจนภาค" เมื่อ พ.ศ. 2451 เพื่อเป็นปากเสียงในการวิจารณ์สังคมไทยในยุคนั้น โดยเฉพาะ เรื่อง การรับสินบนของผู้มีอำนาจ เขาเสนอแนะให้รัฐปรับปรุงพัฒนาประเทศ โดยการตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์ วิชาช่าง ตั้งศาลยุติธรรม และตัดถนน เป็นต้น

ในยุคนั้นความเหลื่อมล้ำในสังคมระหว่างชนกลุ่มต่างๆ เริ่มถูกตั้งคำถามมากขึ้น ประกอบกับวิธีการผลิตแบบทุนนิยมได้เร่งให้สังคมสยามแตกตัวอย่างรวดเร็ว นายทุนจีนเริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้น ที่ดินเริ่มกลายเป็นสินค้าและถูกจับจองโดยผู้มีอำนาจ อาทิ ขุนนางและพ่อค้าจีนชนชั้นไพร่ และทาสที่ได้รับการคืนสิทธิความเป็นมนุษย์ต่างต้องดิ้นรนแสวงหาพื้นที่ทำกินซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการจับจองไปก่อนหน้าแล้ว การเริ่มต้นชีวิตใหม่ของทาสจำนวนไม่น้อยจึงเลี่ยงไม่พ้นการเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินผู้อื่น (ธิดา, 2544)

เทคโนโลยีการพิมพ์

เทคโนโลยีการพิมพ์ ซึ่งได้รับการบุกเบิกโดยมิชชันนารี คนสำคัญ คือ แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น มักถูกกล่าวถึงว่าเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการก่อร่างความคิดสิทธิการศึกษา และสิทธิความเป็นมนุษย์ของสตรีสยาม ทั้งนี้ เทคโนโลยีการพิมพ์ส่งผลให้กลุ่มปัญญาชนและสตรีชนชั้นสูงที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสมัยใหม่ ทั้งจากโรงเรียนในเขตพระราชวังและจากต่างประเทศ มีเสรีภาพและพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นได้อย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องสิทธิสตรี เศรษฐกิจ และสถานการณ์การเมือง ผ่านหนังสือพิมพ์วารสารสตรีประเภทต่างๆ โดยเฉพาะ กุลสตรี ซึ่งออกพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2449 ซึ่งเป็นช่วงปลายรัชกาลที่ 5

ต่อมาในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 มีวารสารสตรี เกิดขึ้นอีกหลายฉบับ ตั้งแต่ นารีเขวง (2455) สตรีนิพนธ์ (2457) สตรีศัพท์ (2465) นารีศัพท์ (2465) ในรัชการที่ 7 มี สตรีไทย (2468) นารีเกษม (2469) นารีนิเทศ (2469) สยามยุพดี (2471) หญิงสยาม (2473) สุภาพนารี(2473) นารีนารถ (2473) เนตรนารี(2475) หญิงไทย (2575) และสวนอักษร (2485) เป็นต้น

หนังสือพิมพ์เหล่านี้ ส่วนมากปรากฏตัวเพียงระยะสั้นๆ อายุโดยเฉลี่ย ประมาณ 2 ปี ถึง กระนั้น นับว่าเป็นเวทีที่มีอิทธิพลทางความคิดความอ่านของปัญญาชนสตรีในขณะนั้นไม่น้อย โดยเฉพาะวารสาร กุลสตรี ที่ปรากฏตัวในปลายรัชกาลที่ 5 และมักได้รับการกล่าวถึงว่าได้เปิดพื้นที่ใหม่ให้สตรีชนชั้นมีกินมีใช้ รั้งสรรคเป็นเวที จัดการศึกษาเสวนาระหว่างผู้หญิงกับสังคมกว้างและเพื่อต่อสู้ต่อรองกับอุดมการณ์ความเชื่อ 'ผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน' เนื้อหาสาระที่มีการตีพิมพ์ในกุลสตรี มีทั้งข่าวสารรอบโลก บทความวิพากษ์วิจารณ์สถานภาพสตรี และสถานการณ์บ้านเมืองโดยรวม มีการพูดถึงผู้หญิงในบทบาทแม่และเมียที่ดีในรูปแบบใหม่ พร้อมๆ กับมีเนื้อหาที่เต็มไปด้วยการเรียกร้องสิทธิของผู้หญิง โดยเฉพาะในเรื่องการศึกษา และอาชีพ มีการวิเคราะห์บทบาทของผู้หญิงและผู้ชาย ทั้งในชนชั้นกลาง และชนชั้นแรงงาน (จิตติมา, 2538; ศิริพร, 2536) แสดงว่ากุลสตรีได้เริ่มเปิดโลกผู้หญิงสยามให้กว้างขึ้น จากที่เคยผูกโยงไว้ในพื้นที่บ้านและแสดงบทเป็นแม่และเมีย มาสู่ โลกนอกบ้าน ซึ่งมีทั้ง โรงเรียน ที่ทำงาน และสังคมการเมืองสยาม การเรียนรู้เพื่อมีอาชีพเป็นเมียและแม่ก็ปรับเปลี่ยนไปเช่นกัน ด้วยผู้ชายยุคทุนนิยมบุกเบิกต้องการเมียที่อ่านออกเขียนได้ ทั้งไทยและอังกฤษ รวมทั้งรู้จักมารยาทสังคมในวิถีตะวันตกด้วย ในบันทึกของมิชชันนารี เอ็ดนา บรูเนอร์ เรื่อง ' สยาม คือ บ้านเรา' ที่เข้ามาเป็นครูในโรงเรียนสตรีวังหลังตอนปลายรัชกาลที่ 5 เผยให้เห็นภาพว่าพ่อค้าชาวจีนส่งเสริมการศึกษาของลูกสาว ก็เพื่อให้มีโอกาสแต่งงานกับข้าราชการ ซึ่งกำลังนิยมเมียที่มีความรู้และเข้าสังคมแบบสมัยใหม่ได้คล่องแคล่ว (บัลด์ลีย์, 2550)

วารสารสตรี นอกจากเป็นพื้นที่ประลองความรู้ความคิดของสตรีสยามยุคใหม่ ที่เริ่มนิยมความเป็นกุลสตรีผิดแผกไปจากชนบเดิมภายหลังที่ได้มีโอกาสก้าวเข้าสู่โลกทางความคิดและความรู้ที่เคยสงวนไว้สำหรับบุรุษเพศผ่านการศึกษาศสมัยใหม่แล้ว อาจเป็นพื้นที่ ชิมलग อาชีพนอกบ้านด้วย ในขณะนั้น ระบบทุนนิยมและรัฐชาติแบบใหม่ได้สร้างช่องทางที่กว้างขวางให้บุรุษเพศที่มีการศึกษา บ้างได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการ ลูกเจ้านายชั้นสูงเข้าสู่ตำแหน่งข้าราชการชั้นสูง ลูกขุนนางปลายแถวและชาวบ้านเข้าสู่ตำแหน่งเสมียนในกระทรวงทบวงกรมต่างๆ รวมทั้งเป็นครู และนายช่าง บ้างทำงานในภาคการผลิตและธุรกิจการค้าสมัยใหม่ แต่ตลาดแรงงานรูปแบบใหม่ยังคงเป็นพื้นที่ปิดสำหรับผู้หญิง การประกอบอาชีพส่วนตัวในงานเกี่ยวกับความเป็นหญิง อาทิ ช่วยครอบครัวทำธุรกิจค้าข้าว เปิดร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ค้าขายและทำวารสารสตรีน่าจะเป็นที่ว่างที่สตรีพอจะแทรกตัวเข้าไปได้ วารสารสตรีทุกฉบับ จึงมีผู้หญิง เป็นแกนนำสำคัญในการจัดทำ แม้จะมีผู้ชายร่วมอยู่ด้วย เช่น สตรีศัพท์ มีนางสาวผอบ พงศ์ศรีจันทร์ เป็นเจ้าของและบรรณาธิการณี สตรีไทย มีนางสาว แฉล้ม จิรสุข เป็นเจ้าของและบรรณาธิการณี นารีเชชม มีหม่อมหลวงศิริ

สวาสดิ์ ชุมสาย เป็นเจ้าของและบรรณารักษาริณี ส่วน สยามยุพดี มีนางสาว กังกู่ย หลิมมงคล เป็นเจ้าของและบรรณารักษาริณี (จิตติมา, 2538)

จากรายชื่อผู้จัดทำและการเป็นเจ้าของของวารสารข้างต้น แสดงว่า วารสารเหล่านี้ นับเป็นที่ทางเฉพาะของสตรีที่มีความพร้อม ทั้งการศึกษา ฐานะเศรษฐกิจและชาติตระกูล

แรงจูงใจในการลงทุนดำเนินธุรกิจสิ่งพิมพ์ มีทั้งผู้ที่มีเจตนารมณ์แน่วแน่ในการผลิตหนังสือ เพื่อให้เป็นแหล่งการศึกษาหาความรู้ของปัญญาชนทั่วไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในแวดวงชนชั้นใกล้เคียงกัน และผู้ซึ่งต้องการแสวงหากำไรจากธุรกิจข้างต้น เนื้อหาของวารสารประเภทที่หนึ่ง จึงเข้มข้นด้วยเนื้อหาสาระและส่งเสริมให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นต่อสังคมการเมือง วารสารในกลุ่มนี้ได้แก่ กุลสตรี สตรีไทย สตรีศัพท์ และหญิงไทย ปวงปราชญ์ที่เป็นแกนนำในการรังสรรค์วารสารในปีก้าวนหน้าเหล่านี้ แม้ทำหน้าที่สร้างอุดมการณ์และวางที่ทางผู้หญิงใหม่ แต่มิได้ปฏิเสธอุดมการณ์แม่บ้านแม่เรือนตามจารีตดั้งเดิมเสียทีเดียว

ส่วนวารสารในกลุ่มที่สอง อาทิ นารีเชชม (2469) นารีนิตศ (2469) ซึ่งอยู่ในปีกแนวอนุรักษ์มากกว่า มุ่งเน้นสร้างความบันเทิง และถ่ายทอดความรู้การทำอาหาร และการเย็บปักถักร้อย และส่งเสริมให้ผู้หญิงยึดโยงอยู่กับชนบทเดิมที่มีบ้านเป็นแกนหลัก บางฉบับต่อต้านแนวคิดที่ว่าผู้หญิงยุคใหม่ ควรเข้าไปใส่ใจการบ้านการเมือง (นุมนวล, 2549) แสดงว่าอุดมการณ์ความเป็นผู้หญิง เริ่มปริแตกในกลุ่มสตรีที่มีการศึกษาแบบตะวันตก วารสารสตรีแต่ละฉบับจึงกลายเป็นเวทีตัวแทน เล่นบทสร้างจินตภาพความเป็นผู้หญิง และตัวตนผู้หญิงขึ้นใหม่ ในสังคมสยาม

มิชชันนารีกับการบุกเบิกการศึกษาเด็กหญิงในสังคมสยาม

บทบาททางการศึกษาของมิชชันนารีสตรียุคก่อนสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ.2398)

มีร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พออนุมานได้ว่าการศึกษาแบบตะวันตกในสังคมสยามโบราณเข้ามาพร้อมกับกลุ่มมิชชันนารีนักคาทอลิกตั้งแต่สมัยพระนารายณ์มหาราช จากบันทึกในจดหมายเหตุร้ายวันของบาทหลวง เดอ ชัว ลี ที่ได้เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมกับ ราชทูตฝรั่งเศสคนแรก คือ Chevalier de Chaumont ที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในปี พ.ศ. 2228 (ค.ศ. 1685) มีใจความว่า บาทหลวงได้ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชาวบ้านไว้จำนวนหลายแห่งด้วยกัน อาทิ โรงเรียนอยุธยา โรงเรียนมัสเฟรนด์ โรงเรียนมหาพราหมณ์ วิทยาลัยคอนสแตนติน และวิทยาลัยต่างชาติ และโรงเรียนสามเณร โรงเรียนสามเณรมีชื่อปรากฏเรื่อยมาจนกระทั่งเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 (วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553:56-57) ทั้งนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระราชทานที่ดินและอนุญาตให้

มิชชันนารีจัดตั้งโรงเรียนและเปิดสอนได้ในวิชาหรือเนื้อหาเกี่ยวกับพระคัมภีร์ แต่มีข้อห้ามว่าต้องไม่ทำการยุงส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความกระตือรือร้นต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และแผ่นดินของพระองค์ ดังความตอนหนึ่งที่ปรากฏในบันทึก “Relations de la France et du Royaume de Siam de 1662 a 1703” ของ Lanier ที่เข้ามาพำนักในแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “...ส่วนโรงเรียนของพวกเขาเข้ารีตนั้นก็ได้รับความบำรุงและมีสิทธิเท่าเทียมกับโรงเรียนอื่นๆ ของบ้านเมือง...” (วุฒิชัย, กู้ 20 กรกฎาคม 2553: 56-57) จากบันทึกข้างต้น วุฒิชัย มูลศิลป์ (กู้ 20 กรกฎาคม 2553) ตั้งข้อสังเกตว่า ‘โรงเรียนอื่นๆ ของบ้านเมือง’ น่าจะหมายถึงโรงเรียนของคนไทย แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีชื่อมีแซ่ว่าอะไร ตั้งอยู่ที่ไหน เค้าวางประวัติศาสตร์การศึกษาไทยจึงมีเพียงโรงเรียนของมิชชันนารี ในงานอีกชิ้นหนึ่งที่ได้ศึกษาบทบาททางการศึกษาของมิชชันนารี คืองานของ Saad Chiwan (Chiwan, retrieved 14 November, 2010) ได้ให้ภาพบทบาทการศึกษาของมิชชันนารีในสมัยอยุธยาตอนกลาง คือ สมัยพระนารายณ์มหาราช จนถึงยุคกลางของกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีรายละเอียดมากขึ้นว่า โรงเรียนที่คณะมิชชันนารีตั้งขึ้นในสมัยพระนารายณ์มหาราช นั้น มีหลายรูปแบบ ตั้งแต่

1. โรงเรียนสำหรับเตรียมคนท้องถิ่นเข้ารีตและเตรียมสามเณรเป็นพระคาทอลิก และให้การศึกษากับพระคาทอลิก กิจกรรมส่วนนี้ดำเนินการโดยโรงเรียนสามเณร และบันทึกว่าโรงเรียนสามเณรตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1665
2. โรงเรียนสำหรับเด็กชายที่เป็นเจ้าแผ่นดิน พระมหากษัตริย์หรือสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นผู้จัดส่งมาให้เรียนตามแบบแผนตะวันตกมีอยู่นับ 10 พระองค์ และ
3. โรงเรียนที่ตั้งขึ้นมาเพื่อเด็กในชุมชนชาวคริสต์ ซึ่งมีทั้งคนสยามและคนชาติอื่นๆ ที่พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา

ในขณะนั้นกรุงศรีอยุธยามีบาทหลวงและแม่ชีอยู่จำนวนหลายสิบคน การศึกษาซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการเผยแผ่ศาสนาจึงขยายตัวไปสู่พื้นที่อื่นๆ อย่างรวดเร็ว ที่สำคัญโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นได้เปิดโอกาสให้เด็กหญิงเข้าอยู่ในระบบโรงเรียนด้วยนับตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1671 เป็นต้นมา (Chiwan, retrieved 14 November, 2010: 70) ทว่า ในทัศนะของ Chiwan เด็กที่เป็นลูกหลานชาวบ้านสามัญชน (commoner) ที่กล่าวถึงส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของเจ้านายที่ศักดินาต่ำมากกว่าบุตรหลานชาวบ้านที่เป็นไพร่ทาส

บทบาทมิชชันนารีสตรีในยุคสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ.2398) และหลังยุคสนธิสัญญาเบาริ่ง

ในแผ่นดินของรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มิชชันนารีหลายคณะหลายนิกายได้เดินทางเข้ามาอีกครั้ง เริ่มจากมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์ ที่ได้เข้ามาเป็นคณะแรกในปี พ.ศ. 2371 และได้ทยอยเข้ามาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2416 ในแผ่นดินของรัชกาลที่ 5 ประมาณว่ามีมิชชันนารี พำนักอยู่ในกรุงสยามถึง 100 คน สังกัดคณะที่ทำหน้าที่ประกาศศาสนา 5 คณะด้วยกัน ได้แก่ 1. สมาคมมิชชันนารีลอนดอน (London Missionary Society) ซึ่งได้เข้ามาตั้งตั้งแต่ในสมัยพระนารายณ์มหาราช 2. คณะกรรมการผู้แทนของอเมริกันที่ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาในต่างประเทศ (American Board of Commissioners for Foreign Missions) 3. คณะกรรมการอเมริกันแบปติสต์ (American Baptist Board) มิชชันนารีที่มีชื่อเสียงเป็นอย่างมากในคณะนี้คือนายแพทย์ แดน บีช บรัดเลย์ (Mr. Dan Beach Bradley) ท่านผู้นี้ได้มีบทบาทสำคัญต่อวงการจัดพิมพ์หนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และวงการแพทย์แผนใหม่ 4. คณะกรรมการอเมริกันเพรสไบทีเรียน (American Presbyterian Missions) (ขวัญชีวัน, 2549) โดยที่มิชชันนารี นิกายคาทอลิกจากฝรั่งเศสและมิชชันนารีอเมริกันเพรสไบทีเรียน ที่อยู่ในนิกายโปรเตสแตนต์ได้มีส่วนสำคัญอย่างมากในการบุกเบิกการศึกษาแผนใหม่สำหรับสตรีในสยามประเทศ ทั้งในเขตพระนครและตามหัวเมืองที่สำคัญ ของแต่ละมณฑล รวมทั้ง มณฑลพายัพด้วย (Chiawan, 2010)

ดังนั้นการศึกษาของเด็กหญิงยุคสนธิสัญญาเบาริ่ง ที่ไม่ได้จัดโดยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช น่าจะอนุมานได้ว่าเริ่มขึ้นก่อนรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394.-2411) (ค.ศ. 1851-1868) ทั้งนี้กลุ่มมิชชันนารี ละลอกใหม่ที่ได้เดินทางสู่สยามในปลายรัชกาลที่ 3 ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงและเด็กชายขึ้นจำนวนพอสมควร ทั้งในพระนครและปริมณฑล แม้โครงการโรงเรียนสำหรับเด็กชาวบ้าน ส่วนใหญ่ในขณะนั้น จะมีระยะสั้นๆ และมีเด็กจำนวนไม่มากนักก็ตาม อาทิ ในปี 2379 มีโรงเรียนที่อยู่ในความดูแลของมิชชันนารีสตรี ชื่อ โรงเรียน Mrs. Devenport ต่อมา ในปี 2383 ได้มีการก่อตั้งโรงเรียน ชื่อ โรงเรียน Mrs. Piece แต่ไม่มีหลักฐาน ทั้งถิ่นที่ตั้งและจำนวนเด็ก ต่อมา ในปี 2395 จึงได้ปรากฏชื่อโรงเรียน Mrs. Bladley ซึ่งตั้งอยู่ในละแวกวัดอรุณาราม (วุฒิชัย, กุ 20 กรกฎาคม, 2553: 58)

ประวัติศาสตร์โรงเรียนสำหรับเด็กหญิงเริ่มชัดเจนภายหลังปี 2379 มีการบันทึกไว้ในประวัติของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งก่อตั้งในกรุงรัตนโกสินทร์ในทำนองว่า การศึกษาแผนใหม่สำหรับเด็กหญิงในสยามได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 หรือในราว ปี ค.ศ. 1836 (พ.ศ. 2379) มิชชันนารีสตรีที่เป็นกำลังสำคัญในการบุกเบิก คือ นาง แดน บีช บรัดเลย์ (Mrs. Dan Beach Bradley) ท่านเป็นภรรยาของหมอบรัดเลย์ ทั้งสองสามีภรรยาเป็นมิชชันนารีจาก

สหรัฐอเมริกา สังกัดนิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งเดิมทีเป็นนักบวชอยู่ในนิกายอเมริกัันแบบติสต์ ต่อมาเปลี่ยนเป็นอเมริกันเพรสไบเรียน ทั้งนี้ นาง แคน บีช บรัดเลย์ ได้เริ่มเปิดโรงเรียนสอนเด็กหญิงขึ้นที่บ้านของตนเองเป็นเบื้องต้น มีนักเรียนทั้งหมด 9 คน มีการว่าจ้างครู ซึ่งเป็นชาวต่างประเทศ มาทำการสอนวิชาเลข อ่านและเขียน ส่วนตัวท่านเอง สอนวิชาขับร้องและพระคัมภีร์ ต่อมาโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงในปีของมิชชันนารีนิกายอเมริกันเพรสไบที่เรียน ได้พัฒนาจนกระทั่งเป็นโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในปี พ.ศ. 2417 และเป็นต้นกำเนิดของโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ณ ปัจจุบัน (กั 17 เมษายน 2553: www.sakulthai.com)

ในขณะที่ทำการสอนหนังสือให้เด็กชาวบ้านที่บ้านพักส่วนตัวนั้น นาง แคน บีช บรัดเลย์ ได้ถวายการสอนในโรงเรียนสตรีในเขตพระบรมมหาราชวังด้วย นอกจากนี้ นาง Bradley (นาง Mattoom) ซึ่งเป็นภรรยาของ หมอ Stephen Mattoom ที่ได้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ในปลายรัชกาลที่ 3 และนาง Jones ก็ได้รับโอกาสจากรัชกาลที่ 4 ให้เข้าไปถวายการสอนหนังสือแด่เจ้านายฝ่ายใน ในเขตพระบรมมหาราชวัง ถึงสัปดาห์ละ 6 วัน โดยผลัดเปลี่ยนกันสอน คนละ 2 วัน วิชาที่จัดให้เรียนมีตั้งแต่ ภาษาอังกฤษ ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ และมารยาทของเจ้านายตะวันตก (วรรณพร, 2549:106) จึงพบว่าในช่วงเดียวกันนั้น (พ.ศ. 2494) ได้ปรากฏ ชื่อ โรงเรียนสอนสตรีในวัง โดย และ นาง Bradley และนาง Leonowens อยู่ด้วย กล่าวกันว่ามิชชันนารีต้องพยายามจัดสรรเวลาอย่างมีศิลปะในการเผยแพร่ศาสนา บริการชุมชน และถวายการสอนวิชาการสมัยใหม่ให้กับลูกหลานชนชั้นผู้ปกครอง ด้วยมิชชันนารีบางคนมีแนวคิดว่าการศึกษาคือต้องให้กับเด็กทุกชนชั้น และการไม่เปิดโอกาสการศึกษาสู่บุตรหลานชาวบ้านสามัญชนนับเป็นเรื่องที่ผิดพระประสงค์ของพระเจ้า (Chiwan, 2010:71)

Part Themba Mgadla (1997) ศึกษาบทบาทมิชชันนารีสตรีกับการศึกษาของเด็กและผู้หญิงในประเทศ Botswana ทวีปแอฟริกา ระหว่าง ค.ศ. 1840-1937 (พ.ศ. 2383-2480) ซึ่งว่ากลุ่มมิชชันนารีเดินทางรอนแรมมายังโลกใหม่อันไกลโพ้นสู่ทวีปแอฟริกา ส่วนหนึ่งด้วยแรงศรัทธาในพระเจ้า แต่ในที่สุดพบว่าอุปสรรคสำคัญของการเผยแพร่ศาสนา คือ ภาษาและความเชื่อที่แตกต่างกันระหว่างผู้มาเยือนและเจ้าบ้าน การที่คนท้องถิ่นเข้ารับแต่ไม่สามารถอ่านเขียนภาษาอังกฤษได้ ทำให้พวกเขาเข้าไม่ถึงพระเจ้าและไม่สามารถถ่ายทอดเนื้อหาการสอนในคัมภีร์ไบเบิล สู่อื่นได้ การปรับเปลี่ยนบทบาทชาว Batswana ที่เข้ารับให้เป็นตัวแทนพระเจ้าที่สมบูรณจึงเป็นที่มาของการบุกเบิกการศึกษาแบบตะวันตกให้คนท้องถิ่น ในระยะเริ่มต้นโรงเรียนซึ่งมักใช้สถานที่ร่วมกับที่พักอาศัย เน้นการสอนทักษะ 3 R คือ อ่าน (reading) เขียน (writing) และเลขคณิต ((a)rithmetic) ต่อมาเพิ่มวิชาการขับร้องและท่องพระคัมภีร์ บาทหลวงส่วนใหญ่ มุ่งทำงานกับผู้ชายที่เป็นหัวหน้า

เผ่า จึงถ่ายโอนงานด้านการศึกษา สุขภาพพื้นฐานและบริการชุมชน ซึ่งถูกประเมินค่าว่ามี ความสำคัญน้อยกว่าการทำงานใกล้ชิดกับผู้นำชนเผ่า ให้กับภรรยาและมิชชันนารีสตรีที่เป็นโสด Mgadla กล่าวว่า มิชชันนารีสตรี 9 คนที่เธอศึกษาทั้งหมดอยู่ในสังกัดสมาคมมิชชันนารีลอนดอน มิชชันนารีสตรีที่ได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษาสำหรับเด็กหญิงในระยะแรกๆ ได้ขยายเนื้อหา หรือบางพื้นที่ลดทอนเนื้อหาวิชา 3 R ไปสู่ วิชาว่าด้วยการตัดเย็บ การปักผ้า การวาดเขียน การ ประกอบอาหาร และอาจมีการฝึกอ่านเขียนภาษาอังกฤษ และท่องพระคัมภีร์บ้าง ทั้งนี้ผู้หญิงที่เป็น ผู้ใหญ่ต้องการความรู้ที่ใช้ประโยชน์ได้ในชีวิตประจำวัน

ในช่วง 1890 การศึกษาแผนใหม่แบบตะวันตกสำหรับเด็กพื้นเมืองทั้งหญิงและชายเริ่มเป็น ที่ต้องการมากขึ้น ส่งผลให้การศึกษาระบบโรงเรียนมีความต่อเนื่อง มิชชันนารีสตรีที่เข้ามา Botswana ในยุคนี้นี้ บ้างผ่านการฝึกอบรมและมีประกาศนียบัตรด้านการสอนมาจากประเทศต้น ทาง บ้างได้พกความเชื่อ เรื่องสิทธิสตรีและความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย และพินิจว่าการศึกษาคือ เป็นองค์ประกอบหนึ่งในจำนวนสิทธิอันพึงมีพึงได้ของสตรี อาทิ มิชชันนารี ชื่อ Mary Partridge ที่ เข้าไปพำนักใน Botswana ช่วง ปี ค.ศ. 1890 เธอได้รับการมอบหมายให้จัดตั้งโรงเรียนที่เป็น ระบบสำหรับเด็กหญิง แต่ Miss Partridge เห็นว่า มิชชันนารีสตรีควรจัดตั้งและดูแลโรงเรียนที่มีทั้ง เด็กผู้หญิงและผู้ชาย เธอและมิชชันนารีที่ชื่อ Alice Young ต่างมีความเห็นว่า การศึกษาสมัยใหม่ จะช่วยปรับเปลี่ยนสถานภาพเด็กและสตรีให้ทัดเทียมบุรุษเพศ Miss Partridge สร้างหลักสูตร และ กิจกรรมการเรียนที่มุ่งให้เด็กทั้งสองเพศสามารถเข้าถึงความรู้ในเชิงวิชาการทัดเทียมกัน นอกจากนี้เธอเห็นว่า 'โรงเรียนเรียนร่วม' สร้างโอกาสที่เหมาะสมสำหรับการฝึกเด็กผู้ชายให้เปลี่ยน มุมมองต่อผู้หญิงว่าเป็นเพศที่อ่อนด้อยกว่า รวมทั้งสามารถฝึกให้เด็กผู้ชายช่วยทำงานแบกหาม และทำงานบ้าน อาทิ การเช็ดถูพื้นและทำความสะอาดห้องเรียน Mgadla (1997) อ้างว่าเด็กหญิง จากโรงเรียนมิชชันนารีจำนวนหนึ่งต่อมา ได้กลายเป็นหัวหอกสำคัญในการเป็นผู้นำเรียกร้องสิทธิ สตรี พร้อมๆ กับการเป็นนักเคลื่อนไหวต่อต้านลัทธิอาณานิคม ในงานของ Ian Welch (2005) ที่ ได้ ศึกษาวิถีชีวิตและบทบาทมิชชันนารีสตรีในจังหวัด Fujian ประเทศจีน ใน ช่วง ปลาย 1892 ถึง กลาง 1895 ได้ชี้ให้เห็นอุดมการณ์เสรีนิยมและอุดมการณ์สตรีนิยมแบบเสรีนิยมในกลุ่ม มิชชันนารีสตรีที่เข้าไปทำงานในประเทศจีน ซึ่งตรงกับรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ของสยามเช่นกัน

แรงจูงใจของมิชชันนารีกับการศึกษาในสยาม ได้รับการสันนิษฐานเบื้องต้นจากนักวิชาการ ไทยว่า มิชชันนารี อาจต้องการให้คนสนใจศาสนาและเข้ารีต รวมทั้งต้องการเพาะเมล็ดพันธุ์ ค่านิยมและความทันสมัยสู่คนท้องถิ่น จึงเริ่มให้การศึกษาวชิการสมัยใหม่แก่ลูกหลานชาวบ้าน (ยุพารักษ์, 2530) อย่างไรก็ตาม จากบันทึกของ เอ็ดน่า บรูเนอร์ บัลด์ลีย์ มิชชันนารีสตรีสาวโสดที่

เดินทางรอนแรมจากสหรัฐอเมริกาสู่สยามในปลายรัชกาลที่ 5 เผยให้เห็นว่า นอกจากศรัทธาในตัวพระเจ้าแล้ว เธอพบพาความใฝ่ฝันส่วนตัว ตั้งแต่ปรารถนาจะลิ้มลองกลิ่นอายเสรีภาพ การผจญภัยในดินแดนที่ไม่คุ้นเคย และการมีอาชีพและชีวิตในพื้นที่นอกบ้านทัดเทียมบุรุษ (บัลด์ลีย์, 2550) ทั้งนี้ในโลกตะวันตก ตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 19 โอกาสทางการศึกษาสำหรับเด็กหญิงชนชั้นกลางได้เปิดกว้างอย่างมาก และจำนวนไม่น้อยได้ลิ้มลองชีวิตในวิทยาลัย/มหาวิทยาลัย แต่ถึงกระนั้นการแทรกตัวเข้าสู่ตลาดแรงงาน และมีอาชีพที่มีรายได้ยังเป็นเพียงความฝันที่เลื่อนราง (Standly, 1986) การเข้าร่วมทำงานกับคณะนักบวชเผยแผ่ศาสนาจึงเป็นพื้นที่นอกบ้านที่ปลอดภัยพอสมควร กิจกรรมการเป็นตัวแทนพระเจ้ายังสร้างความชอบธรรมให้ผู้หญิงในประเทศตะวันตก ทั้งสอดและแต่งงานได้ออกจากบ้านมารอนแรมไปยังดินแดนใหม่อีกด้วย (Bartlett, 2010; บัลด์ลีย์, 2550; Welch, 2005; Mgdla, 1997)

เช่นเดียวกัน ความใฝ่ฝันในเรื่องการยกระดับสิทธิและเสรีภาพของเพื่อนมนุษย์น่าจะเป็นอุดมการณ์ส่วนหนึ่งของมิชชันนารีสตรีที่อยู่ในสยามบางคนด้วย อย่างเช่น แฮม่มโคล (Miss. Edna Sarah Cole (1878-1923) แห่งโรงเรียนสตรีวังหลังได้พยายามปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนให้มีมาตรฐานวิชาการ เจกเช่นโรงเรียนรัฐบาลสำหรับเด็กชาย รวมทั้งมีกิจกรรมเสริมสร้างประสบการณ์ ความเป็นผู้นำและบริการสาธารณะให้นักเรียน นอกจากนี้ แฮม่มโคล และมีชันนาสตรี คนอื่นๆ อาทิ Mrs. Harriet House ยังมีส่วนสำคัญในการจัดตั้ง สโมสรสตรีกรุงสยาม 'women club' ขึ้นในพระนคร แม้สมาชิกเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าน้องยาเธอ และสตรีสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์ก็ตาม (บัลด์ลีย์, 2550;) ทั้งนี้ กระแสความคิดความเชื่อในเรื่องสิทธิของมนุษย์และสิทธิสตรีในแนวเสรีนิยมได้ปรากฏตัวขึ้นมาก่อนแล้วในสังคมตะวันตก สิทธิของมนุษย์ ซึ่งเป็นทั้งอุดมการณ์และแนวความคิดได้ก่อโครงตั้งเค้าขึ้นในโลกตะวันตก ตั้งแต่ช่วงก่อนศตวรรษที่ ค.ศ. 17 และ ค.ศ.18 ได้กลายเป็นอุดมการณ์ทางสังคมและการเมืองใหม่ที่ถูกนำมาใช้เป็นพลังในการเรียกร้องเพื่อการกำจัดสิทธิของกษัตริย์และบรรดาขุนนางและเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิในการเป็นพลเมือง สิทธิในการถือครองทรัพย์สิน และสิทธิการศึกษา สิทธิการมีงานทำ และสิทธิทางการเมือง โดยเฉพาะสิทธิในการเลือกตั้ง เป็นต้น การเรียกร้องนี้นำไปสู่การเรียกร้องเรื่องความเท่าเทียมของผู้หญิงในฐานะมนุษย์คนหนึ่งด้วย ความคิดเหล่านี้ได้มีอิทธิพลต่อนักสตรีนิยมรุ่นแรกๆ เช่น Marry Wolstonecraft ในศตวรรษที่ 18 ต่อมาเป็นจอห์น John Stuart Mill Harriet Taylor ในศตวรรษที่ 19 (วารุณี, 2547)

Marry Wolstonecraft เป็นชาวอังกฤษ และมีชีวิตอยู่ในช่วงปี ค.ศ.1759-1799 ได้เขียนหนังสือที่เปรียบเสมือนคัมภีร์ของขบวนการสตรีนิยม ชื่อ A Vindication of the rights of women

ตีพิมพ์ในปี 1792 เป็นหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้ผู้หญิงที่ทำงานใน ขบวนการเคลื่อนไหว ในยุคนั้น และต่อมา (วารุณี, 2547) กล่าวกันว่า A Vindication of the rights of women เป็นหนังสือเล่มแรกที่ทำทนายต่อความเหนือกว่าของผู้ชายทั้งระบบ ผู้หญิงได้รับการ วางเป็นนัยๆ ให้เป็นชนชั้นแห่งเพศ (sex class) (Tong, 1989) Wolstonecraft ทำทนายต่อความ เชื่อความเป็นชาย-หญิงที่มีมาแต่เดิม และปฏิเสธความเชื่อเรื่องความดีอกกว่าของผู้หญิง เธอทำ ทนายความคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นเพศที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เป็นเพศไม่มีเหตุผลและเจ้าอารมณ์ ว่า เป็นความคิดที่ผู้ชายสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง Wolstonecraft จึงเรียกร้อง ให้ผู้หญิง ปลดปล่อยตัวเองจากการเป็นของเล่นประเทืองอารมณ์ ผู้ชาย นอกจากนี้ ยังเสนอว่า ความแตกต่างระหว่างหญิงชายมาจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม มิใช่เป็นเรื่องธรรมชาติดังที่นัก ปรัชญาผู้ชายทั้งหลายเสนอมา ยิ่งไปกว่านี้เธอยังทำทนายความเชื่อและค่านิยมสมัยนั้น ที่เชื่อว่า หญิงชายมีคุณธรรมแตกต่างกัน รวมทั้งความเชื่อที่ว่า คุณธรรมอยู่คู่กับเพศทางกายภาพ คุณธรรม ที่ดีของผู้หญิงคือ ความเป็นคนอ่อนน้อมสง่างาม เรียบร้อย อ่อนหวาน ในขณะที่ผู้ชาย คือ ความเป็น อิศระ เข้มแข็ง และความเป็นผู้นำ เป็นต้น Wolstonecraft ปฏิเสธความเป็นหญิงที่สังคมกำหนดขึ้น และเสนอว่า ความเข้มแข็งที่ผู้ชายอาจเหนือกว่าผู้หญิง และเป็นเรื่องทางธรรมชาติ นั้น คือความ เข้มแข็งตามสรีระเท่านั้น นอกจากนี้แล้วทั้งสองเพศมีความเหมือนกัน รวมทั้งคุณธรรม ความรู้ และการศึกษา

คุณธรรมของมนุษย์ที่ Wolstonecraft มองว่ามีความสำคัญมากคือ อิสรภาพ (liberty) และความมีเหตุผล (rational) อิสรภาพเป็นพื้นฐานของคุณธรรมชุดอื่นๆ และที่สำคัญไปไม่น้อย กว่ากันคือ ความมีเหตุมีผล เพราะสิ่งนี้ทำให้มนุษย์อยู่เหนือสัตว์ มีอิสระจากสิ่งต่างๆ ความมี เหตุผลเป็นพลังก้าวหน้า นำมนุษย์สู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น เพราะฉะนั้นสำหรับ ผู้หญิงสิ่งแรกที่สำคัญที่สุดคือ การทำให้เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีเหตุมีผล (rational agent) และต่อไปคือ การเป็นพลเมือง (citizen) ความมีเหตุผลจะทำให้ผู้หญิงทำงานในหน้าที่ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องใน กรอบของบุรุษเพศ อย่างไรก็ตาม เธอยอมรับว่าผู้หญิงยังไม่ค่อยมีเหตุผล เป็นคนที่ไม่รู้จักใช้สมอง จุกจิก เหลาะแหละและสนใจแต่เรื่อง ความสวยความงามของร่างกาย และหมกมุ่นในเรื่องของ ความรัก แต่สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการอบรมเลี้ยงดู การฝึกฝน หรือการศึกษาที่ผู้หญิงได้รับใน สมัยนั้น(วารุณี, 2547) เพราะฉะนั้นผู้หญิงต้องเข้าถึงการศึกษาที่แท้จริง (real education) ซึ่ง หมายถึงการศึกษาที่ผู้ชายได้รับอยู่ในขณะนั้น (Tong, 1989: 16-17) การเคลื่อนไหว เพื่อสร้าง ความเท่าเทียมระหว่างหญิงชายในยุคของ Wolstonecraft คือ การเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าถึง การศึกษาที่แท้จริง เพื่อบ่มเพาะผู้หญิงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ มีเหตุมีผลและมีศักยภาพกำหนด

ชีวิตตัวเอง อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ที่สมดุลงที่แท้จริงระหว่างหญิงชาย ต้องเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้าถึงสิทธิพลเมืองมิติอื่นๆ ด้วย อาทิ สิทธิทางเศรษฐกิจ(การมีงานทำ)และการเมือง มิฉะนั้น อิศรภาพและศักยภาพที่ได้รับการบ่มเพาะจากระบบการศึกษาที่ไม่มีพื้นที่ให้แสดง ด้วยผู้หญิงยังคงถูกกำกับกักขังอยู่ในปริมนทลบ้าน (private sphere) ดังเดิมมิเปลี่ยนแปลง (Tong, 1989)

เมื่อนางแดน บีช บรัดเลย์ ได้เดินทางกลับสหรัฐอเมริกา หมอสอนศาสนากลุ่มใหม่ซึ่งได้เดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในประเทศไทยในระยะต่อมาได้สานต่อภารกิจทางการศึกษา อาทิ ในปี พ.ศ. 2383 (ค.ศ. 1840) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 หมอสอนศาสนานิยายโปรเตสแตนต์ ที่มีบทบาทสำคัญในวงการแพทย์และการศึกษาสมัยใหม่ ประกอบด้วย หมออสตีเฟน แมตตูน (Stephen Mattoon) คนไทยเรียกท่านว่า หมอมะตุม และ ภริยา (Mrs. Mattoon) และ หมอซามูเอล เรย์โนลด์ เฮาส์ (Reynolds Samuel House) หรือ คนไทยเรียกท่านว่า หมอเฮาส์ และภริยา ในวันที่ 13 กันยายน 2395 นางแมตตูน ได้ก่อตั้งโรงเรียนเด็กชาย แบบไปกลับขึ้น ที่ชุมชนกุฎีจีน ทั้งนี้เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้คณะมิชชันนารีกลุ่มดังกล่าวอยู่ร่วมกับชาวต่างชาติชาติอื่นๆ ที่ชุมชนกุฎีจีน³ ต่อมาได้ขยายขยายไปอยู่ ณ ที่หมู่บ้านมอญ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ๆกับวัดแจ้ง หรือวัดอรุณราชวรารามปัจจุบัน วัดแจ้งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งธนบุรี ตรงเข้ากับวัดโพธิ์(วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม)ที่ตั้งอยู่บนฝั่งกรุงเทพมหานคร

เมื่อเปิดสอนครั้งแรก โรงเรียนของนางแมตตูนได้สอนเป็นภาษาไทย และได้จ้างนักเรียนมาเรียนวันละ 1 เฟือง เมื่อแรกตั้งมีนักเรียน 8 คน อีก 2 เดือนต่อมามีนักเรียนเพิ่มขึ้นเป็น 27 คน ในปลายเดือนกันยายน ปีเดียวกัน ซินแส คีเอ็ง ก๊วยเซียน บาทหลวงชาวจีนได้เปิดโรงเรียนที่ข้างวัดอรุณราชวรารามอีกหนึ่งแห่ง เป็นโรงเรียนประจำสำหรับเด็กชาวจีนและสอนเป็นภาษาจีน โรงเรียนของซินแส คีเอ็ง ก๊วยเซียน ถูกบันทึกว่าเป็นโรงเรียนประจำแห่งแรกในประเทศไทย และในปีเดียวกันนั่นเอง มีการหลอมรวมโรงเรียนของนางแมตตูนกับโรงเรียนของซินแส คีเอ็ง ก๊วยเซียนเข้าด้วยกัน ทำให้กิจการของโรงเรียนมีความก้าวหน้ามาก เนื่องจากได้รับการสนับสนุนทั้งจากพระเจ้าแผ่นดิน ชุนนาง และข้าราชการชั้นสูง ต่อมาในปี 2405 จึงได้รับเด็กหญิงเข้าร่วมเรียนด้วย แต่ต้องยุติการรับในเวลาต่อมา

ในระยะถัดมาไม่นาน โรงเรียนดังกล่าวได้ย้ายไปอยู่ที่ ชุมชนสำเหร่ เริ่มทำการสอนเป็นภาษาไทย มีวิชาเรียนที่เป็นระบบแบบตะวันตกมากขึ้น ประกอบด้วย วิชาปรัชญา เลข ภูมิศาสตร์

³ ชุมชนกุฎีจีน ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ตรงข้ามกับปากคลองตลาดซึ่งตั้งอยู่ฝั่งกรุงเทพมหานคร ชุมชนกุฎีจีน สมัยต้นกลางรัตนโกสินทร์ เป็นแหล่งพำนักและที่อยู่อาศัยของชาวจีน มุสลิม และคณะมิชชันนารี

เรียงความ และดาราศาสตร์ และในปีเดียวกันนั้น คณะมิชชันนารีนิกาย **โปรเตสแตนต์** ได้ก่อตั้ง คริสตจักรเพรสไบทีเรียนที่ 1 ขึ้น ที่ลำเพ็ญ พร้อมกับได้ก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายขึ้นอีกหนึ่งแห่ง แต่ทำที่สุดได้มีการหลอมรวม 2 โรงเรียนเข้าด้วยกัน ภายใต้ชื่อใหม่ว่า ‘ลำเพ็ญบอยส์คริสเตียนไฮสคูล’ ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็น “โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน” ในปัจจุบัน (พรรณศรี, 2500; วารุณี, 2523)

ในยุคทุนนิยมบุกเบิก ได้มีกลุ่มมิชชันนารี เข้าพำนักในกรุงเทพฯ หลายนิกายด้วยกัน และต่างก็มีบทบาทในการนำความรู้และวิทยาการแบบตะวันตกเข้าสู่สังคมสยาม มีหลักฐานว่า ในปี พ.ศ. 2397 คณะมิชชันนารี นิกายคาทอลิกจากฝรั่งเศส ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่กรุงเทพฯ และที่จันทบุรี ได้รับนักเรียนทั้งหญิงชายเข้าเรียนและสอนวิชาการสมัยใหม่หลายวิชา อาทิ สอนการอ่านและเขียน วิชาการชั่งตวง เลขและวิชาทางด้านศาสนา ต่อมา ในปี 2408 ที่จังหวัดจันทบุรี นางแมค ฟาแลนด์ (Mrs. Mac Farland) ได้จัดตั้งโรงเรียนอุตสาหกรรมหญิงขึ้นเพื่อฝึกสอนวิชาการฝีมือแก่สตรีและเด็กหญิง แต่ต้องประสบกับปัญหาเนื่องจากนักเรียนมักขาดเสมอๆ เพราะต้องช่วยเหลือครอบครัวทำนา ส่วนโรงเรียนก็ประสบกับปัญหาด้านเงินทุน เนื่องจากการเรียนที่ให้เปล่า ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น มิชชันนารีที่พำนักที่หัวเมืองทางเหนือ คือ เชียงใหม่ ชื่อนางแม็ค จิววารี ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น และมีรายงานว่า มีเด็กหญิงเพียง 2 คนที่เรียนจนกระทั่งอ่านออกเขียนได้ ยุคนี้โรงเรียนส่วนใหญ่ต่อตั้งขึ้นและดำเนินเพียงในช่วงสั้นๆ เท่านั้น มิชชันนารีในนิกายเดียวกันที่พำนักในกรุงเทพฯ ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายขึ้นหลายแห่ง ซึ่งต่อมาโรงเรียนที่ดำเนินการโดยคณะมิชชันนารีได้มีการเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนเซนต์จอร์จ ต่อมา มีสถานะเป็นโรงเรียนเอกชนอาทิ โรงเรียน อัสสัมชัญ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน (นงเยาว์, 2526)

ย้อนกลับมาในส่วนของมิชชันนารีนิกาย**โปรเตสแตนต์**จากสหรัฐอเมริกา นั้น โรงเรียนเด็กหญิง ได้รับการสานต่อจากมิชชันนารีสตรี ที่คนไทยเรียกว่านางเฮาส์ (Mrs. Harriet M. House) ภรรยา หมอชาวมูเอล เรย์โนลด์ เฮาส์ มีบันทึกว่านางเฮาส์ ได้สานต่อปณิธานของนาง แคน บีช บรัดเลย์ และมีการสอนภาษาอังกฤษและเย็บปักถักร้อยเพิ่มขึ้นจากวิชาการพื้นฐานซึ่งได้แก่ ทักษะ 3 R และเนื้อหาเกี่ยวกับพระคัมภีร์ ในขณะเดียวกัน ตัวท่านเองยังได้รับเชิญไปสอนสตรีสูงศักดิ์ในวังอีกด้วย ส่วนสามีของท่าน คือ หมอเฮาส์ มีบทบาทในการบุกเบิกความรู้ด้านแพทยสมัยใหม่ รวมทั้งได้รับการไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างสูง พระองค์ทรงรับหมอเฮาส์ไว้เป็นแพทย์หลวง (กั 17 เมษายน 2553: www.wanglangwattana.org)

ด้วยมีปณิธานแรงกล้าที่จะสถาปนาโรงเรียนสตรีให้เป็นปึกแผ่นขึ้นในสยามประเทศ นางเฮาส์ได้เดินทางกลับไปสหรัฐอเมริกา เพื่อทำการขอบริจาคเงินทุนสำหรับโครงการจัดตั้งโรงเรียน

เด็กหญิงขึ้น และได้รับการสนับสนุนจากสมาคมสตรีแห่งหนึ่งในสหรัฐอเมริกา โครงการฯของท่าน จึงได้รับเงินบริจาคมาจำนวน 4,000 เหรียญสหรัฐ ภายใต้โครงการที่ฝรั่งเรียกว่า 'Harriet M. House School for Girls' แต่คนไทยเรียกว่า โครงการ 'โรงเรียนสตรีวังหลัง' นางเฮาส์ นำเงินก้อนดังกล่าวมาซื้อที่ดินเพื่อก่อสร้างโรงเรียน ณ บริเวณวังหลัง ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของโรงพยาบาลศิริราช เมื่อเปิดสอนในปีพ.ศ. 2417 โรงเรียนรับนักเรียน ทั้งประจำและไปกลับ ให้เด็กๆ อยู่กิน และเล่าเรียนโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น ขณะนั้นมีนักเรียนประจำจำนวน 6 คน ที่เหลือเป็นนักเรียนไปกลับ แต่ไม่นานนัก โรงเรียนต้องประสบกับปัญหาการเงิน จึงล้มลุกคลุกคลานมาจนกระทั่ง ในปี พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) จึงได้หม่อมโคลมาเป็นผู้ดูแลและสานต่อปณิธานโรงเรียน จึงอาจสรุปได้ว่าการศึกษาศรีสมัยใหม่ที่จัดขึ้นนอกพระราชสำนักสำหรับเด็กหญิงในยุคหลังสนธิสัญญาเบาริงนั้น มีเค้าลางตั้งแต่ปลายรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 3 และตลอดในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 แต่ขาดความต่อเนื่อง เนื้อหาการเรียนการสอนส่วนใหญ่ยังเป็นทักษะ 3 R และพระคัมภีร์

มิสโคล หรือ หม่อมโคล สมัครมาเป็นมิชชันนารี **นิกายโปรเตสแตนต์** ในพ.ศ. 2421 (ค.ศ. 1878) แต่ได้ไปพำนักประจำเชียงใหม่ หม่อมโคลได้มีส่วนรับผิดชอบโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงที่เชียงใหม่มาก่อนหน้าแล้วช่วงสั้นๆ เมื่อมารับงานโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในปีแรก มีนักเรียนหญิงอยู่ทั้งหมด 7 คน อยู่ประจำ 6 คน อีก 1 คนเป็นนักเรียนไป-กลับ ในปีที่ 2 มีนักเรียนเพิ่มขึ้นอีก 20 คน ส่วนใหญ่เป็นเด็กที่คณะมิชชันนารีสอนอยู่ที่บ้านตัวเอง (ยุพาทรรณ์, 2530) มีการยกย่องว่ามิสโคล มีรูปร่างระหง (ดูภาพที่ 1. ประกอบ) งดงาม เฉลียวฉลาด สุภาพอ่อนโยน เข้มแข็ง อดทน และเคร่งครัดในระเบียบวินัย ที่สำคัญมิสโคลเป็นสตรีชาวต่างประเทศผู้จักวางตัวอย่างกุลสตรีไทย จึงเป็นที่ยอมรับและรู้จักของคนทั่วไปนับตั้งแต่สามัญชน ข้าราชการ ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ (บัลคัลลีย์, 2550)

เมื่อมิสโคลมารับงานท่านมีปรัชญาในการศึกษาของเด็กหญิงว่า “แสวงหาจริยธรรม และ ถามหาความรู้ (Seek beauty and pursue knowledge)” ไปพร้อมๆกัน หลักสูตรของโรงเรียน นอกจากสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการด้าน ภาษาอังกฤษ การเย็บปักถักร้อย เล่นดนตรี และ

ภาพงานวันเกิดมิสโคล (สวมหมวก) ไม่ระบุ ปี พ.ศ. (retrieved 17 เมษายน 2553: ประวัติโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง-วัฒนาฯ อย่างสังเขป , www.wanglangwattana.org)

การประกอบอาหาร อันเป็นวิชายกระดับความเป็นกุลสตรีแบบวิจิตรโอเรียลแล้ว เธอยังปรับปรุงหลักสูตรให้สอดคล้องกับหลักสูตรที่ใช้เรียนในโรงเรียนสำหรับเด็กชายด้วย จึงเป็นที่นิยมของผู้ปกครอง โรงเรียนริเริ่มเก็บค่าเล่าเรียนและค่าเลี้ยงดูคนละ 5 บาทต่อเดือน ทำให้ผู้ปกครองบางส่วนไม่พอใจเพราะเงิน 5 บาทไม่ใช่จำนวนเล็กน้อยในสมัยนั้น จึงมาลานักเรียนออกจากโรงเรียนเสียหลายคน ทว่า ไม่นาน จำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม มิสโคล เช่นเดียวกับนางเฮาส์ เริ่มหาเงินบริจาคเพื่อพัฒนาการศึกษาของเด็กหญิงอย่างต่อเนื่อง และได้ขยายจนกระทั่งเปิดสอนในระดับชั้นมัธยมต่อมา ในปี พ.ศ. 2438 (ค.ศ. 1895) โรงเรียนกุลสตรีวังหลังมีนักเรียนจบหลักสูตรมัธยมเป็นครั้งแรก จำนวน 7 คน ขณะนั้น กระทรวงธรรมการได้กำหนดให้นักเรียนหญิงเรียนหลักสูตรที่ต่างไปจากนักเรียนชายในโรงเรียนของรัฐ เพื่อประลองความรู้ทางวิชาการของนักเรียนสตรีวังหลัง ในปี 2446 มิสโคลจึงส่งนักเรียนหญิงที่จบชั้นมัธยมของโรงเรียนเข้าสอบเทียบมาตรฐานในชั้นมัธยมบริบูรณ์ (มัธยม 6) ตามหลักสูตรนักเรียนชายของกระทรวงศึกษาธิการ ในจำนวนผู้เข้าทำชิงสอบได้ 4 คน มี น.ส. ตาด ประทีปะเสน ที่ได้รับรางวัลวิชาไวยากรณ์ไทย และภาษาอังกฤษจากกระทรวงศึกษาธิการด้วย

เมื่อนักเรียนหญิงเริ่มจบชั้นมัธยม มิสโคล ได้เปิดสอนวิชาครูขึ้นเป็นครั้งแรกที่ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ใน ปี พ.ศ. 2432 ดังนั้นเมื่อรัฐบาลเริ่มให้คุณค่าการศึกษาสำหรับเด็กหญิง จนกระทั่งได้จัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นในเวลาต่อมา ครูสตรีที่ออกไปสอนในโรงเรียนรัฐบาล 13 แห่ง และโรงเรียนของมิชชันนารีที่ได้เริ่มขยายตัวไปตามหัวเมืองต่างๆ ทั่วประเทศ เป็นนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังแทบทั้งสิ้น (กู่ 17 เมษายน 2553: www.wanglangwattana.org) ในปี พ.ศ. 2439 มีโรงเรียนสตรีที่อยู่ในความดูแลของมิชชันนารี 11 ภายคาทอลิกจากฝรั่งเศสจำนวน 23 แห่งทั่วประเทศ มีนักเรียนสตรีทั้งหมด 1381 คน (ยุพาภรณ์, 2530) ต่อมาเพิ่มเป็น 11,400 คนในปี 2457 (ศิริพร, 2526)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงการจัดตั้งโรงเรียนสตรีของกลุ่มมิชชันนารี อาทิ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มีความมั่นคงมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังกระจุกตัวอยู่ในเขตพระนคร และตามหัวเมืองสำคัญที่มิชชันนารีได้พำนักอย่างต่อเนื่อง และที่ปฏิเสธไม่ได้ คือ เด็กหญิงที่มีโอกาสยังคงอยู่ในแวดวงชนชั้นกลาง ทั้งเป็นพุทธ และเป็นคริสต์เตียน กล่าวเฉพาะโรงเรียนกุลสตรีวัง เด็กนักเรียนมีทั้ง รัชินิกุล ลูกเจ้านายชั้นสูง ลูกพ่อค้าและคหบดีชาวจีน และลูกข้าราชการระดับล่าง ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน (บัลคิลีย์, 2550) เด็กชาวบ้านยังเข้าไม่ถึงโรงเรียนที่ดำเนินการโดยมิชชันต่างๆ ส่วนหนึ่ง เนื่องจากมีการเก็บค่าใช้จ่ายที่ค่อนข้างสูง ส่วนลูกหลานของทาสยังไม่ได้รับสิทธิการศึกษา จนกระทั่งกาลล่วงเข้าถึงปลายรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตาม มิชชันนารีบางคน รับผิดชอบต่อเด็ก ที่จัดว่าอยู่ในกลุ่มด้อยโอกาสสมัยนั้น อาทิ เด็กที่ถูกพ่อแม่ขายให้เจ้าของชองนางโลมและมิชชันนารีได้ถอนออกมา (Chiwan , 2010) เด็กกำพร้า เด็กลูกครึ่ง ทั้งพ่อฝรั่ง-แม่ลาว พ่อฝรั่ง-แม่ไทย เด็กเหล่านี้มีโอกาสได้เรียนหนังสือในโรงเรียนที่จัดโดยมิชชันต่างๆ รวมทั้งในโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ในบันทึกของเอ็ดนา (บัลคิลีย์, 2550) เรื่องโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เธอเล่าว่า มีสโคลต้องการให้เด็กนักเรียนที่เป็นลูกเจ้านายและสามัญชนปฏิบัติต่อกันเยี่ยงมนุษย์ที่เท่าเทียม แต่ปรากฏว่าลูกเจ้านายและรัชินิกุลยังคงวางตัวเหนือกว่าและบีบบังคับให้เพื่อนที่ต่ำศักดิ์กว่าทำงานที่ใช้แรงกาย อาทิ ทำความสะอาดพื้นห้องนอน และจัดเก็บเครื่องนอนแทน

ปรากฏการณ์ที่ว่าโรงเรียนสตรีที่จัดตั้งโดยมิชชันนารีเป็นพื้นที่สำคัญสำหรับเด็กในชนชั้นกลางใหม่ของสยามประเทศอีกส่วนหนึ่งอาจพิจารณาได้จากรายชื่อโรงเรียนที่กระทรวงธรรมการประกาศรับรองวิทยฐานะ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 5 ได้ทรงจัดตั้งกระทรวงธรรมการขึ้น ในปี พ.ศ. 2435 นั้น บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของกระทรวงธรรมการคือ การออกประกาศรับรองวิทยฐานะโรงเรียนราษฎร์สตรี ที่อยู่ในความดูแลของหมอสอนศาสนานิกายต่างๆ และที่อยู่ในอุปถัมภ์ของ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลของพระองค์ด้วย ที่ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีขึ้นด้วยเช่นกันในปี พ.ศ. 2447 คือโรงเรียนราชินี พบว่าในระหว่างปี พ.ศ.2468-2486 กระทรวงธรรมการได้ประกาศรับรองวิทยฐานะโรงเรียนราษฎร์สตรีจำนวน 7 แห่ง เท่านั้น ทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตพระนคร ซึ่งนอกจากโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย และโรงเรียนราชินีแล้ว ยังรวมถึง โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ เป็นต้น (ยุพาภรณ์ แจ่มเจนนิก , 2530: 139)

โรงเรียนสตรีมิชชันนารีของมิสโคล ไม่ปรากฏว่าเน้นให้เด็กเปลี่ยนศาสนา แต่ถึงกระนั้น คาดว่าได้تبแต่เจตคติและรสนิยมแบบอาณานิคมลงสู่ตัวเด็กไปมิใช่น้อย อย่างเข้มแข็ง พิจารณาจากกิจกรรมของโรงเรียน แบบแผนการใช้ชีวิตที่ห่างไปจากรากสังคมเดิม รวมทั้งการบ่มเพาะความคิดและทักษะความเป็นแม่และเมียภายใต้อุดมการณ์วิกตอเรีย ที่นอกจากจะเชี่ยวชาญใน

งานบ้านงานเรือนตามวิถีตะวันตกแล้ว ยังต้องมีความรู้ในด้านอักษรวิธีและวิทยาการสมัยใหม่ รวมทั้งภาษาอังกฤษ และมารยาทในการเข้าสมาคมแบบชาติตะวันตก แต่ที่ปฏิเสธไม่ได้ โครงการโรงเรียนสตรีที่บุกเบิกด้วยสตรีมิชชันนารีได้เปิดพื้นที่และมุมมองต่อตัวเองและโลกใหม่ ให้เด็กหญิงที่เริ่มมีกรอบคิดในการมองตัวเองเป็น 'คน และพลเมืองเต็มขั้น' มากขึ้น พร้อมๆ กับ เป็นสะพานทอดยาวนำพาเด็กและสตรีเข้าสู่ปริมลทลเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในยุคต้นรัชกาลที่ 6 อาชีพสมัยใหม่ที่ได้รับการบ่มเพาะว่าเป็นอาชีพของสตรีที่มีการศึกษา คือ อาชีพครู และพยาบาล (วัลยา, 2526) ธุรกิจส่วนตัว อย่างเช่น การทำวารสารสตรี และตัดเย็บเสื้อผ้า ก็เปิดกว้างเป็นทางเลือกมากขึ้น แนวคิดต่อตัวตนของผู้หญิงและต่อสังคมการเมืองที่ปรากฏในวารสาร กุลสตรี ในปลายรัชกาลที่ 5 และอีกหลายฉบับในยุคต่อมาเผยให้การแตกตัวทางความคิดของสตรีไทยชนชั้นกลางได้เป็นอย่างดี ทั้งในเชิงอาชีพ บทบาทและนิยามความเป็นผู้หญิง แม่และเมีย

บทบาทของสตรีราชสำนักกับการศึกษาของเด็กหญิงสามัญชน

การจัดตั้งโรงเรียนราชินี

การศึกษาของเด็กหญิงในยุคปฏิรูปประเทศ นอกจากได้รับการสนับสนุนจากสตรีชาวต่างประเทศที่เป็นหมอสอนศาสนาแล้ว พบว่ายังได้บุกเบิกจากสตรีฝ่ายในหรือสตรีชนชั้นสูง อีกด้วย สำหรับสตรีในชนชั้นสูงที่เป็นผู้นำและเป็นกำลังสำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิง แม้ว่าจะยังอยู่ในแวดวงชนชั้นสูง คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีแนวพระราชดำริ มีใจความว่า แนวทางที่จะช่วยให้สตรีสยามเจริญในความรู้เท่าสตรีในประเทศอื่นๆ คือ การตั้งโรงเรียนเฉพาะสตรีขึ้น ทั้งนี้ โรงเรียนที่ได้จัดตั้งสำหรับเด็กสามัญชนมาก่อนหน้านั้น มักตั้งอยู่ในวัด ผู้ปกครองจึงไม่นิยมส่งลูกที่เป็นหญิงเข้ามาเรียน ส่วนโรงเรียนที่รัชกาลที่ 5 ก่อตั้งขึ้นเพื่อผลิตมันสมองของประเทศ อาทิ โรงเรียนสวนกุหลาบก็เปิดโอกาสให้แต่เฉพาะเด็กชายในหมู่ชนชั้นสูง ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงได้ริเริ่มโครงการ โรงเรียนราชินีขึ้น

โดยที่พระองค์ได้ริเริ่มแนวคิดการจัดตั้งโรงเรียนสตรีราชินีในปี พ.ศ. 2433 และได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2441 แต่สามารถเปิดสอนได้จริงในปีพ.ศ. 2447 ภายหลังโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง 30 ปี การเปิดสอนล่าช้าส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการขาดแคลนบุคลากรทางการศึกษาที่เป็นสตรีสยามโดยแท้ ทั้งนี้ในช่วงนั้นโรงเรียนสตรีที่เปิดบริการโดยคณะสอนศาสนา อาศัยครูสตรีที่เป็นชาวต่างประเทศเป็นหลัก สตรีชนชั้นสูงเองยังมีข้อจำกัดเรื่องความรู้วิชาการสมัยใหม่อยู่มาก โครงการทุนหลวงที่ส่งนักเรียนไปศึกษาต่างประเทศ ไม่ครอบคลุมเด็กหญิง บางคนที่สอบได้ก็จะได้รับเป็นเงินรางวัลแทน เพื่อเตรียมบุคลากรทางการศึกษาที่เป็นสตรีสยาม ในปี พ.ศ. 2347 พระองค์จึง

ได้ส่งข้าหลวงจำนวน 4 คนไปศึกษาวิชาการเรือนสมัยใหม่ที่ประเทศญี่ปุ่น คือ นางสาวจร นางสาวพิศ นางสาวนวล และนางสาวหลี่ ทั้งหมดไปศึกษาวิชาการเรือนที่วิทยาลัยครูแห่งโตเกียว ด้วยทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ (ยุพากรณ์ , 2530:49)

ในขณะเดียวกัน ในระยะแรกที่บุคลากรยังไม่พร้อมพระองค์ได้ทรง ว่าจ้างครูจากประเทศญี่ปุ่น 3 คน เป็นเวลา 3 ปี ทั้งหมดสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูแห่งโตเกียว โดยที่ 1 ใน 3 ได้ทำหน้าที่เป็นครูใหญ่ด้วย ชื่อ มิสเทตสุ ยาซุอิ (Miss Tetsu Yasui) นอกจากทำหน้าที่บริหารโรงเรียน มิสเทตสุ ยังเป็นผู้สอนวิชาการสมัยใหม่ด้วย อาทิ วิชา ภาษาอังกฤษ การคำนวณ และวิทยาศาสตร์ ส่วนสตรีญี่ปุ่น อีก 2 คน ชื่อ มิสคิโย (Miss Kiya Kono) และ มิสโทมิ (Miss Tomi Kokajima) ครูคิโย สอนวิชา วาดเขียนและเย็บปัก ส่วนครูโทมิ สอนวิชาการประดิษฐ์ดอกไม้แห่งมีการบันทึกว่า รัชกาลที่ 6 ในขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จเยือนประเทศญี่ปุ่น เมื่อเสด็จกลับมาประเทศได้ทรงกราบทูลพระมารดาว่า วิชาการเรือนของญี่ปุ่นมีความก้าวหน้ามาก นอกจากนี้ พระองค์ทรงประทับใจที่ประเทศญี่ปุ่นมีการปฏิรูประบบสังคมจนมีความก้าวหน้าทัดเทียมได้กับชาติตะวันตก ในแง่ของการศึกษาก็ได้ก้าวหน้าไปมาก จึงได้ประกาศให้มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2415 (ค.ศ.1872) กิจการมารยาทของครูสตรีญี่ปุ่นก็ไม่ดูลำหน้า ขัดหูขัดตาชาวสยามแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาหลักสูตรของโรงเรียนราชินี กับหลักสูตรโรงเรียนสตรีของหม่อมไคล ดูเหมือนไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งในส่วนของเนื้อหาและกิจกรรมเสริมต่างๆ โดยที่ โรงเรียนราชินีได้ผสมผสานระหว่างวิชาการสมัยใหม่แบบตะวันตก กับวิชาการเรือน เพียงแต่เน้นวิชาการการเรือน แบบญี่ปุ่น แทนแบบฝรั่งตาน้ำข้าว (ดูรายละเอียดในกล่องที่ 1)

กล่องที่ 1. วิชาที่นักเรียนในแต่ละชั้นศึกษาของโรงเรียนราชินี ในช่วง 2447-2449										
ระดับ	อังกฤษ	ไทย	เลข	วาดเขียน	ปัก	ทำดอกไม้	พงศาวดาร	ภูมิศาสตร์	ศีลธรรม	ตัดเย็บ
มูล	●	●	●	●	●	●				
ชั้น1	●	●	●	●	●	●		●		●
ชั้น2	●	●	●	●	●	●	●	●		●
ชั้น3-4	●	●	●	●	●	●		●	●	●

ที่มา: ยุพากรณ์ แจ่มเจนนิก , 2530: 57, ดัดแปลงจากสำนักพระราชพิธีการ, การจัดการศึกษาของโรงเรียนราชินี
 เพิ่ม 1. และเพิ่ม 2.

สำหรับพระราชประสงค์ในการจัดตั้งโรงเรียนนั้น มีพระราชประสงค์ที่ต้องการให้สตรีเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรม มีความรู้สมกับการเป็นแม่บ้านแม่เรือนยุคสยามใหม่ รวมทั้งมองเห็นการณ์ไกลว่า สตรีสยามรุ่นใหม่ต้องมีความรู้ในการเลี้ยงชีพด้วย ยิ่งไปกว่านี้พระองค์ยังพินิจว่าการศึกษาและการมีอาชีพที่สามารถยืนบนขาตัวเองเป็นรากฐานสำคัญให้ผู้หญิงครองศักดิ์ศรีความเป็นคนไว้ได้ตามสมควรแก่ฐานะ โดยมีใจความว่า ความรู้จะทำให้สตรีมีศักดิ์ศรีในความเป็นคนแม้ไม่มีสมาชิกเลี้ยงก็ตาม ดังปรากฏในหลักฐานที่มีใจความว่า เมื่อมีความรู้สตรีจะได้รู้จักหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ และรู้จักทำคุณประโยชน์ให้กับประเทศชาติบ้านเมืองตามสมควรแก่หน้าที่ของสตรี นอกจากนี้ยังมีพระราชประสงค์ให้การจัดการเรียนของโรงเรียนราชินีเป็นต้นแบบแก่โรงเรียนสตรีอื่นๆ ที่กำลังเป็นที่เรียกร้องต้องการของสังคม เพื่อให้การศึกษาของสตรีประสบความสำเร็จรุ่งเรืองเหมือนประเทศต่างๆ ที่เจริญแล้ว (ยุพภรณ์ , 2530: 53)

ด้วยทรงเน้นให้สตรีมีวิชาเพื่อการประกอบอาชีพเบื้องต้น จึงทรงวางแนวคิดว่าเป้าหมายของหลักสูตรโรงเรียนราชินีต้องผลิตนักเรียนให้มีทักษะความรู้พื้นฐาน 4 ด้าน คือ

1. ด้านการช่างฝีมือ ต้องฝึกเด็กให้มีความรู้ระดับสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองได้
2. ด้านหนังสือไทยให้รู้ขนาดเขียนให้คนอื่นอ่านเข้าใจได้
3. ด้านภาษาอังกฤษให้มีความรู้อ่านออกเขียนได้
4. ด้านอบรมจรรยาบรรณและศีลธรรมให้เป็นสตรีที่เจริญด้วยคุณธรรม (ยุพภรณ์, 2530: 55)

ต่อมาโรงเรียนราชินีได้ขยายโครงการการศึกษาออกเป็นหลายแผนก อาทิ แผนกการช่าง แผนกอนุบาล แผนกการเรือน และปี พ.ศ. 2447 ได้ขยายการเรียนการสอนไปสู่แผนกการประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้มีเวทีการเขียนให้นักเรียนด้วย โดยการออกวารสารโรงเรียนขึ้นตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2456 ต่อมาได้มีการตั้งหน่วยกาชาดขึ้นในปี พ.ศ. 2465 ตั้งสมาคมศิษย์เก่าโรงเรียนในปี พ.ศ. 2484 กิจกรรมเสริมการเรียนเหล่านี้ได้ฝึกให้เด็กหญิงเรียนรู้ในการเข้าสังคมและบริการสาธารณะ ในโรงเรียนราชินีจึงมีกิจกรรมเนตรนารี ทั้งนี้เพื่อให้เด็กนักเรียนมีประสบการณ์การบริการสาธารณะด้วยตัวเอง มีบันทึกว่าถึงกับทรงส่งชุดเนตรนารีมาจากประเทศอังกฤษ ในยุคนั้นจึงเกิดค่านิยมใหม่สำหรับสตรีที่เป็นบุตรหลานชนชั้นสูง คือต้องเป็นผู้ที่มีทั้งคุณธรรมความประพฤติและกีฬามารยาทที่ดีงาม เข้าสังคมในแบบตะวันตกเป็น และควรรู้หนังสือด้วยเพื่อเป็นเครื่องมือค้นหาหาความรู้จริยธรรมคุณธรรม ส่วนความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ จะได้ช่วยเหลือสามีและอบรมบุตรหลานให้เจริญยิ่งขึ้น จึงสันนิษฐานว่าพระองค์ได้ทรงสอดใส่

อุดมการณ์ชาตินิยมลงในตัวเด็กโรงเรียนราชินีด้วยทั้งนี้เนื่องจากการรับใช้ประเทศชาติโดยการเข้ารับราชการตาม (ยุพากรณ์, 2530)

กระทรวงทบวงกรมต่างๆ ยังไม่เปิดกว้าง การรับใช้ชาติของผู้หญิงจึงต้องทำผ่านการอบรมบุตรและช่วยเหลือสามี

โรงเรียนราชินี แม้ได้ทรงดำริให้เป็นแหล่งศึกษาของเด็กหญิงทั่วไปแต่นักเรียนส่วนใหญ่กลับเป็นลูกหลานของข้าราชการและคนหัตถ์ เจกเช่นเดียวกับเด็กในโรงเรียนกุลสตรีวังหลวง จะเห็นได้จากทะเบียนนักเรียนในปี พ.ศ. 2447-2449 (ดูรายละเอียด ก่อ่ง 2.) ซึ่งมีทั้งหมด 104 คน พบว่า 33 คน บุตรีของข้าราชการพลเรือนในกรุงเทพฯ มหานคร อีก 48 คน ส่วนใหญ่เป็นบุตรีของชาวจีนที่เป็นพ่อค้าหัตถ์ ทั้งในกรุงเทพฯ และบริเวณชานเมือง การที่โรงเรียนราชินีไม่ได้เป็นแหล่งการศึกษาของลูกหลานชาวบ้าน ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่โรงเรียนได้เก็บค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูงมากทีเดียว ทั้งนี้ค่าเล่าเรียนของนักเรียนแต่ละประเภทมีรายละเอียด ดังนี้ นักเรียนประเภท ที่ 1 ไปเข้าเย็บกลับ เก็บค่าเล่าเรียน เทอมละ 25 บาท อาหาร 5 บาท ส่วนนักเรียนประเภท ที่ 2 เป็นนักเรียนประจำ ค่าเล่าเรียน 25 บาท อาหาร 15 บาท/เทอม (ยุพากรณ์ , 2530: 53)

ก่อกอง 2 ภูมิลำเนาเด็กนักเรียนโรงเรียนราชินี ปี พ.ศ. 2447-2449	
ประเภทนักเรียน	จำนวนนักเรียน
บุตรีข้าราชการในวัง	8
บุตรีข้าราชการพลเรือนในกรุงเทพฯ	33
บุตรีข้าราชการพลเรือนในต่างจังหวัด	2
บุตรีทหาร	8
บุตรีตำรวจ	1
บุตรีชาวต่างประเทศ	4
อื่นๆ (ส่วนใหญ่เป็นลูกพ่อค้าชาวจีน)	48
รวม	104

ที่มา: ยุพากรณ์ แจ่มเจนนิกิจ, 2530: 63, ทะเบียนนักเรียนโรงเรียนราชินี ปี พ.ศ. 2447-2449

จึงอนุมานได้ว่าเด็กหญิงชนชั้นกลางในโรงเรียนราชินีได้รับโอกาสทางการศึกษาที่ทั้งบ่มเพาะอุดมการณ์ ความเป็นพลเมืองและอุดมการณ์ชาตินิยมไปพร้อมๆ กัน นอกจากนี้ยังเผยให้เห็นว่าสิทธิทางการศึกษาและการประกอบอาชีพของเด็กหญิงเป็นที่ยอมรับชนชั้นปกครองฝ่ายในด้วยแล้ว สำหรับโรงเรียนราชินีนั้น ครูใหญ่โรงเรียนที่รับตำแหน่งต่อจากมิสเทตส์ ยาซุอิ ล้วนเป็นสตรีราชินิกุลทั้งสิ้น (วรรณพร, 2550)

การจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล

การศึกษาระดับอุดมศึกษาของสตรีสยามอาจอนุมานว่าเริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2439 สืบเนื่องจากรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าให้จัดตั้งโรงเรียนแพทย์ศิริราชพยาบาลขึ้นในปี 2431 และนับเป็นโรงพยาบาลแห่งแรกของสยาม สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงได้ทรงพระราชดำริว่า การให้เฝ้าระวังสุขภาพตามแผนใหม่นั้น เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับประชาชนเป็นอย่างมาก ประกอบกับขณะนั้นการผดุงครรภ์ในประเทศไทยไม่มีหลักเกณฑ์ในการรักษามารดาที่ได้มาตรฐานตามแนวตะวันตก มารดาจึงต้องเสี่ยงภัยกับการคลอดบุตรมากโขอยู่ พระองค์จึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ตั้งการฝึกหัดวิชาแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้นในวันที่ 12 มกราคม 2439 เรียกว่าโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล จึงเปิดโอกาสให้สตรีเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษาครั้งแรก นักเรียนรุ่นแรกมี 14 คน มีนายแพทย์ เอช อาดัมสัน เป็นครูฝึกสอน นายแพทย์ ยอร์ช บี แมกฟาแลนด์ (ต่อมาได้พระราชทานนามเป็น พระอภิวทยาคุณ) เป็นครูผู้ช่วยโรงเรียน โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล ได้กำหนดวางหลักสูตรออกเป็น 3 ปี โดยที่ใน 2 ปีแรกเป็นการเรียนภาคทฤษฎี ส่วนหนึ่งปีหลังเรียนภาคปฏิบัติ

นักเรียนมี 2 ประเภท คือ นักเรียนทุนหลวง ซึ่งไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ และกลุ่มที่ 2 เป็นนักเรียน เกลียดศักดิ์ต้องเสียค่าเล่าเรียนเอง นักเรียนทุนหลวง เมื่อสำเร็จการศึกษาต้องทำงานประจำโรงพยาบาลเป็นเวลา 3 ปี เท่ากับจำนวนปีที่ได้รับทุน

วิชาที่เรียนประกอบไปด้วยวิชาการสมัยใหม่ตามแบบแผนของตะวันตก อาทิ วิชา ฟิสิกส์ อณูเคราะห์ สุขวิทยา การตรวจคนไข้ และวิชาการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแบบแผนตะวันออก ธรรมเนียมจรรยา นอกจากนี้นักเรียนยังต้องฝึกหัดวิชาการ การเย็บปักถักร้อยที่เกี่ยวข้องกับการพยาบาล อาทิ การทำอาหารให้ผู้ป่วย การบีบนวด และการเลี้ยงเด็กอ่อน เป็นต้น และในปี 2470 สตรีที่สำเร็จการศึกษาทางด้านพยาบาลจำนวนหนึ่งได้ต่อตั้งสมาคมพยาบาลแห่งประเทศไทยขึ้น และนับว่าเป็นสมาคมวิชาชีพแห่งแรกของสตรีก็ว่าได้ (วัลยา, 2527)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2460 เมื่อมีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกขึ้น คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่รัชกาลที่ 6 กลับทรงไม่อนุญาตให้รับนิสิตหญิงจนกระทั่งล่วงเข้าในปี 2467 จึงได้ทรงทบทวน พบว่าในปีแรกนั้นเองมีนิสิตหญิงสามารถสอบได้ 7 คน โดยกระจายอยู่ทั้งใน 2 คณะ คือ คณะอักษรศาสตร์ และคณะวิทยาศาสตร์ในชั้นเตรียมแพทย์ รายชื่อนิสิตหญิง ทั้ง 7 คือ

1. น.ส. หลอง ไกรจิตติ
2. น.ส.ชด นิธิประภา
3. น.ส.เมดวง บุญนา

4. น.ส.ไทยเชียง อรุณลักษณ์
5. น.ส.อำภา ยุกตะนันท์
6. ม.ร.ว. หญิง นันทา ทองแถม
7. ม.ร.ว. หญิงสงศรี เกษมศรี (นงเยาว์, 2526:26)

และใน 5 ปีถัดมา บัณฑิตหญิงรุ่นบุกเบิก 3 ใน 7 คนได้สำเร็จการศึกษาระดับอุดมศึกษา จึงอาจกล่าวได้ว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 สตรีชนชั้นกลางเพิ่งมีโอกาสเข้าสู่รั้วมหาวิทยาลัย สำหรับศึกษาวิชาการทั่วไปเช่นเดียวกับบุรุษและสำเร็จการศึกษาเพียง 3 คนเท่านั้น

มติการปล่อยผู้หญิงไว้นอกรั้วมหาวิทยาลัย อาจฟังดูแปลกหูสำหรับปัจจุบัน ที่ข้อขัดกันไม่ค่อยปรากฏให้เห็น แต่อาจมีคำถามว่า การศึกษาสำหรับผู้หญิงในระดับอุดมศึกษามีสภาพดีขึ้นมากน้อยเพียงไร รายงานการศึกษาในหลายประเทศชี้ว่าการประเมินในเชิงสถิติและเชิงปริมาณคงไม่เป็นที่น่าสงสัย เนื่องจากสัดส่วนของเด็กหญิงในระดับมัธยมปลายเพิ่มขึ้นเกือบทุกประเทศรวมทั้งประเทศไทยด้วย ข้อสังเกตในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของนักการศึกษาในสายสตรีนิยมก็คือปรากฏการณ์ที่นักศึกษากระจายตัวอยู่ในบางสาขาที่เป็นที่เข้าใจกันว่าเป็นวิชาชีพสำหรับผู้หญิง และการที่ชีวิตในมหาวิทยาลัยไม่ได้สร้างโอกาสและประสบการณ์ใหม่ๆให้นักศึกษาทั้งสองเพศภาวะในระดับอุดมศึกษา รู้เท่าทันถึงโครงสร้างอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิด และตั้งคำถามกับความสัมพันธ์บนฐานเพศภาวะอย่างทะลุทะลวง จะนับว่าเป็นความสำเร็จจริงหรือไม่

โครงการการศึกษาสำหรับเด็กหญิงสามัญชนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราช

กระทรวงธรรมการเริ่มมีนโยบายเกี่ยวกับโรงเรียนสตรี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2435 ที่มีการก่อตั้งกระทรวงขึ้น โดยการจัดตั้งโรงเรียนสตรีสุนันทาลัย ขึ้นแต่อยู่ได้ไม่นานก็ปิดตัวลง เนื่องจากขาดแคลนทุนทรัพย์ ต่อมาจึงมีนโยบายจัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีสามัญชนใหม่ โดยเริ่มในปี พ.ศ. 2441 โดยที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นว่า การวางหลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงสามัญชนนั้น ต้องไม่เฉพาะแต่เพื่อเรียนหนังสือทางด้านความรู้สมัยอย่างเดียวนเหมือนเด็กผู้ชาย นักเรียนหญิงของโรงเรียนหลวงจะต้องเรียนวิชาการบ้านการเรือน และทำกับข้าวของกิน ฟอกซักเสื้อผ้า เย็บปักถักร้อย ด้วย และที่สำคัญต้องสามารถทำมาหากินแบบสมัยใหม่เป็นด้วย อาชีพสมัยใหม่ที่ทรงเล็งเห็นมักเป็นงานรับจ้างในบ้านเรือนของผู้ดี ชนชั้นสูง อาทิ มีการระบุว่า เด็กหญิงต้องเรียนเพื่อให้ไปทำงาน ... เปนพี่เลี้ยง เปนคนใช้ เปนต้น ตามชั้นชนิดของตน ... ทั้งนี้ อาจมีการคาดหวังว่า เมื่อระบบทาสได้สิ้นสุดลง สตรีในชนชั้นล่างของสังคมสมัยนั้นต้องอาศัยวิชาความรู้

สมัยใหม่มาประกอบอาชีพเลี้ยงตนได้ตามขั้นของตัว (ยุพาภรณ์ , 2530: 87) ทั้งนี้ การเลิกทาสที่รัชกาลที่ 5 ได้ทรงเลือกดำเนินนโยบายแบบค่อยเป็นค่อยไป นั้น ได้มาถึงจุดสิ้นสุดในปลายรัชกาลของพระองค์ ในปี พ.ศ. 2448 เมื่อมีการประกาศใช้ พ.ร.บ.ทาสรัตนโกสินทร ศก 124 (พ.ศ. 2448) ซึ่งในมาตรา 4 ได้ระบุใจความว่า บรรดาคนที่ เป็นไทยอยู่ก็ดี หรือทาสที่หลุดพ้นค่าตัวแล้วก็ดีต่อไปมิให้ตกไปเป็นทาสอีก ซึ่งนับว่าเป็นการสิ้นสุดของระบบทาสในสยามประเทศ

ด้วยอุปสรรค ทั้งในเรื่องโรงเรียนส่วนใหญ่เปิดสอนในวัด จำนวนโรงเรียนสตรีที่ตั้งขึ้นก็มักกระจุกตัวในมหานคร ด้วยไม่มีครูสตรีออกไปสอนตามหัวเมือง และอาจรวมถึงทัศนคติของพ่อแม่ด้วย ทำให้การขยายโรงเรียนรัฐสำหรับสตรีเป็นไปได้ช้า เด็กหญิงจึงได้เริ่มมีประสบการณ์การศึกษาสมัยใหม่จริงจังมากขึ้น ภายหลังจากวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 เมื่อรัชกาลที่ 6 ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ครั้งแรก ในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2464 และได้กำหนดชัดเจนให้เด็กที่มีอายุ 7-14 ปี ไม่ว่าจะเพศ ศาสนา และวรรณะใด เข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาของรัฐ โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน และเพื่อให้สอดคล้องกับภูมิประเทศ ในบางอำเภอ เกณฑ์อายุของเด็กจึงขยับไปเป็น 8 หรือ 9 ปี และเมื่อเด็กครบเกณฑ์อายุ 14 ปี แต่ยังไม่ออกเขียนไม่ได้ก็ให้ออนุโลมเรียนต่อไปจนกว่าจะอ่านเขียนได้ ปรากฏว่าภายหลังประกาศใช้พระราชบัญญัติข้างต้น จำนวนเด็กหญิงได้เข้าเรียนสูงขึ้นอย่างน่าอัศจรรย์ ดังจะเห็นได้จากจำนวนนักเรียนหญิงใน กลุ่มที่ 3

กลุ่มที่ 3 จำนวนเด็กหญิงเข้าเรียน(คน)	คน
พ.ศ. 2564	16, 819
พ.ศ.2465	131,764
พ.ศ.2466	209,658
พ.ศ.2473	282,572
พ.ศ.2474	309,622
พ.ศ. 2475	299,895

ที่มา: ดัดแปลงจาก ม.ล. มานิจ ชุมสาย 2498 หน้า 57-58 อ้างใน นงเยาว์ 2526 หน้า 25 เป็นไปได้ว่า ในช่วงภายหลัง ปี 2564 รัฐได้ส่งเสริมให้เปิดโรงเรียนเฉพาะสตรีขึ้น ทั้งในเขตกรุงเทพมหานคร และตามหัวเมืองใหญ่ อีกจำนวนหลายแห่ง โรงเรียนเหล่านี้ต่อมาได้มีฐานะเป็นโรงเรียนสตรีประจำจังหวัด

การศึกษาระบบโรงเรียน: การสร้างตัวตนและความเป็นอื่นของผู้หญิง

เนื้อหาในส่วนนี้กล่าวถึงข้อท้าทายที่นักสตรีนิยมในโลกตะวันตกและในสังคมไทยมีต่อการศึกษาระบบโรงเรียนและเสนอประสบการณ์การจัดการศึกษาในแนวสตรีนิยมในบางประเทศพอสังเขป

กับดักของการศึกษาระบบโรงเรียน

นักวิชาการสตรีศึกษาจำนวนไม่น้อยได้ตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาสมัยใหม่ในระบบโรงเรียนแม้มีอันสืบสายอย่างเนกอนันต์ต่อเด็กและสตรีเพศ แต่ทว่ายังไม่มีพลังอำนาจปลดปล่อยห่วงโซ่ที่ตรึงผู้หญิงไว้กับสถานะความเป็นรอง/ความเป็นอื่น ทั้งในปริมนทลการศึกษาเอง การงานอาชีพ การเมือง และในพื้นที่ส่วนตัว Weiner (Weiner, 2004) กล่าวว่า ในปลายศตวรรษที่ 20 ความก้าวหน้าทางการศึกษาเชิงโอกาส ทั้งในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและอุดมศึกษาของเด็กและสตรีในประเทศตะวันตกก่อให้เกิดคำถามแก่การศึกษาระบบโรงเรียนอย่างเป็นระบบมากขึ้น จนกระทั่งมีกระแสธารความคิดสตรีนิยมการศึกษา Weiner เป็นนักสตรีนิยมจำนวนไม่มากนักที่สนใจงานด้านการศึกษาและผลิตผลงานที่สำคัญออกมาหลายชิ้นด้วยกัน กล่าวว่า สตรีนิยมการศึกษา ในเชิงแนวคิด พัฒนามาจากงานเขียนของ Lynda Stone (1994) เรื่อง 'Introducing Education Feminism' โดยที่ Stone เป็นผู้ประดิษฐ์ คำ "สตรีนิยมการศึกษา" และได้ให้ความหมายว่า เป็นแนวพินิจสตรีนิยมที่มีแก่นความสนใจอยู่ที่การสำรวจตรวจสอบและทำความเข้าใจบริบท เงื่อนไข และสาเหตุเฉพาะหนึ่งที่ห่อหุ้มล้อมและกำหนดวิถีชีวิตของเด็กและผู้หญิงที่อยู่ในระบบโรงเรียนและที่ทำงานอยู่ในสถาบันการศึกษารูปแบบต่างๆ รวมทั้ง ห้องเรียน แบบเรียน หลักสูตร ศาสตร์การสอน และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจในสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ ด้วย (อ้างใน Weiner, 2004: 1) Stone เขียน 'Introducing Education Feminism' เป็นบทนำในหนังสือชื่อ The Education Feminism Reader ที่ตัวเอง และ Gail Musuchika Boldt ได้ร่วมกันเป็นบรรณาธิการิณี หนังสือ The Education Feminism Reader ซึ่งตีพิมพ์โดย

สำนักพิมพ์ Routledge ในปี 1994 นับเป็นงานบุกเบิกการสังเคราะห์และวิพากษ์การศึกษาและเพศภาวะในระยะเวลาที่ผ่านมา และเปิดทางให้สตรีนิยมพินิจมุมมองใหม่ๆ ในการทำความเข้าใจกับสิ่งที่เรียกว่าการศึกษาและโรงเรียน ในหนังสือดังกล่าว มีผู้ร่วมเขียนบทความด้านการศึกษาในมิติต่างๆ เกือบ 2 โหล ทั้งหมดมีอาชีพอยู่ในแวดวงการศึกษาระดับอุดมศึกษา และมีภูมิหลังที่ร่วมกัน คือ เป็นชนชั้นกลางที่อาศัยอยู่ในประเทศร่ำรวย แต่ที่ต่างกัน คือ พวกเขาเป็นทั้งนักวิชาการผิวขาวและผิวสี เนื้อหานอกจากนำเสนอมุมมองเชิงทฤษฎี และวิพากษ์ตัวสถาบันการศึกษาแล้ว ยังเจาะลึกลงไปสู่การปฏิบัติการในห้องเรียนที่มองผู้เรียนว่ามีความหลากหลาย (diversity) และมีความเป็นพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) สังเคราะห์หลักสูตร ตำราเรียน และศาสตร์การสอนแนวสตรีนิยม (feminist pedagogy)

นักสตรีนิยมการศึกษา ได้เปิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาความก้าวหน้าทางการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ท้ายสุดกลับไม่มีพลังในการทำทลายโครงสร้างอำนาจเพศภาวะที่หยั่งรากลึกอยู่ในสังคมอย่างแนบแน่น ที่สำคัญยังได้มีการพุ่งเป้าการวิเคราะห์ไปที่ความเหลื่อมล้ำและภาวะไร้อำนาจของผู้หญิงที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่วิชาชีพการศึกษาด้วย Stone (1994) ตั้งข้อสังเกตว่า ในโลกวิชาชีพศึกษานั้น มองอย่างผิวเผินเปรียบเสมือนโลกของผู้หญิง ด้วยผู้หญิงเป็นชนกลุ่มใหญ่ แต่เมื่อพุ่งให้ถึงแก่น พื้นที่การศึกษาถูกปกครองด้วยชนส่วนน้อย คือบุรุษเพศ แก่นวัฒนธรรมในสถาบันการศึกษา การบริหารองค์กร และขนบธรรมเนียมการสร้างความรู้และศาสตร์การเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียนจึงถูกครอบด้วยอุดมการณ์ปิตุลาภินิยม จะเห็นว่าแม้ในภูมิภาคลาตินอเมริกาที่ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในระบบโรงเรียนทุกระดับแทบจะสังเกตไม่เห็น แต่ได้รับการรายงานว่า สหพันธ์และองค์กรครูนำโดยบุรุษเพศแทบทั้งสิ้น (Stromquist, 2003) ในประเทศไทย ตำแหน่งผู้อำนวยการเขตการศึกษาและผู้บริหารสถานศึกษาภาครัฐซึ่งมีอยู่ประมาณ 70,000 โรงทั่วประเทศ ครอบครองเบ็ดเสร็จเด็ดขาดโดยบุรุษเพศเช่นกัน ด้วยผู้หญิงมีโอกาสแทรกตัวอยู่ไม่ถึง 10 % ภาวะไร้อำนาจของผู้หญิงในโลกวิชาชีพการศึกษาจึงอย่าเผลอน้อยหรืออาจยิ่งกว่าในพื้นที่การเมืองและเศรษฐกิจ

เช่นเดียวกัน วัฒนธรรมเกื้อกูล (caring) ความร่วมมือร่วมมือ (cooperative) และการใช้ห้องเรียนเป็นพื้นที่เชื่อมร้อยผู้เรียนให้เป็นกัลยาณมิตรเสมือนพี่น้องร่วมสถาบันก็ไม่สามารถหยั่งรากในระบบโรงเรียน และห้องเรียนได้อย่างที่ควรจะเป็น ด้วยวัฒนธรรมการเรียนรู้ถูกครอบด้วยญาณวิทยาชายเป็นใหญ่ (Stone, 1994) ที่เน้นการแข่งขัน การสร้างอำนาจเหนือผู้อื่น และการบริหารองค์กรแบบรวมศูนย์เบ็ดเสร็จ ข้อวิพากษ์ในทำนองเดียวกัน เสนอโดยองค์กรพัฒนาที่ทำงานยกระดับคุณภาพชีวิตและความมั่นคงมนุษย์ด้านสตรีและเด็ก อาทิ Oxfam องค์กรเหล่านี้ได้ตั้ง

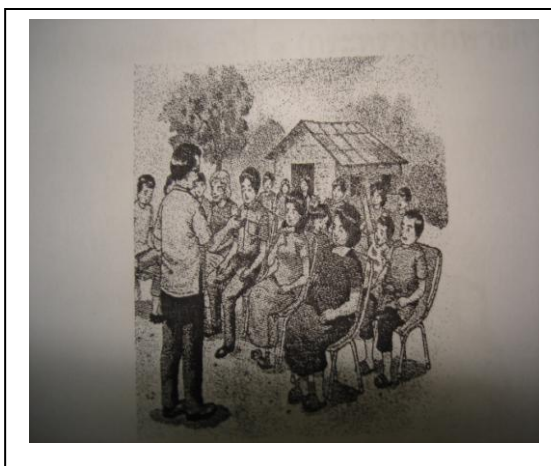
ข้อสังเกตว่าสภาวะไร้พลังอำนาจของการศึกษาในห้องเรียน ส่วนหนึ่งเกิดจาก การเรียนการสอน และการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในอาณานิคมโรงเรียน ซึ่งรวมทั้งในมหาวิทยาลัยด้วย มักจะเลยที่จะนำปัญหา ประสบการณ์ และข้อโต้แย้งในประเด็นเพศภาวะและการปฏิบัติการทางสังคม (praxis) ของผู้หญิงและกระบวนการเคลื่อนไหวของสตรีนิยม เข้าสู่การเรียนรู้ของเด็กทั้งสองเพศ (Unterhalter, 2003)

เป็นที่รู้กันว่าในสังคมตะวันตก แนวคิดสตรีนิยมบางสำนัก เริ่มมีอิทธิพลทางความคิดต่อการจัดการเรียนการสอนและการทำวิจัยในสาขาสังคมวิทยาการศึกษา ในช่วง 1970s (Apple, 1995) สังคมไทยมีงานวิจัยและงานวิชาการจำนวนไม่มากนักที่ทำการศึกษาประเด็นการศึกษาและเพศภาวะ แต่พอสันนิษฐานได้ว่า แนวคิดสตรีนิยมสายเสรีนิยมน่าจะมีอิทธิพลต่อการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาการศึกษาอยู่ระดับหนึ่งในราวๆ ทศวรรษ 2530 จะเห็นว่า ตั้งแต่ปี 2533 วิชาสังคมวิทยาการศึกษา ในคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้นำเพศภาวะ (gender) ในฐานะมโนทัศน์มาวิเคราะห์ความเสมอภาคทางการศึกษา ร่วมกับมโนทัศน์ชนชั้น (class) นอกจากนี้ยังมีการนำเนื้อหาเรื่องสิทธิพลเมือง ความรุนแรงทางเพศ และการเมืองท้องถิ่น เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้ด้วย (นงเยาว์, 2548) ส่วนในสาขาวิชาแขนงอื่นๆ พบว่าแนวคิดสตรีนิยมเริ่มมีอิทธิพลอยู่บางระดับเช่นกัน อาทิ ในคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีการนำกระแสทัศน์สตรีนิยมแนวมาร์กซิสต์สู่การเรียนการสอน ร่วมกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ดังปรากฏในงานของ กนกศักดิ์ แก้วเทพ แด ดิลกวิทยรัตน์ และธีรนาถ กาญจนอักษร เป็นต้น ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วิชากฎหมายแรงงาน และวิชาสัมมนากฎหมายและผู้หญิง ที่มี มาลี พุกษ์พงสาวลี เป็นผู้สอน ได้บรรจุ CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) สภาพปัญหาและข้อเรียกร้องที่สตรีและแรงงานสตรีประสบอยู่ และขับเคลื่อนเข้าสู่การเรียนรู้ถกเถียงเช่นกัน (มาลี, 2550)

อย่างไรก็ตาม คาดว่ายังมีอีกหลายแขนงวิชาที่ได้บรรจุเนื้อหาสาระเกี่ยวกับสตรีและสตรีนิยมเสรีนิยมในการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา โดยเฉพาะในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งมี วิระดา สมสวัสดิ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ เป็นแกนกลางทางวิชาการ และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งมีมาลี พุกษ์พงสาวลี และจุไรรัตน์ จันทรธำรง เป็นต้น เป็นหัวหอกการขับเคลื่อนแนวคิดสตรีนิยมเสรีนิยมของสำนักท่าพระจันทร์ บุคคลเหล่านี้เป็นบูรพาจารย์และแกนกลางของการเคลื่อนไหวด้านวิชาการสตรีศึกษาในแต่ละสถาบัน ซึ่งต่อมาสถาบันทั้ง 2 แห่งนี้ได้เปิดหลักสูตรสตรีศึกษาในระดับมหาบัณฑิตขึ้นในปี 2540

ส่วนในระดับก่อนอุดมศึกษานั้น คาดว่าการสอดแทรกแนวคิดสตรีนิยมและประเด็นเพศภาวะที่ท้าทายกับโครงสร้างอำนาจเพศภาวะ (gender order) น่าจะมีน้อยลงไปอีก มีหน้าซ้ำหนังสือแบบเรียนที่ผลิตขึ้นเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ชาตินิยม และความเหนือกว่าของบุรุษเพศยังถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง ด้วยตำราเรียนในช่วงหลายทศวรรษ มักเสนอภาพลักษณะบทบาทหญิงชายที่ผูกโยงอยู่กับอาณาบริเวณบ้าน (private sphere) รวมทั้งตริ้งบทบาทผู้หญิงไว้กับความเป็นแม่และเมียอย่างขาดพลวัต ทั้งที่ สัดส่วนกำลังแรงงานในระบบเศรษฐกิจประเทศไทยครั้งหนึ่งเป็นผู้หญิง ผู้นำชุมชนจำนวนไม่น้อยมีผู้หญิงเป็นแกนนำสำคัญ พิจารณาจากภาพประกอบที่ 1 และในภาพประกอบที่ 2 เป็นการตอกย้ำภาพลักษณะการเป็นผู้นำของเพศภาวะชายในบริบทโรงเรียน ที่ครูใหญ่ และหัวหน้าชั้นเรียนต่างล้วนถูกนำเสนอให้อิงอยู่กับเพศภาวะชายแบบตายตัว ซึ่งมีให้เห็นในหนังสือแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการทุกยุคสมัย ทั้งในวิชา ภาษาไทย ประวัติศาสตร์ ลีทธิพลเมือง และການงานอาชีพ (มาตี, 2552)

ภาพประกอบที่ 1

ภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบที่ 1 ปรากฏอยู่ในหนังสือแบบเรียนของกระทรวงศึกษา ชุดหน้าที่พลเมืองฯ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ปี 2548, (อ้างใน มาตี, 2552: 289) เป็นภาพผู้ใหญ่บ้าน (ผู้ชาย) กำลังนำประชุมลูกบ้าน ซึ่งลูกบ้านผู้หญิงถูกนำเสนอว่าแม้แต่ผู้ที่กำลังตั้งครุฑก็เข้าร่วมการประชุมและยังเลือกนั่งแถวหน้าสุดด้วย ส่วนภาพประกอบที่ 2 อยู่ในหัวข้อ **โรงเรียนสีเขียว** มีรายละเอียดว่า วันหนึ่งครูใหญ่ประชุมนักเรียนในห้องประชุม และบอกว่า นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ชนะการประกวดปลูกต้นไม้ ครูใหญ่เรียกหัวหน้าชั้นไปรับรางวัล เด็กชายวิชาซึ่งเป็นหัวหน้าชั้นจึงไปรับรางวัลจากครูใหญ่ (หน้า 18)

ภาพประกอบที่ 3

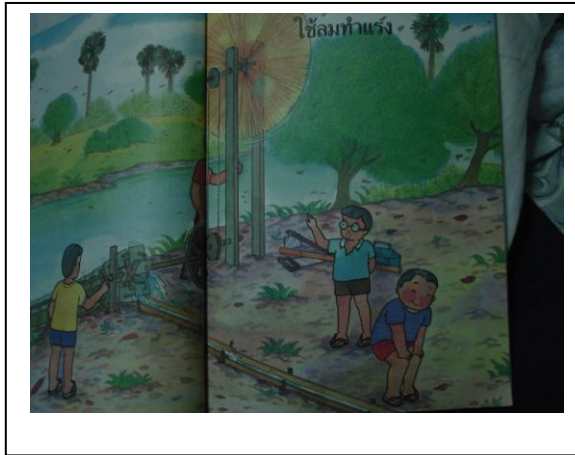

ภาพประกอบที่ 4

ภาพประกอบที่ 3 ปรากฏในหนังสือแบบเรียนหน้าที่พลเมือง ฯ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 กระทรวงศึกษาธิการ ปี 2548 ในหน้า 42 เป็นภาพครอบครัวขยาย **ตั้งวงล้อมรับประทาน** อาหาร โดยที่ ตา พ่อ และลูกชายนั่งรอกินข้าว ในขณะที่ยายป้อนข้าวหลาน แม่และลูกสาวกำลังยกอาหารหวานคาวมาวางในวง (อ้างใน มาตี , 2552: 289) ส่วน ภาพประกอบที่ 4 อยู่ในบทที่ 10 **หมู่บ้านทอผ้า** ตำราเรียนนำเสนอให้เป็นภาพตัวแทนหมู่บ้านแบบไทยๆ ที่เด็กและผู้หญิงถูกสื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและมีบทบาทในการสืบต่อวัฒนธรรม แม้อินภาพรีบตัดชุดนางรำหรือชุดนักแสดงศิลปะพื้นบ้านให้ประกาย แสดงว่าแม่เป็นผู้มีฝีมือในการเย็บปักถักร้อย ส่วนเด็กหญิงประกายได้รับบทบาทเป็นผู้สืบต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีชุดสวยๆสวมใส่และตัดเย็บจากฝีมือแม่ ในขณะที่ เด็กผู้ชายในภาพประกอบที่ 5 ถูกนำเสนอภาพเชื่อมโยงกับกิจกรรมการเรียนรู้นอกสถานที่หรือในวิถีชีวิตจริงกับวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ ภาพที่ 4 และ 5 อยู่ในหนังสือเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐานภาษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 เล่ม 2 ตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ฉบับปรับปรุง พุทธศักราช 2533หน้า และ 80 ของกระทรวงศึกษาธิการ

ภาพประกอบที่ 5

ภาพประกอบที่ 6

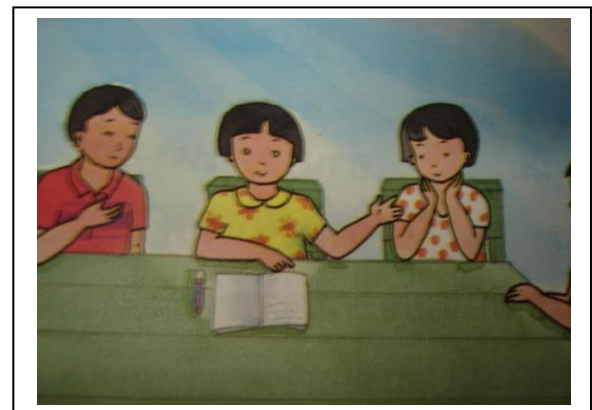
ในหนังสือตำราภาษาไทยชุดเดียวกัน บทที่ 15 **ผู้บำเพ็ญประโยชน์** มีภาพประกอบทั้งหมด 4 ภาพ ได้แก่ภาพลูกเสือ ลูกเสือสำรอง การฉีดยา การตรวจผู้ป่วย ทั้งหมดเป็นภาพเด็กชายที่สวมบทบาท ตั้งแต่เป็นลูกเสือและเป็นแพทย์ ส่วนภาพผู้รับบริการ คือ ผู้หญิงสูงวัย

เค้าโครงความหวังเริ่มเปิดแยมเล็กน้อย ด้วยมีภาพประกอบที่แสดงให้เห็นว่าประชาชนทั้งสองเพศภาวะมีสิทธิไม่แตกต่างกันเริ่มปรากฏในเรื่องราวเกี่ยวกับการออกเสียงในระบอบประชาธิปไตยที่หนุ่มแดงและเพื่อนชายช่วยกันติดยาประกาศ และหนุ่มแดงเป็นผู้นำเสนอความเห็นในที่ประชุมกลุ่มของนักเรียน (ภาพประกอบที่ 7 และ 8) ทั้ง 2 ภาพ อยู่ในหนังสือเรียนภาษาไทย ชุดพื้นฐาน ภาษาของกระทรวงศึกษาธิการที่กล่าวถึงข้างต้น

ภาพประกอบที่ 7

ภาพประกอบที่ 8

นอกจากนี้ ในช่วงครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา คุณครูที่รับผิดชอบวิชาเพศศึกษาเริ่มมีการสอดใส่แนวคิดเพศภาวะสู่การเรียนรู้ในห้องเรียน ผู้นำสตรีสายศิลป์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มมีพื้นที่ในชั้นเรียนอยู่บ้างเล็กน้อย บทบาทเหล่านี้อาจจุดประกายให้เยาวชนรุ่นเยาว์ทั้ง 2 เพศมีจินตนาการต่อพื้นที่และบทบาทหญิงชายที่ยืดหยุ่นและมีทางเลือกมากขึ้นก็อาจเป็นไปได้

ปรากฏการณ์ที่ชี้ว่าโรงเรียนยังไม่มีศักยภาพเป็นสถาบันนำการเปลี่ยนแปลงเพื่อท้าทายกับโครงสร้างอำนาจเพศภาวะ (gender order) แบบดั้งเดิม ไม่ยกเว้นแม้แต่ในประเทศที่มีสตรีเป็นนักการเมืองในสัดส่วนที่สูง Robert Connell (1987) เสนอว่า ในกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย การเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจเพศภาวะมักได้รับการต่อต้านจากบุรุษเพศอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการต่อต้านในวิถีชีวิตประจำวัน การต่อต้านท้าทายแม้ว่าอยู่ในลักษณะไม่โจ่งแจ้ง อาทิ ผ่าน สายตา ท่าทาง และผ่านทางภาษา แต่มีผลให้การริเริ่มและการดำเนินนโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กและผู้หญิงก้าวหน้าอย่างล่าช้า อาจด้วยเหตุนี้ Connell (1982) จึงชี้ว่า ความเท่าเทียมระหว่างเพศที่ตั้งอยู่บนฐานระดับปริมาณไม่เพียงพอ การประเมินผลสำเร็จความก้าวหน้าทางการศึกษา จึงไม่ควรเน้นที่สัดส่วนของเด็กหญิงเข้าไปแทนที่นักเรียนชายเพียงลำพัง แต่ควรก้าวไปสู่การประเมิน/ตรวจสอบการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในโรงเรียน และในชีวิตประจำวันของเด็กทั้งสองเพศภาวะ ว่ามีการอคติและเหยียดหยามทางเพศมากน้อยเพียงใด ในงานของ Nelly Stromquist (2003) ก็ได้ตั้งข้อสังเกตในทำนองเดียวกันว่า โรงเรียนมีแนวโน้มจัดการศึกษาตามแนวจารีต เด็กและสตรีที่ผ่านระบบโรงเรียนจึงไม่ได้รับการบ่มเพาะหล่อหลอมทางความคิดเพื่อต่อรองกับระบบชายเป็นใหญ่ นอกจากนี้ ผู้เขียนยังอ้างว่า มิงงานวิจัยและประสบการณ์ที่สกัดจากการทำงานขององค์กรสตรีในหลายภูมิภาคที่ระบุว่า การศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สร้างความเป็นตัวตนและการมีอำนาจในตัวเอง เกิดขึ้นในพื้นที่นอกระบบโรงเรียน ในงานของ Weiner (1997; 2004) เสนอในทำนองเดียวกันว่า นักวางแผนที่นิยมกล่าวถึงความสำเร็จของนโยบายทางการศึกษาของเด็กหญิง มักละเลยที่จะตรวจสอบความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับโลกของงาน อีกนัยหนึ่ง การประเมินความสำเร็จของการศึกษา ควรเป็นการสำรวจตรวจสอบว่า โรงเรียนได้บ่มเพาะ/สร้างจิตสำนึก/ความเป็นตัวตนในเด็กหญิง/ชาย และการก้าวไปสู่โลกของงาน อาชีพ และตำแหน่งแห่งที่ของแต่ละเพศในโลกของงาน การเมืองและส่วนตัวอย่างไร

Nelly Stromquist (2003; 1992) เป็นหนึ่งในนักวิชาการสตรีนิยมผู้วิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่าง การศึกษาเพศภาวะและการศึกษาโรงเรียน โดยเฉพาะในบริบทประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งเสนอให้การเมืองเรื่องการศึกษาก้าวพ้นมุมมองของสำนักคิดสตรีนิยมเสรีนิยม ที่เน้นการปลดปล่อยความเป็นรอง/เป็นอื่นของสตรีเพศด้วยความเสมอภาคเชิงโอกาส Stromquist (2003)

อาศัยจุดยืนและแนวคิดเชิงวิพากษ์ (Critical theory) เป็นกรอบการวิเคราะห์ เธออ้างงานของ John Wilson 'the Subject Women' (1993) ที่ว่า สตรีนิยมจัดอยู่ในกลุ่มแนวคิดเชิงวิพากษ์ มีรากเหง้าความคิดว่า สังคมในทุกวัฒนธรรมมีโครงสร้างความสัมพันธ์แบบพึ่งพา แต่ไร้สมดุล ฉะนั้น การปะทะสังสรรค์ระหว่างปัจเจกที่เป็นสมาชิกสังคมจึงมักดำเนินไปในลักษณะเหลื่อมล้ำและสองมาตรฐาน โครงสร้างความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ปราศจากความสมดุลแฝงตัวอยู่ในสัญญา/รหัสลับ (codes) ชุดต่างๆ ซึ่งได้รับการประดิษฐ์ขึ้น บ่มเพาะ และสืบทอดอย่างต่อเนื่อง สถาบันการศึกษา และโรงเรียนนับเป็นหนึ่งในสถาบันหลักที่ได้รับการมอบหมายจากสังคมและรัฐให้ทำหน้าที่จรรโลงระบบพึ่งพาแบบเหลื่อมล้ำให้คงอยู่ เพศภาวะเป็นหนึ่งในหลายๆ สัญญา/รหัสลับ (codes) ที่ได้รับการประดิษฐ์ขึ้นอย่างวิจิตรบรรจง แต่ความพิเศษของเพศภาวะอยู่ตรงที่เป็นชุดสัญญา/รหัสลับที่เป็นแก่นหลักและแทรกซึมแผ่ซ่านไปทั่วทุกปริมณฑลของสังคม ทั้งนี้เพื่อประดิษฐ์สร้างทั้งความแตกต่างและความเหนือกว่าของเพศภาวะหนึ่ง (ชาย) ต่อกับอีกเพศภาวะหนึ่ง (หญิง) นอกจากนี้สัญญา/รหัสลับเพศภาวะยังมีลักษณะทะลุมิติกาลเวลา คือ เป็นสัญญาที่แนบแน่นอยู่ในหลายๆ สังคมวัฒนธรรม ตั้งแต่ในยุคก่อนทุนนิยม และยังคงเบ่งบานงอกงามในสังคมทุนนิยมและหลังทุนนิยม/โลกาภิวัตน์ สัญญา/รหัสลับชุดอื่นๆ ที่เน้นสืบสานการดำรงอยู่ของความเหลื่อมล้ำในสังคมที่มักถูกกล่าวถึงเสมอๆ ได้แก่ ชนชั้น (class) ชาติพันธุ์ (ethnic) และเชื้อชาติ (race)

ในงานชิ้นเดียวกัน Stromquist (2003) เสนอว่าทฤษฎีสตรีนิยมโดยองค์รวมวางผู้หญิงและชีวิตของพวกเธอให้เป็นศูนย์กลางของการศึกษาวิจัย ผู้หญิงในที่นี้มิได้มีประสบการณ์ร่วมกันแบบหนึ่งเดียวหรือแบบสากล ตรงข้ามสตรีนิยมในระยะหลังๆ เสนอว่า ผู้หญิงเป็นกลุ่มทางสังคม (social category) ที่มีองค์ประกอบหลากหลาย สิ่งที่สตรีนิยมแต่ละสำนักมีส่วนร่วมกันคือ การศึกษาชีวิตและประสบการณ์ของปัจเจกที่เป็นผู้หญิง โดยไม่แยกขาดและละเลยความสัมพันธ์ที่ร้อยรัดพวกเธอซึ่งมีลักษณะเฉพาะเจาะจง ขึ้นอยู่กับบริบทประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมหนึ่งๆ เพราะฉะนั้นรูปแบบความเป็นรองของผู้หญิงจึงอาจปรากฏตัวในลักษณะที่ต่างออกไป และอาจมีความหนักเบาต่างกันอีกด้วย สิ่งสำคัญของสตรีนิยมคือ มุ่งหมายทำความเข้าใจชีวิตผู้หญิงในเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ห่อหุ้มพวกเธอทั้งหมดทั้งหมด และสร้างแผนที่จินตนาการปลดปล่อยความเป็นรองความเป็นอื่นของสตรีเพศและของผู้คนชายขอบ ทฤษฎีสตรีนิยมจึงถูกวางให้เป็นทั้งกระแสทัศน์สองโลกแบบวิพากษ์ เพื่อให้เห็นภาพหลังฉากของความสัมพันธ์ที่กระทำการทารุณกรรมต่อชีวิตของผู้หญิงไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งมักซ้อนทับกันหลายระดับและหลายมิติ และแผนปฏิบัติการนำพาทั้งหญิงและชายให้ก้าวข้ามกับดักของสัญญาเพศภาวะในแต่ละช่วงวัยของชีวิต ในแง่นี้กระแสทัศน์สตรีนิยมจึงเผยให้เห็นความจำเป็นของการวิเคราะห์แบบเชื่อมโยงระหว่าง

พรมแดนจุลภาค/มหภาค ระหว่างความเป็นส่วนตัว/ความเป็นทางการ และการซ้อนทับของพื้นที่ครอบครัว/ชุมชน/โรงเรียน/รัฐ ทั้งนี้สถาบันเหล่านี้ล้วนเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตผู้หญิงไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง การตรวจสอบเพื่อทำความเข้าใจการศึกษาและเพศภาวะจึงไม่อาจมองข้ามความเชื่อมโยงและอิทธิพลของสถาบันเหล่านี้ที่มีต่อการศึกษาระบบโรงเรียน ซึ่งดำรงสถานการณ์แบบย้อนแย้ง (paradoxical situation) ในกระแสเปลี่ยนแปลงผ่านเพศภาวะที่ด้านหนึ่งถูกออกแบบให้เป็นฐานสร้างทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมส่งทอดผู้หญิงไปสู่การมีพลังอำนาจในตัวเอง แต่ในอีกด้านหนึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกตรึงและถูกครอบด้วยแนวคิดและค่านิยมแบบจารีตนิยมชายเป็นใหญ่

การศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมที่กลายเป็นเป้าหมายการโจมตีของนักสตรีนิยมสายถึงรากถึงโคน (Radical feminism) และสายผิวสี (Black feminism) นั้นได้รับการพิจารณาในสองแง่มุม ในด้านหนึ่ง การศึกษาในระบบโรงเรียนถูกโจมตี จากขบวนการเคลื่อนไหวของนักสตรีนิยมโดยเฉพาะในสายถึงรากถึงโคนอย่างต่อเนื่องว่า การศึกษาและโรงเรียนมักทำหน้าที่เป็นกระบวนการกล่อมเกลாதาสังคม ถ่วงทอดและผลิตซ้ำ อุดมการณ์ชายเป็นใหญ่อย่างประณีตบรรจง สร้างความชอบธรรมให้แก่ความรู้ตัวตนของผู้หญิง ทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและสาธารณะ หลักสูตรและหนังสือแบบเรียนละเลยประสบการณ์ผู้หญิง รวมทั้งมีเนื้อหาตอกย้ำภาพลักษณ์บทบาทแม่และเมียแบบตายตัว และมักวางผู้หญิงให้เป็นผู้รับฟังที่ดี ส่วนผู้ชายได้รับการเสนอภาพอย่างต่อเนื่องว่าเป็นผู้รู้ ผู้นำ และเป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว (มาดี, 2552; Burgess and Parker, 1999; Weiner, 1997) ภาพตัวแทนที่นำเสนอซ้ำแล้วซ้ำเล่าข้างต้น เป็นตัวอย่างที่สะท้อนว่า โรงเรียนและแบบเรียนได้ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอด และตอกย้ำอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ผู้คนรุ่นใหม่รุ่นแล้วรุ่นเล่าอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ในความเป็นจริงภาพลักษณ์หญิงชายในยุควิกตอเรียแทบไม่มีในโลกแห่งความเป็นจริง ณ ศตวรรษที่ 21 ดังจะเห็นว่า งานวิจัยในเกือบทุกภูมิภาคต่างเสนอภาพคล้ายคลึงกันว่า รายได้ที่น่ามาใช้จ่ายจุนเจือครอบครัวมากกว่าครึ่งหนึ่ง มาจากรายได้อันน้อยนิดของแม่และลูกสาว ในแง่นี้ การศึกษาสมัยใหม่ถูกวิเคราะห์ว่าเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่จรรโลงระบบคิดที่เอาวัดเอาเปรียบสตรี ผ่านตัวหลักสูตรที่เป็นทางการ (official curriculum) ผ่านตำราเรียน กิจกรรมการเรียนการสอน วิธีเรียนผสมเล่นในโรงเรียน และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน ระหว่างนักเรียน(ชาย)กับนักเรียน(หญิง) ซึ่งเรียกว่าหลักสูตรแฝง (hidden curriculum) หลักสูตรแฝงเป็นแนวคิดที่ต้องการสะท้อนว่าโรงเรียนมิใช่เป็นสถาบันที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ที่กำหนดไว้ในหลักสูตรที่ออกๆเท่านั้น แต่โรงเรียนกำลังตอกย้ำและตอแยอดรหัสลับและสัญญาต่างๆ เพื่อจรรโลงความสัมพันธ์ที่เอาวัดเอาเปรียบและอุดมการณ์ครอบงำด้วย ในที่นี้หมายถึงอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่

แต่ในอีกด้านหนึ่ง นักวิชาการสตรีนิยมสายถึงรากถึงโคนและสตรีนิยมสายสีผิวกลับวาง การศึกษาให้เป็นพื้นที่การต่อสู้เพื่อท้าทายกับอุดมการณ์และโครงสร้างอำนาจทางสังคมที่กีดกันบั่น ทอนอำนาจ และตำแหน่งแห่งที่ของผู้หญิง การศึกษา โรงเรียน และสถาบันอุดมศึกษา ถูกแปร ความหมายให้เป็นเครื่องมือสร้างองค์ความรู้ชุดใหม่ ที่เกิดจากการเรียนรู้และคัดกรองประสบการณ์ การต่อสู้ของผู้หญิง ทั้งในฐานะของผู้ที่ถูกกดทับและผู้มีพลังอำนาจในการแปรเปลี่ยนความสัมพันธ์ ที่เหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชาย ทั้งนี้เพื่อริ้วสร้างจิตสำนึกและอัตลักษณ์ความเป็นผู้หญิงใหม่ที่ทำ ทายการครอบงำของอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ อุดมการณ์ทุนนิยม และการชุดรีดครอบงำผู้หญิงทุก รูปแบบ (Stromquist, 2003; Burgess and Parker, 1999; Weiner, 1997)

การศึกษาที่มักถูกกล่าวถึงในมุมมองที่สองชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวคิดหลังโครงสร้าง นิยม (Post structuralism) ที่ให้ความสำคัญแก่ปัจเจกในฐานะผู้กระทำ (agency) ที่สามารถต่อสู้ ต่อรองกับระบบคิดและอิทธิพลของโครงสร้างสังคมที่มักกดทับปัจเจกให้อ่อนแรงอยู่เสมอๆ การศึกษาจึงมีนัยถึงพลวัตและกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง เป็นพื้นที่สร้างการเรียนรู้และการถ่ายทอด ความรู้ ทั้งที่เฉพาะด้านและทั่วไป ที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกระบบโรงเรียน การศึกษาจึงอาจปรากฏทั้ง ในรูปแบบที่เป็นทางการ ไม่เป็นทางการ และในรูปแบบตามอัธยาศัย อาทิ การเรียนรู้และการ ถ่ายทอดความรู้ผ่านระบบครอบครัว สถาบันสื่อ และชุมชน ในขณะที่ระบบโรงเรียน (schooling) มี นัยถึงความเป็นสถาบันที่เป็นทางการ (อาทิ โรงเรียน และมหาวิทยาลัย) และได้รับมอบหมายจาก สังคมให้ทำหน้าที่จัดการศึกษาในเรื่องความรู้เฉพาะด้าน

ด้วยนิยามการศึกษาและโรงเรียนใหม่ ในช่วงหลังทศวรรษ 1980 มีงานศึกษาวิจัยจำนวน หนึ่งที่เริ่มให้ความสำคัญแก่การตรวจสอบการประดิษฐ์สร้างตัวตนของเด็กในเชิงเพศภาวะใน สถาบันการศึกษา และต่างชี้ว่า บริบทสังคมและกระบวนการปะทะสังสรรค์ระหว่างเด็กเพศหญิง และชายที่กระทำซ้ำๆ กลับไปกลับมาในสถาบันการศึกษา ส่งทอดสู่การก่อรูปและสร้าง ความหมาย ความเป็นตัวตนทั้งความเป็นตัวฉัน (self) และความเป็นคนอื่น (other) ในเด็กทั้งสองเพศแบบฝัง ลึก แม้ว่าเด็กไม่ได้จำยอมต่ออำนาจของโรงเรียนอย่างง่ายดาย ทว่าปฏิเสธไม่ได้ว่าบทบาทของ โรงเรียนในการกล่อมเกลาคเด็ก 2 เพศให้เกิดความเป็นตัวฉันและความเป็นคนอื่นมีความสำคัญมาก ซึ่งสามารถตรวจสอบได้จากการวิเคราะห์ตำราเรียน และการสังเกตการณ์กระบวนการเรียน/สอน พลวัตในห้องเรียน รวมทั้งบรรยากาศรอบๆพื้นที่โรงเรียน ในด้านหนึ่ง งานเหล่านี้ชี้ว่าตำราเรียนใน ทศวรรษที่ 1980 ยังคงถ่ายทอดภาพลักษณ์ทางลบต่อเรื่องราวของผู้หญิง ดังที่พบในงานของ Audrey Smock (1981) ซึ่ง ผู้เขียนเสนอว่าหนังสือตำราเรียนไม่ได้ทำให้เห็นชัดเจนเรื่องสถานะเป็น รอง (ด้อยค่า) ของผู้หญิง แต่กลับแสดงให้เห็นบทบาทที่จำกัดและลดบุคลิกภาพการแสดงออกใน

บางด้านที่ต่างไปจากความคาดหวังของสังคมลง ในทำนองเดียวกัน Robert Connell (1987) วิพากษ์ว่าโรงเรียนไม่ได้ทำการสอนเพื่อท้าทายกับโครงสร้างอำนาจเพศภาวะแนวจารีต (traditional gender orders) แต่อย่างใด

เพศภาวะ (Gender) และศาสตร์การสอนแนวสตรีนิยม (Feminist Pedagogy)

เพศภาวะ ซึ่งมีความหมายกว้างๆ ว่า เพศที่ถูกกำหนดและประดิษฐ์สร้างโดยสังคมและวัฒนธรรมนั้น ตรงกับ คำ gender ในภาษาอังกฤษ คำ/มโนทัศน์ gender เป็นที่รับรู้ในสังคมไทย ราวๆ ทศวรรษ 2530 และได้รับการถอดความหมายเป็นภาษาไทยหลากหลายพอสมควร ในยุคเริ่มแรกโดยเฉพาะในแวดวงการพัฒนาสังคม คำ gender ได้รับการเทียบเคียงเป็นภาษาไทยว่า 'บทบาทหญิงชาย' ซึ่งมีความหมายหลวมๆ ว่า หมายถึงประเภทของพฤติกรรม บทบาทความรับผิดชอบ และความคาดหวังของสังคมที่อิงอยู่กับเพศใดเพศหนึ่งค่อนข้างชัดเจนและมีลักษณะหยุดนิ่ง ที่สำคัญ คำ บทบาทหญิงชาย ได้เปิดโลกทางความคิดที่ชี้ให้เห็นว่าเพศทางชีววิทยา (sex) และเพศทางสังคม (gender) ไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยที่บทบาทหญิงชาย หรือ gender มีความหมายว่าเป็นเพศทางสังคม ซึ่งสังคมเป็นผู้กำหนดและประดิษฐ์สร้างความหมายขึ้นมา ส่วนคำว่า sex มีความหมายว่าเป็นเพศเชิงชีววิทยา ที่อาจหมายถึง เฉพาะโครโมโซมเท่านั้น ต่อมานักวิชาการสตรีศึกษา (สุชาดา, 2547) ได้คิดหาคำแปลใหม่ที่ต้องการให้สื่อความหมายและอิงอยู่กับทฤษฎีสตรีนิยมสำนักต่างๆ มากขึ้น คำ gender จึงถูกแทนที่ด้วยคำไทย ตั้งแต่ เพศสภาพ เพศภาวะ เพศสัมพันธ์ เพศวัฒนธรรม และเพศภาวะ ซึ่งมีการเริ่มใช้เมื่อไม่นาน

ดังที่ สุชาดา ทวีสิทธิ์ (2547: 4-5) เสนอว่า คำ เพศภาวะน่าจะเริ่มใช้จริงจังในแวดวงวิชาการ ตั้งแต่ ปี 2547 เป็นต้นมา สุชาดาซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มนักวิชาการที่ค้นคิดคำแปล gender ว่า 'เพศภาวะ' อรรถาธิบายว่า เพศภาวะ น่าจะมีความเหมาะสมและสื่อความหมาย gender ในภาษาต่างประเทศได้ตรงกว่าคำ เพศสภาพและเพศสภาพ ที่เริ่มใช้อย่างแพร่หลายมาก่อนหน้าพอสมควรแล้ว ทั้งนี้ gender เป็นคำที่ต้องการจะสื่อว่า เป็นเพศที่ถูกหนดขึ้นจากสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งๆ จึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งตรงกับคำ 'ภาวะ' ในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ที่เมื่อเป็นคำนาม มีความหมายว่า 'ความเกิด ความมี ความปรากฏ' ส่วนคำ 'สภาพ' และ 'สภาวะ' มีความหมายว่า 'เหตุการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ' จึงอาจสื่อความหมายที่ทำให้เกิดความเข้าใจว่า gender เป็นสภาพธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงแก้ไขไม่ได้

Weiner (2004) อ้างงานของ Stanley Harding (Harding, 1986, อ้างใน Weiner, 2004: 6) ที่ได้แยกแยะเพศภาวะในเชิงการวิเคราะห์ออกเป็น 3 รูปแบบ โดยที่เพศภาวะทั้งสามรูปแบบมีความเชื่อมโยงและซ้อนทับกัน ได้แก่

1. เพศภาวะที่เป็นโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม (gender structure) ซึ่งหมายถึงโครงสร้างความคิดความเชื่อในการแบ่งงานทางสังคมเชิงเพศภาวะ (gender division of labour) รูปธรรมที่สะท้อนความคิดความเชื่อการแบ่งงานเชิงเพศภาวะที่มักเชื่อมโยงกับการจัดแบ่งพื้นที่ทางสังคม ได้แก่ การแบ่งงานบ้านและการเลี้ยงดูอบรมบ่มเพาะสมาชิกในครัวเรือนให้เป็นผู้หญิงอย่างตายตัว ส่วนงานในพื้นที่สาธารณะ ทั้งในโลกเศรษฐกิจและการเมืองได้รับการจัดแบ่งให้เป็นงานและพื้นที่ของผู้ชาย ด้วยรูปธรรมการจัดแบ่งพื้นที่และงานผู้หญิง/ผู้ชายเป็นเพียงรูปธรรมที่แตกหน่อออกมาจากเค้าเงื่อน ที่เป็นโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมเชิงเพศภาวะ (gender structure) ส่งผลให้การสลับสับเปลี่ยนพื้นที่และบทบาทระหว่างปัจเจกในแต่ละเพศภาวะเป็นไปอย่างยากลำบาก และมีต้นทุนทางสังคมสูง เด็กผู้หญิงจึงมักได้รับการแนะนำจากครูแนะนำให้เลือกเรียนในวิชาที่เหมาะสมกับความคาดหวังของสังคม คือ การเข้าสู่อาชีพครูและพยาบาล ส่วนเด็กผู้ชายได้รับการชี้แนะให้เรียนวิชาด้านรัฐศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์และแพทยศาสตร์ สาระและวาทกรรมในทำนองเดียวกัน ก็มักได้รับการตอกย้ำในตำราเรียนทุกระดับชั้น ที่ผู้หญิงมักเป็นแม่บ้านแม่เรือน ส่วนพ่อทำงานนอกบ้าน ในกรณีที่มีอาชีพสมัยใหม่ ผู้หญิงมักเป็นครูและพยาบาล ส่วนผู้ชายสามารถเป็นได้ทั้งตำรวจ ทหาร ตุลาการ ปลัดอำเภอ ผู้ใหญ่บ้านและนักการเมือง (มาตี 2552) ทั้งนี้ด้วยอุดมการณ์ความเชื่อในสังคมและวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ได้จัดสรรพื้นที่และบทบาทให้บุรุษเพศมีอาณาบริเวณกว้างขวาง

2. เพศภาวะที่เป็นระบบโครงสร้างสัญลักษณ์ (gender symbolism) อันหมายถึงระบบคิดและการรับรู้เรื่องราว การประดิษฐ์และตกแต่งสัญลักษณ์และรหัสหมายในแบบชั่วคราวข้ามตามเพศภาวะหญิงและชายเช่นความอ่อนแอ ความอ่อนหวาน และความเป็นแม่เป็นเมีย มักถูกหมายรู้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของเพศภาวะแม่ ส่วนสัญลักษณ์ที่เป็นชั่วคราวข้าม ได้แก่ ความเข้มแข็ง ก้าวร้าวและกล้าหาญถูกรับรู้ว่าเป็นรหัสหมายความเป็นชายชาย

3. เพศภาวะที่เป็นลักษณะและพฤติกรรมปัจเจกบุคคล (individual gender) คือ การควบคุมและกล่อมเกลางของสถาบันทางสังคมเพื่อสร้างบุคลิกภาพและพฤติกรรมความเป็นเพศภาวะของแต่ละปัจเจกในแต่ละวัฒนธรรมให้มีลักษณะความเป็นเฉพาะในแต่ละเพศภาวะ ที่อิงแอบกับเพศสรีระ อาทิ การตั้งชื่อ การให้ความหมายต่อส่วนต่างๆของร่างกาย การใช้ภาษาที่จำเพาะสำหรับเด็กแต่ละเพศ การแยกของเล่นและการละเล่นของเด็กออกเป็นสองเพศ การ

กำหนดรูปแบบและสีของเสื้อผ้า การกำกับพื้นที่และเส้นแบ่งพฤติกรรมและการกระทำทางสังคม ออกเป็น 2 ประเภท ทั้งหมดนี้เพื่อให้เกิดการหามายรู้ความเป็นเพศเฉพาะในแต่บุคคลในระดับ บุคลิกภาพ และการแสดงออกภายนอก

สำหรับ Harding การศึกษาเพื่อแปรเปลี่ยนอำนาจระหว่างหญิงชายต้องไม่หยุดนิ่งอยู่ที่ ระดับพื้นผิวนอกสุด ซึ่งก็คือรูปแบบที่ 3 ด้วยการเน้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของปัจเจก อาทิ การรณรงค์ให้ผู้หญิงก้าวข้ามธรรมเนียมบ้านไปสู่โลกการเมือง โดยไม่ตระหนักถึงโครงสร้างการแบ่งงาน ทางสังคมเชิงเพศภาวะ และระบบสัญลักษณ์ที่เป็นรหัสหมายคอยตอกย้ำที่ทางและบทบาทของ หญิงชายในสังคมมักบรรลุผลอย่างจำกัดและไม่ยั่งยืน ด้วยผู้หญิงเองและสังคมส่วนใหญ่ยังถูกตั้ง อยู่กับแนวคิดการแบ่งงานกันทำเชิงเพศภาวะซ้ำแล้วซ้ำเล่าผ่านหน้าสื่อ ละครทีวี และในวิถี ชีวิตประจำวัน ตำราเรียนและหลักสูตรแฝงในโรงเรียนได้ทำหน้าที่ตอกย้ำและตรึงความคิดความ เชื่อข้างต้นเช่นกัน Weiner (2004) ชีวทัศน์สตรีนิยมได้สร้างการปฏิบัติการทางสังคมผ่านพื้นที่ทาง การศึกษาเพื่อเปลี่ยนแปลงสถานะที่ถูกกดทับของผู้หญิงและความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงเพศภาวะ (gender relations) ใน 3 รูปแบบที่ Harding นำเสนอใน 3 วิธีด้วยกัน ได้แก่

1. วิถีการเมือง (Political) กล่าวคือ นักสตรีนิยมการศึกษาได้พยายามสร้างการ เปลี่ยนแปลงโลก โดยการเข้าไปปรับเปลี่ยนเงื่อนไขทางการศึกษา และเงื่อนไขในชีวิตประจำวันของ เด็ก/ผู้หญิงให้ใกล้เคียงกับเด็ก/ผู้ชายให้ได้มากที่สุดแม้ยังไม่เสมอภาคก็ตาม การปฏิบัติการในส่วน นี้มักกระทำในพื้นที่การเมืองและพื้นที่สาธารณะต่างๆ และนับว่าเป็นการปฏิบัติการที่ก้าวหน้า เมื่อ พิจารณาจากจำนวนเด็กและผู้หญิงที่เข้าสู่ระบบโรงเรียน

2. การวิพากษ์แนวคิดและวาทกรรมกระแสหลัก (Critical) การวิพากษ์ท้วงติงเป็น กระบวนการหนึ่งที่สตรีนิยมเข้าไปท้าทายทางวิชาการ/และการประดิษฐ์สร้างวาทกรรมกระแสหลัก เกี่ยวกับการรู้ (knowing) และการปฏิบัติการเรียนรู้ (doing) อย่างโดดเด่นและต่อเนื่อง อาทิ นัก สตรีนิยมมักเข้าร่วมในการตั้งคำถามเกี่ยวกับวิธีการทำความเข้าใจโลก และการสร้างองค์ความรู้ใน ศาสตร์สาขาต่างๆ เพื่อเข้าใจและอธิบายโลก นอกจากนี้ยังมีการท้าทายเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ความ เป็นกลาง/ความเป็นวัตถุวิสัย/ความไม่มีอคติในกระบวนการวิจัยที่ถือว่าเป็นแนวทางการศึกษาวิจัย ที่ได้รับการยอมรับมาเป็นเวลานานในงานศึกษาทางสังคมศาสตร์และการศึกษา

3. การปฏิบัติการทางสังคม (Practical) การปฏิบัติการเป็นพื้นที่การเมืองสำคัญซึ่งนักสตรี นิยม ครู นักเรียน และบุคลากรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทำให้บริการสาธารณะ อาทิ ผู้ปฏิบัติงานใน ภาครัฐที่ทำงานให้บริการด้านสวัสดิการ (care workers) เข้าร่วมสร้างวิถีปฏิบัติในองค์กรเพื่อให้เกิดความเสมอภาค/ความเป็นประชาธิปไตยในโลกของงานที่พวกเขาช่วยรับผิดชอบ และระหว่างผู้

ให้บริการและผู้ที่มีสิทธิ์รับบริการ รวมทั้งการเปิดให้มีการถกเถียงเกี่ยวกับจรรยาบรรณทางวิชาชีพ และการทำงานในวิถีประจำวันเพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของผู้หญิงให้เข้มข้นมากขึ้น

การขับเคลื่อนในแต่ละระดับนับว่ามีคุณูปการที่เป็นรูปธรรมให้เห็นดังนี้คือ การเผยให้เห็น ความเสียเปรียบของผู้หญิงและการถูกเลือกปฏิบัติของเด็กหญิง การเผยข้างต้นก็เพื่อต่อยอดให้ผู้มีส่วนได้เสีย และนักวางแผน เห็นสถานการณ์ที่ผู้หญิง/เด็กเผชิญอยู่ในชีวิตประจำวัน อาทิ งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นผลการเรียนของเด็กผู้หญิงในวิชาวิทย์/คณิต/เทคโนโลยีที่ล้าหลังกว่าเด็กผู้ชายว่า น่าจะอิงอยู่กับมายาคติของผู้ให้บริการหรืออีกนัยหนึ่งชี้ว่า การจัดองค์กรของโรงเรียนในแนวปีตุลดา นิยมได้สร้างจุดเสียเปรียบให้เด็กหญิงอย่างไรและในรูปแบบอะไรบ้าง ซึ่งต่อมาก่อให้เกิดการ ปรับเปลี่ยนการเรียนการสอนในกลุ่มวิชาดังกล่าวขึ้นในหลายประเทศ สตรีนิยมได้วิพากษ์เกี่ยวกับ ความรู้ของโรงเรียนโดยเฉพาะหลักสูตรที่ใช้ในโรงเรียน ซึ่งมักจะเน้นเสนอภาพตายตัวของแต่ละเพศ ภาวะ ทำให้เด็กผู้หญิงเชื่อว่าวิชาวิทย์/คณิต/เทคโนโลยีไม่เหมาะสมกับตัวเอง รวมทั้งเรื่องราวที่ นักวิทยาศาสตร์มักถูกเสนอว่ามีเพียงแต่ผู้ชาย รวมทั้งอคติของครูที่มักมีเจตคติว่า วิชาในกลุ่มวิทย์/ คณิต/เทคโนโลยี เด็กผู้ชายมีความสามารถมากกว่า จึงพุ่งความสนใจไปกระตุ้นเฉพาะเด็กเพศชาย นอกจากนี้สตรีนิยมยังเผยให้เห็นว่า ตำราเรียนในหลายวิชา ทำให้เด็กหญิงถูกมองไม่เห็นที่ทาง ตัวเอง หรือมองเห็นแต่เห็นแบบบิดเบือน/ตายตัว ตัวอย่างเช่น ในวิชาประวัติศาสตร์ ที่มักเป็นพื้นที่ เสนอเรื่องราวของฮีโร่ของชาติ แต่พบว่าฮีโร่ส่วนใหญ่มักผูกขาดไว้กับเพศชายเท่านั้น นักวิทยาศาสตร์ก็มักมีแต่เฉพาะบุรุษเพศเช่นกัน (มาตี, 2552; Weiner,1993) ฉะนั้น สารการเรียนรู้อันในโรงเรียน/ตำราเรียนจึงถูกวิจารณ์ว่าเป็นการสร้างภาพให้ผู้หญิงเป็นแบบผู้หญิงใน คริสต์ศตวรรษที่ 19-20 คือมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ครอบครัว งานบ้านและมองว่าโลกของผู้หญิงคือ ครอบครัว ในช่วงดังกล่าวทฤษฎีทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาได้เสนอคำอธิบายที่ต่อยอดความเป็น รongของผู้หญิงที่ว่า ความเป็นผู้หญิงคือ ธรรมชาติ และบทบาทที่ผู้หญิงได้รับมอบหมาย ซึ่งได้แก่ ความเป็นแม่ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมที่เป็นสากล

นอกจากวิพากษ์ห้องเรียนและตำราเรียนว่าทำหน้าที่ถ่ายทอดระบบชายเป็นใหญ่ไปสู่ตัว เด็กทั้งสองเพศอย่างขยันขันแข็งแล้ว นักสตรีนิยมการศึกษายังได้พัฒนาจุดยืนทางคุณค่าของการ ปฏิบัติการในห้องเรียน (praxis) ที่เชื่อมประสานกับประเด็นที่สังคมใหญ่กำลังถกเถียงและแสวงหา คือ การกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตย การคิดเชิงวิพากษ์ การเปิดใจรับฟังเสียง ต่างๆ (voices) อย่างมีขันติ การเรียนรู้แบบสานเสวนา (dialogue) และนำประสบการณ์ส่วนตัว เป็นบทเรียน เป็นต้น ประเด็นเหล่านี้ส่วนหนึ่งมักนำเสนอในคำที่เรียกว่า ศาสตร์การสอนแนวสตรี นิยม (feminist pedagogy) ซึ่งถกเถียงเชิงคุณค่าที่นักสตรีนิยมการศึกษาเสนอเกิดจากการ

ประเมินว่าในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ มักมีรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ทั้งในและนอกห้องเรียนที่ไปกดทับตัวตน ลดโอกาส และสิทธิ/เสียงของเด็กหญิง (Stone, 1994) ในงานของ Stromquist (2003) ชี้ให้เห็นความก้าวหน้าของการปฏิรูปโรงเรียนในแนวสตรีนิยมที่ยึดห้องเรียน หลักสูตรและตำราเรียน เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ (praxis) ทั้งนี้ในบางประเทศ มีการริเริ่มโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการระหว่างนักสตรีนิยมและโรงเรียนที่มุ่งให้ห้องเรียนและหลักสูตรมีเจตจำนงเพื่อเขย่าโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมเชิงเพศภาวะ (gender structure) แบบดั้งเดิม และส่งเสริมโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมเชิงเพศภาวะแบบใหม่

เพื่อรื้อถอนความรู้ที่มักให้ภาพความเป็นหญิงและชายรวมทั้งภาพการแบ่งงานในสังคมที่ตายตัว บางประเทศได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่ที่น่าร่อง และได้รับความช่วยเหลือบางด้าน ในการพัฒนาโครงการพัฒนาและวิจัยเพื่อลดทอนหรือขจัดตำราเรียนที่แอบอิงอยู่กับจารีตดั้งเดิมออกจากหลักสูตรและห้องเรียน แต่ส่วนใหญ่ยังอยู่ระหว่างการเริ่มต้น ประเทศที่บุกเบิกสร้างตำราเรียนใหม่ ได้แก่ ประเทศปากีสถาน มาลาวี บังคลาเทศ เม็กซิโก และศรีลังกา ความคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงตำราเรียนอาจจำแนกได้เป็น 3 ระดับ ดังนี้ คือ

1. สร้างความเป็นกลางเชิงเพศภาวะ (gender neutral approach) แผนงานในส่วนนี้ประกอบด้วยความพยายามทั้งหมดที่จะขจัดภาษาและสัญลักษณ์ที่เปิดเผยและซ่อนเร้นอันสะท้อนอคติทางเพศเพื่อให้น้อยที่สุด เนื้อหาที่เป็นเป้าของการปรับรื้อ มีตั้งแต่การให้ความสำคัญหรือการเน้นจุดเด่นของความเป็นชายเกินความจำเป็น รวมถึงการยกตัวอย่างที่เน้นน้ำหนักไปที่การให้ผู้ชายเป็นผู้แสดง เป็นผู้กระทำ มากเกินความจำเป็น หรือไม่สมดุล ในขณะที่ห้องเรียนมีองค์ประกอบของเด็กอย่างน้อย 2 เพศ

2. ลดและจัดการให้ความสำคัญแก่ภาพลักษณ์ตายตัวในความเป็นผู้หญิงและผู้ชาย รวมทั้งภาพลักษณ์การแบ่งงานทางเพศภาวะ (gender division of labour) เนื้อหาในตำราที่เป็นที่สังเกตว่ามีแนวโน้มจรรโลงภาพลักษณ์ข้างต้น อาทิ บทบาทที่พวกเขาแสดงในกิจกรรมแควดวงสังคมในชีวิตประจำวัน และในโลกการทำงาน รวมทั้งบุคลิกภาพที่คาดว่าเป็นของละเพศ

3. สร้างต้นแบบการทำทนายและตรวจสอบลัทธิเหยียดผิวและอคติทางเพศ การปฏิรูปในระดับที่ 3 วางน้ำหนักสร้างพื้นที่ใหม่ในตำราเรียน พื้นที่ใหม่จะแสดงให้เห็นภาพลักษณ์ของผู้หญิงและผู้ชายในเชิงทางเลือกซึ่งจะทำทนายภาพลักษณ์บทบาทตายตัว ในขณะที่เดียวกันก็แสวงหาวิธีการสร้างวัฒนธรรมองค์กรทางสังคมใหม่

Stromquist (2003) ตั้งข้อสังเกตว่า วิธีการ 3 แบบข้างต้น วิธีที่ 3 มีความก้าวหน้าและชี้ให้เห็นการขับเคลื่อนในทิศทางที่สร้างสรรค์มากที่สุด โดยปกติบทบาทของรัฐบาลในการแก้ไข

ตำราเรียนจำกัดอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในระดับเบื้องต้น ความพยายามสร้างเนื้อหาตำราที่มีความเป็นกลางในเรื่องเพศภาวะ ในบางประเทศที่ได้เลือกให้อยู่ในโครงการนำร่องข้างต้น มีความพยายามเคลื่อนไปสู่วิธีการที่ 2 คือ การสร้างเนื้อหาการลดทอนและขจัดลัทธิเหยียดเพศ อย่างไรก็ตาม พบว่าการเปลี่ยนแปลงในเชิงภาษา สัญลักษณ์และภาพตัวแทนของความเป็นผู้หญิงที่ห่างจากรากเหง้าวัฒนธรรมเดิมไม่ใช่เรื่องง่าย ๆ เริ่มตั้งแต่ความจำเป็นที่จะต้องทบทวนเกี่ยวกับวิธีคิดในเรื่องดังกล่าว และต้องการการทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับภาษาและสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เป็นร่างทรงของโครงกรอบวิธีคิดแบบเดิมต่อเรื่องเพศภาวะ จากโครงการวิจัยและพัฒนาข้างต้น สิ่งที่ได้เรียนรู้คือการยืนยันว่า ความสำเร็จที่ลึกซึ้งของเด็กหญิงในโรงเรียนต้องผ่านการสร้างระบบหนุนช่วยอย่างระมัดระวังเกี่ยวกับการจัดวางประสบการณ์และการปะทะสังสรรค์กับเพื่อนผู้ชาย และสิ่งแวดล้อมที่รายรอบ โครงการฯ ในลักษณะดังกล่าวนับว่าจำเป็น เนื่องจากไม่เพียงแต่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อการสร้างความแตกต่างของความเป็นหญิง-ชาย แต่ยังช่วยให้เราเข้าใจว่าอะไรบ้างจำเป็นสำหรับการปฏิบัติการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งถึงรากเหง้าของปัญหา ปัจจุบันงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นข้างต้นมีการให้ทุนสนับสนุนบ้างแล้ว แม้มีอย่างจำกัดจำเขี่ย อาทิ The Forum of African Women Educationalist (FAWE) ซึ่งตั้งอยู่ในอนุภูมิภาคซัสสะฮารา แอฟริกา (Sub-Saharan Africa) เป็นต้น ในอนุภูมิภาคดังกล่าว สัดส่วนการเข้าสู่ระบบโรงเรียนของเด็กหญิงเมื่อเทียบกับเด็กชายนับว่าค่อนข้างต่ำมาก สิ่งริเริ่มข้างต้น คือความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นว่าต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับเนื้อหาหลักสูตร และตำราเรียน ที่สร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับร่างกาย เพศสัมพันธ์และความเป็นพลเมืองในความหมายต่างๆ ที่เด็กประสบพบเจอในชีวิตประจำวัน ทั้งในและนอกตำราเรียน

ส่วนในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า งานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาของเด็กผู้หญิงได้เริ่มเคลื่อนตัวจากการวางน้ำหนักไปที่การแสดงภาพของความไม่เท่าเทียมทางโอกาส ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงปรากฏอยู่ ไปสู่วิถีทางใหม่ที่ (1) เป็นการวิจัยที่จะชี้ให้เห็นว่าความไม่เท่าเทียมดังกล่าวได้รับการสืบสานอย่างไรในห้องเรียน โครงการวิจัยมุ่งไปที่การสังเกต การปะทะสังสรรค์ในห้องเรียน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษากับครู และระหว่างนักศึกษาด้วยกันเอง และ (2) การทดลองว่าสถานการณ์ความไม่เท่าเทียมจะถูกขจัด/ลดทอนไปได้ได้อย่างไร การทดลองถูกจำลองขึ้นในโรงเรียน โดยให้ ความสัมพันธ์เพศภาวะแนวจารีตสามารถถูกตั้งคำถามและท้าทายได้ หลีกเลียงได้ และถูกแทนที่ได้ด้วยความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกว่า งานวิจัยในโรงเรียนเลือกวิธีการสอนและการเรียนรู้ในแนวศาสตร์การสอนสตรีนิยม การเรียนรู้ในกระแสธารดังกล่าวเน้นการผสมผสานระหว่างประสบการณ์ของนักเรียน มาตรการส่งเสริมการสร้างตัวตนของปัจเจกและศักยภาพการเป็น

ผู้กระทำการของเด็กหญิง (female agency) รวมทั้งลดบทบาทของครูในห้องเรียน ทั้งหมดคือหัวใจ และแกนกลางของการเรียนการสอนแนวสตรีนิยม (feminist pedagogy)

สรุป

สตรีนิยมหลายสำนักทำทนายให้มีการทบทวนมุมมองการศึกษาระบบโรงเรียนและเพศภาวะ เพื่อขยับการเมืองการศึกษาจากความเสมอภาคทางโอกาสสู่การเสริมสร้างพลังอำนาจและตัวตนใหม่ของเด็กและสตรี